

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

MU'TEZİLE VE EŞ'ARİYYE'DE VA'D VE VA'İD
PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN

HAZIRLAYAN:
İsa ÖNER
054244041002

KONYA – 2008

	<p>T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsa ÖNER

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

İsa ÖNER tarafından hazırlanan “Mu'tezile ve Eş'ariyye'de Va'd ve Va'îd Problemi” başlıklı bu çalışma 10/11/2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN	Danışman	
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	Üye	
Doç. Dr. Muhittin UYSAL	Üye	

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	I
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu.....	II
İçindekiler.....	III
Önsöz.....	VI
Türkçe Özet.....	VIII
İngilizce Özet.....	IX
Kısaltmalar.....	X
Giriş.....	1

I. BÖLÜM: MU'TEZİLE VE EŞ'ARIYYE

A. MU'TEZİLE MEZHEBİ

1. Mu'tezile'nin Tanımı.....	3
2. Mu'tezile'nin Doğuşunu Etkileyen Faktörler ...	5
3. Mu'tezile'nin Önemli Temsilcileri.....	9
3.1. Vâsıl b. Atâ' (80-131/698-748).....	9
3.2. Amr b. Ubeyd (ö.144/762).....	10
3.3. Ebû'l-Huzeyl el-Allâf (135-226/752-840)	10
3.4. İbrahim en-Nazzâm (ö.232/846).....	11
3.5. Muhammed b. Abdulvehhab Ebû Ali el-Cübbâî (ö.303/915).....	11
3.6. Ebü'l Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/-931).....	12
3.7. Ebû Haşim el-Cübbâî (ö.321/933).....	14
3.8. Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025 '1024').....	14
4. Mu'tezile'nin Önemli Kaynakları.....	16
4.1. Resailü'l-Câhız.....	16
4.2 Kitabu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk.....	17
4.3. el-Muğnî fî Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl.....	17
4.4. el-Usulü'l-Hamse ve Şerhu'l-Usuli'l-Hamse.....	17
4.5. el-Muhit bi't-Teklif.....	18
4.6. Fadlu'l-İ'tizal ve Tabakâtü'l-Mu'tezile.....	18
4.7. el-Makâlât.....	18

B. EŞ'ARIYYE MEZHEBİ

1. Eş'ariyye'nin Mezhebi ve Yayıldığı Yerler.....	19
2. Eş'ariyye'nin Önemli Temsilcileri.....	22
2.1. İmam Eş'arî (260-324) (873-936).....	22
2.2. Ebûbekir el-Bâkılânî (ö. 403 h./1013).....	25
2.3. İbn Fûrek (330-406/941-1015).....	25
2.4. Abdu'l-Kâhir El-Bağdâdî (ö. 429/1037).....	26
2.5. İmamü'l-Harameyn El-Cüveynî (419-478 / 1028-1085).....	27
2.6. Ebû Hamid Gazzâlî (450-505/ 1058-1111).....	28
2.7. Ebû'l-Feth Abdu'l-Kerim Şehristânî (469-548/1076-1153).....	29
2.8. Fahru'd-Din er-Râzî (543-606 / 1149-1210).....	30
2.9. Seyfu'd-Din Âmidî (551-631 / 1156-1233).....	31
2.10. Kâdî Beyzâvî (585-685/ 1190-1286).....	32
2.11. Adudüddin el-Îcî (680-756 /1281-1355).....	33
2.12. Sa'duddin Taftâzânî (722-792/ 1322-1390).....	33
2.13. Seyyid Şerif Cürcânî (740-816 / 1340-1413).....	34
3. Eş'ariyye'nin Önemli Kaynakları.....	35
3.1. el-Luma' fi'r-Redd 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'.....	35
3.2. Risâle fi İstihsâni'l-Havd fi İlmi'l-Kelâm.....	35
3.3. Kitâbü't-Temhîd.....	36
3.4. el-İnsâf.....	36
3.5. el-Fark Beyne'l-Fırak.....	36
3.6. Kitâbü'l-İrşâd.....	36
3.7. el-Akîdetü'n-Nizâmiyye.....	36
3.8. el-İktisâd fi'l-İ'tikâd.....	36
3.9. Kitâbü Kavâ'idi'l-Akâ'id.....	37
3.10. Tehâfütü'l-Felâsife.....	37
3.11. Fedâihu'l-Bâtınıyye.....	37
3.12. Mefâtihu'l-Ğayb.....	37
3.13. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl.....	37
3.14. Tavâli'u'l-Envâr.....	37
3.15. el-Milel ve'n-Nihal.....	38
3.16. Şerhu'l-Akâid.....	38

3.17. Şerhu'l-Makâsîd.....	38
3.18. el-Mevâkîf fî 'İlmi'l-Kelâm.....	38
3.19. Me'âlimü Usûli'd-Dîn.....	38
3.20. el-Metâlibü'l-Âliye Mine'l-'İlmi'l-İlâhî.....	39

II. BÖLÜM: VA'D VE VA'ÎD

A. VA'D VE VA'ÎD TANIMI

1. Va'd'in Tanımı.....	40
2. Va'îd'in Tanımı.....	40

B. ALLAH TEÂLÂ VA'D ve VA'ÎD'İNDEN DÖNER Mİ DÖNMEZ

Mİ?

1. Allah Teâlâ'nın Va'd ve Va'îd'inin Dünya Hayatında Tecelli Etmesi.....	42
2. Allah Teâlâ'nın Va'd ve Va'îd'inin Ahiret Hayatında Tecelli Etmesi.....	45

C. MU'TEZİLE'NİN VA'D ve VA'ÎD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. Mu'tezile'nin Va'd ve Va'îd Görüşü.....	58
2. Mu'tezile'nin Büyük Günah Görüşü.....	67
3. Mu'tezile'nin Şefaât Görüşü.....	71
4. Mu'tezile'nin Fasık'ın Cezayı Haketmesi Konusundaki Görüşü.....	74
5. Mu'tezile'nin Tevbe Görüşü.....	76

D. EŞ'ARİYYE'NİN VA'D ve VA'ÎD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. Eş'ariyye'nin Va'd ve Va'îd Görüşü.....	79
2. Eş'ariyye'nin Büyük Günah Görüşü.....	81
3. Eş'ariyye'nin Şefaât Görüşü.....	84
Sonuç.....	88
Bibliyografya.....	90
Özgeçmiş.....	94

ÖNSÖZ

Asr-ı saâdette ve ashâb-ı kiramın çoğunluğunun hayatta bulunduğu devirde müslümanlar arasında akâid konularında ortaya çıkan herhangi bir ihtilâf, halledilememiş herhangi bir problem bulunmamaktaydı.

İslam toplumunda ilk fikrî hareketlerin Hz. Peygamberin vefatından sonra başladığını ve hicrî birinci asrı içine aldığını söylememiz gerekmektedir. Bu bağlamda halife seçimi meselesi ilk bakışta fikhî (hukukî) bir mesele olarak görülmekle birlikte Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ilk ihtilaf olarak İslam tarihinde yerini almıştır. Müslümanlar oluşan bu ihtilafalarda dinin özüne yönelmemişlerdir. Örneğin, Allah Teâlâ'nın birliği, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın elçisi olduğu, Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in en büyük mucizesi olduğu, Kur'an'ın müslümanlar tarafından kuşaktan kuşağa mütevâtir olarak aktarıldığı hakkında; bir de, beş vakit namaz, zekat, oruç, hac gibi temel farzlarda ve bunların îfâ ediliş şekilleri hakkında ihtilaf olmamıştır.

Genel bir ifade ile, dinin temel prensiplerinden biri hakkında veya din bilgisinin zorunlu olarak ortaya koyduğu içki, domuz ve leş yasağı, mirasın temel kaideleri gibi konularda ihtilaf olmamıştır. İhtilaf, dinin rükûnları ve genel prensipleri dışında kalan konularda olmuştur.

Bu fikir ayrılıklarından birisi de kulların dünyada yaptığı fiillerin karşılığı olarak ahirette va'd (ödül) ve vaîd'e (cezaya) muhatap olup-olmayacakları konusudur.

İslam Mezhepler Tarihi'nde birçok konuda fikrî ayrılıklar yaşayan Mu'tezile mezhebi ile Ehl-i Sünnetin en önemli temsilcilerinden olan Eş'ariyye mezhebi de "Va'd (Ödül) ve Vaîd (Ceza)" konularında farklı düşünceler dile getirmişlerdir.

"Mu'tezile ve Eş'ariyye'de Va'd ve Vaîd Problemi" adı altında hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde Mu'tezile mezhebinin tanımı, Mu'tezile mezhebinin doğuşuna etki eden faktörler, Mu'tezile mezhebinin önemli kaynakları ve Mu'tezile mezhebinin önemli âlimleri hakkında bilgiler verildi. Yine bu bölümde Eş'ariyye mezhebinin tanımı, Eş'ariyye mezhebinin yayıldığı yerler, Eş'ariyye mezhebinin önemli âlimleri, Eş'ariyye mezhebinin önemli kaynakları ve Eş'ariyye mezhebinin temel görüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler verildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tezin ana konusunu da teşkil eden va'd, vaîd ve bunlara bağlı olarak "büyük günah", "şefaât", "tevbe", "fâsık'ın cezayı hak etmesi" konularında mezhep imamlarının görüşlerine yer verildi. Yine çalışmanın ikinci

bölümünde “va’d ve va’id’in dünya hayatında vukuu bulması”, “va’d ve va’id’in ahiret hayatında vukuu bulması” hakkında âyetler ışığında bilgiler aktarıldı.

“Mu’tezile ve Eş’ariyye’de Va’d ve Va’id Problemi” isimli çalışmamızın son bölümünde insanların işlemiş oldukları günahlar sonucunda dinen hangi statüde algılandıkları, bu günahların bağışlanabilirlikleri, günahların imana etkisi, cennet ve cehennem ebedîliği ve azabın süresi gibi meseleler yer almaktadır.

Araştırma konusunun “Mu’tezile ve Eş’ariyye’de Va’d ve Va’id Problemi” olarak seçilmiş olmasının özel bir sebebi bulunmamaktadır. Ancak “Va’d ve Va’id” konusu insanların dünya hayatında işlemiş oldukları fiiller dolayısıyla gerek dünyada gerekse âhirette nasıl bir konumda olacaklarının bilinmesi açısından son derece büyük bir öneme hâizdir. Çünkü insanı ödül ve ceza gibi yaptırım unsurlarıyla sorumluluk çizgisine çekemediğiniz takdirde nefsi eğilimlerin insanı sıkıntılı durumlara düşüreceği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu açıdan Hz. Allah yarattığı varlıkların özelliklerini en iyi bilen olduğu için insana bir takım sorumluluklar yüklemiş ve sınırlar çizmiştir. Bu sorumlulukların ve sınırların amacı da insanın dünya ve ahiret mutluluğunu yakalamasını sağlamanın yanında, insanı diğer insanlara karşı da güvenilir ve faydalı kılmaktır. Bu şekilde kişi sosyal hayatın gereklerinin farkına varacak ve uyulması gereken kurallara da riâyet edecektir. Bu bilgiler ışığında bu kadar önemli olan bir konunun daha önce çalışılmamış olmasını da fırsat bilerek danışman hocamla yaptığım istişâreler sonucunda böyle bir çalışmanın gerekliliğinde karar kıldım. Amacım samimiyet ve gayretle verimli bir çalışma ortaya koyarak hem şahsımın hem de bu çalışmaya başvuracak diğer araştırmacıların istifade edeceği faydalı bir eser oluşturmaktır.

Bu çalışmanın oluşumunda bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Süleyman TOPRAK Bey’e, Doç Dr. Muhittin UYSAL Bey’e, Doç. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL Bey’e ve danışman hocam Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN Bey’e teşekkür ediyorum.

Başarımız ancak Rabbimiz sayesinde.

İSA ÖNER
KONYA-2008

ÖZET

İslam mezhepler tarihinde mezhep imamlarının üzerinde durduğu temel konulardan birisi de “Va’d ve Va’id” (Ödül ve Ceza) konusudur. İslam Mezhepler Tarihi’nde birçok konuda fikrî ayrılıklar yaşayan Mu’tezile mezhebi ile Ehl-i Sünnetin en önemli temsilcilerinden olan Eş’ariyye mezhebi de “Va’d (Ödül) ve Va’id (Ceza)” konularında farklı düşünceler dile getirmişlerdir.

Va’d, İslâm literatüründe Hz. Allah’ın ahirette kullarına dünyada yapmış oldukları iyi işlerden dolayı ödül vermesi, onları cennetlerine layık görmesi, üstün ve değerli kılması anlamlarına gelir.Va’id ise, Allah Teâlâ’nın azâb uygulayacağına söz vermesidir. Şer işler için kullanılır.

“Mu’tezile ve Eş’ariyye’de Va’d ve Va’id Problemi” adı altında hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde Mu’tezile mezhebinin tanımı, mezhebin doğuşuna etki eden faktörler, mezhebin önemli kaynakları ve önde gelen temsilcileri, mezhep imamlarının görüşleri ve yetiştikleri ortamlar hakkında bilgiler verildi. Yine bu bölümde Eş’ariyye mezhebinin tanımı, yayıldığı yerler, mezhebin önemli temsilcileri, mezhep imamlarının görüşleri, önemli kaynakları ve mezhebin temel görüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler verildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tezin ana konusunu da teşkil eden va’d, va’id ve bunlara bağlı olarak “büyük günah”, “şefa’at”, “tevbe”, “fâsık’ın cezayı hak etmesi” konularında mezhep imamlarının görüşlerine yer verildi.

Üzerinde çalışma yapılan konu genel olarak, kulların işlemiş oldukları günahlar sonucunda dinen hangi statüde algılandıkları, bu günahların bağışlanabilirlikleri, günahların imana etkisi, cennet ve cehennem ebediliği ve azabın süresi gibi meseleleri içermektedir. Yine şefaatin varlığı, kimlerin şefa’at edeceği ve kimlere şefa’at edileceği gibi hususları da kapsamaktadır.

SUMMARY

In the history of Islamic Madhhabs, two of the principal subjects, which are considered by the Imams of Madhhab, are the terms “promise”(Va’d) and “punishment”(Vaïd). The Mu’tazila Madhhab which has some dissidences in the history of Islamic Madhhabs and The Esh’ariyye Madhhab which is one of the most important representatives of Ahl as-Sunnah present also different opinions about these terms.

In Islamic literature, the term “promise” is referred to that God rewards him servants, who are the doers of good in the life of this world, he also rewards of the life to come. The term “punishment” refers to that God is severe in punishment. It is used for bad things.

The first part of this study, which is based on the promise and punishment problem according to the Mu’tazila and the Esh’ariyye Madhhab, consists of these topics: the definition of the Mu’tazila Madhhab, the factors that affect of founding the madhhab, the essential sources of the madhhab and its experts, opinions of Madhhab Imams, and information about their school environment. This section also includes the definition of The Esh’ariyye Madhhab, information about the places of its development, the experts of the madhhab, thoughts of the madhhab imams, its important sources and basic ideas in detail.

Section 2 presents the ideas of madhhab founders about the main subjects of this thesis, “promise” and “punishment”, and the other subjects, related to them, “great sin”, “intercession”, “receptance”, “to punish the iniquitous”.

In general, this study contains the issues about the judgement of the servants according to position of their sins, capable of being forgiven (venial) of these sins, the effects of the sinfuls to faith, the eternity in the heaven and the hell, and the period of punishment. Also the study covers the topics: intercession, and someone who can play the act of interceding with someone.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geen eser
a.mlf.	: Aynı mellif
(a.s.)	: Aleyhisselam
b.	: Bin-ibn
bkz.	: bakınız
bk.	: bak
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
krş.	: karşılaştırımız
m.	: miladi
(R)	: Rahmetullah
(RA)	: Radıyallahu Anh
s.	: sayfa
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	: sayı
terc.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
tsh.	: Tashih eden
trz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Yay.	: yayınları

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başladığı ilk günden günümüze kadar devam eden süreçte insan hafızasını sorgulamaya, araştırmaya yönlendiren ve bu paralelde şüpheye götüren durumlar yaşanmıştır. İnsanlarda meydana gelen bu tereddütler, oluşan soru işaretleri inanç yapısıyla ilgili olabileceği gibi, sıradan durumlar için de söz konusu olmuştur. İnsanlık bu süreci yaşarken sosyal olayları bizzat tecrübeyle hayatının bir parçası haline dönüştürmüş, ama inanca dâir konularda doğruyu bulma aşamasında gerek peygamberlere gerekse onların getirdiği kutsal kaynaklara tutunma ihtiyacını hissetmiştir.

İnsanoğlu ilk kez karşılaştığı konularda ya tecrübe ederek ya da farklı bir canlının, canlı türleri için ortak özelliklerden herhangi birisini icra edişini görmüş ve bunu öğrenme imkanı bulmuştur. İnsanların bizzat uygulayarak hayatına kattığı güzel kazanımlardan birini örnekleyecek olursak, Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdükten sonra düştüğü çaresizlik ve pişmanlık halinde, bir karganın ölü bir kargayı gömme şeklini görmesi ve kardeşini bu şekilde toprağa vermesi¹ ve bu uygulamanın o zamandan günümüze kadar süregelmiş olması insanlık adına kazanımdır.

İtikâdî konularda akılları meşgul eden problemlerin çözüm mercii Allah'ın gönderdiği kutlu elçiler olmuş, tevhid inancından ve bu inancın tebliğcilerinden uzak kalanlar ise hüsrana doğru yol almışlardır. Allah inancının kalplere yerleştirilmesi, inanç değerlerinin insanlığa aktarılması peygamberler ve onların getirdiği hükümler sayesinde mümkün olabilmiştir..

Peygamberler Allah'a nasıl inanılacağından, nasıl ibadet edileceğinden, hangi amellerin Allah tarafından beğenilip, hangi amellerin kötü addedileceğine kadar hayatı ve ahireti ilgilendiren her meseleyi insanlığın bilgisine sunmuşlardır.

Ne zaman ki peygamberler tebliğ görevlerini yerine getirip bu dünyadan göçmüşler, işte o zaman insanlar arasında bölünmeler, ayrışmalar ve farklı düşünceler zuhur etmeye başlamıştır. Bu ayrışmalar, bölünmeler ve farklı düşünceler fırkaların, mezheplerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

---

¹ Heravî, Muînüd-dîn Muhammed Emin, *Mearıcu'n-nubuvve*, (A. Faruk Meyan, *Peygamberler Tarihi*), İstanbul, 1978, s. 139.

İslam dininin hızla yayılması ve Müslümanların fetihler dolayısıyla farklı kültürlerle olan münasebetleri ve etkileşimleri Mu'tezile ve Cebriye gibi mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.²

İslâm toplumunda ortaya çıkan bu mezheplerin bazı konularda birbirlerinden farklı düşündükleri görülmektedir. Va'd ve Va'îd konusu da kelâm ilmi açısından Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet mensublarının üzerinde görüş ayrılığına düştükleri bir husustur. Zira Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen, tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Ona şefaet bile yapılmayacaktır. Çünkü büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirir. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları da affolunur. Ehl-i Sünnet ise, büyük günah konusunda daha mutedil bir görüşü benimseyerek bu tür insanların cezalarını çektikten sonra cennete girecekleri görüşünü savunmaktadır.

Bu araştırmada Mu'tezile ve Eş'ariyye mezheplerine eşit mesafede durarak öncelikle iki mezhebin va'd ve va'îd konusunda nasıl bir düşünceye sahip olduklarını belirlemeye çalıştım. Va'd ve va'îd konusunda hazırlanmış kaynaklara ulaşp, bu konuda iki mezhebin de görüşlerini karşılaştırılarak, va'd ve va'îd'in hangi durumları kapsadığı, kimin için uygulanacağı konusunda tespitler yaptım. Bu tespitleri yaparken de bu konuda günümüze kadar yazılmış birçok çalışmadan istifade ettim. Kaynaklarda konumuz hakkında ulaşılabilen bütün bilgileri vermeye özen gösterdim.

---

² Kutluay, Yaşar, *İslamiyette İtikâdi Mezheplerin Doğuşu*, İstanbul, 2003, s. 99.

I. BÖLÜM: MU'TEZİLE VE EŞ'ARİYYE

A- MU'TEZİLE MEZHEBİ

1. Mu'tezile'nin Tanımı

Mu'tezile , “bir tarafa çekilmek, uzaklaşmak ve ayrılmak” gibi anlamlar ifade eden “A-Z-L” kökünden türemiş olan İ-T-E-Z-E-L-E kalıbından ism-i fâildir. “Mu'tezilî ise bu kelimenin müfredidir. Mu'tezilî, toplumda görülen siyasi ve fikri ayrışmalara, fırkalaşmalara itibar göstermeyen, bunların içinde yer almayan, fırkalaşma türündeki bütün oluşumlardan ayrılan ve tarafsız kalmayı tercih eden³ kimseyi ifade etmektedir. Kelime, hemen hemen aynı anlamlarda Kur'ân-ı Kerim'de de geçmektedir: *وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَأَعْتَزَلُونَ* "Eğer bana iman etmezseniz benden ayrılın, çekilin."⁴ *وَاعْتَزَلْتُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي* ,⁵ *وَإِذْ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْأَىٰ إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا* “İçlerinden biri dedi ki, madem onlardan ayrıldınız ve Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, sığınım mağaraya da Rabbiniz, rahmetiyle bir genişlik versin ve işinizde de size kolaylık sebepleri hazırlasın...”⁶ *إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا* “Onlar kendilerinin Allah'tan gelen gerçekleri örtbas ettikleri gibi, sizin de Allah'tan gelen gerçekleri örtbas etmenizi isterler ki, onlarla eşit olasınız. O halde onlar; Allah yolunda hicret edinceye kadar, onları kendinize dost edinmeyin, eğer aldırış etmeyip yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın ve öldürün. Onlardan hiçbirini ne dost ne de yardımcı tutmayın”.⁷

İslâm tarihinde önemli bir akâid mezhebi kabul edilen Mu'tezile'ye bu ismin hangi sebeple verildiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Bu konuda en yaygın kanaat, devrin en büyük âlimi sayılan Hasan el-Basrî (110/728) ile

³ İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaleddin b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1968, c. XI, s. 440; ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut, 1966, c. VIII, s. 14.

⁴ Duhân, 44/21.

⁵ Meryem, 19/48.

⁶ Kehf, 18/16.

⁷ Nisâ, 4/90.

Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ' (131/748) arasında geçen şu olaya dayanmaktadır. Hasan el-Basrî'nin, Basra camiinde ders verdiği bir sırada bir adam gelir ve büyük günah işleyen bazıları tarafından kâfir olarak vasıflandırıldığını, günahın imana zarar vermeyeceğini iddia eden bazıları tarafından ise tekfir edilmeyip mü'min sayıldığını söyler ve bu mesele hakkında kendisinin hangi görüşte olduğunu sorar. Hasan el-Basrî vereceği cevabı zihninde tasarlarken, öğrencilerinden Vâsıl b. Atâ' ortaya atılır ve büyük günah işleyen kimsenin ne mü'min ne de kâfir olacağını, bilakis bu ikisi arasında bir yerde, yani fâsıklık noktasında bulunacağını söyler. Halbuki, Hasan el-Basrî büyük günah işleyen münafık olduğu kanaatindeydi. İşte bu hadiseden sonra Vâsıl b. Atâ', Hasan el-Basrî'nin ilim meclisinden ayrılır ve arkadaşı Amr b. Ubeyd (144/761) ile birlikte caminin başka bir köşesine çekilerek kendisi yeni bir ilim meclisi oluşturup görüşlerini anlatmaya başlar. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, "Vâsıl bizden ayrıldı" der. Böylece Vâsıl'ın önderliğini yaptığı bu gruba Mu'tezile adı verilir.⁸

Mu'tezile ismini bu görüş etrafında temellendirmeye çalışanlara göre, bu isim onlara muarızları tarafından verilmiştir. Çünkü onlar, "Ehl-i sünnetten ayrılmışlar, Ehl-i sünnetin ilk büyüklerini terketmişler, dinin büyük günah işleyen kişi (mürtekb-i kebîre) hakkındaki görüşünden ayrılmışlardır. Takılan bu isim onların bu tutumunu gösteriyordu".⁹

Diğer bir görüşe göre ise, Vâsıl b. Atâ' mürtekb-i kebîre konusunda icma-ı ümmete muhalefet ettiği için, ona ve taraftarlarına bu ad verilmiştir. Mu'tezile'ye bu ismin verilmesinin sebebi, onların bu dünyadan el etek çekip, bir tarafa çekilerek zahidâne bir hayat sürmelerinde arayanlar da vardır.¹⁰

Mu'tezile mezhebi, kaynaklarda daha değişik isimlerle de anılmaktadır. Fiillerde irade ve ihtiyarı insana verip, insanı fiillerinin yaratıcısı kabul ettikleri için el-Kaderiyye; Rû'yetullah, Allah'ın sıfatları ve Halk-ı Kur'an gibi meselelerde Cehm b. Safvan'ın görüşlerine katıldıkları için el-Cehmiyye; Allah'ın bazı sıfatlarını kabul etmedikleri için de Muattıla olarak zikredilmişlerdir. Fakat onlar bu isimleri kabul

⁸ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975, c. I, s. 48; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (Çev. E. Ruhi Fığlalı), İstanbul, 1979, s. 101, 104.

⁹ Abdülhamid, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (Çev. M. Saim Yeprem), İstanbul, 1981, s. 94.

¹⁰ Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 94 vd.; Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s. 52 vd.

etmeyip, kendilerini ehl-i adl ve ehl-i tevhîd olarak vasıflandırmışlardır.¹¹ Yine el-Adliyye de onlara verilen isimlerdendir.¹²

2. Mu'tezile'nin Doğuşunu Etkileyen Faktörler

Mu'tezile kelimesinin lügat anlamını dikkate aldığımızda, ilk dönemden itibaren kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber'den sonraki ilk dönem içerisinde bu isimlendirmenin belli şahıslara işaret etmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemdeki kullanımı siyasi anlamda, oluşmuş veya oluşmakta olan bir mezhebi veya bir teşekkülü ifade etmemektedir. Henüz o dönemde prensipleri ve ilkeleri belirginleşmiş bir fırkalaşma hareketine veya topluluğa ad olmamıştır. Fakat daha çok herhangi bir kimsenin, çekişen veya muhalif konumunda olan iki gruptan herhangi biri lehine tercihte bulunmayan, her ikisine de yardımdan kaçınan ve gruplar karşısında mesafesini koruyan kimselerin durumlarını ifade için kullanılmıştır. Durum böyle olunca da ilk dönemde Mu'tezile kavramı, hiçbir şekilde itikâdî farklılaşmayı çağrıştıran bir ad olmamıştır.¹³

Hasan b. Musa en-Nevbahti de, Hz. Osman'ın katlinden sonra insanların fırkalara ayrıldığını ve bu gruplardan Hz. Ali'ye biat edip tâbi oldukları halde Hz. Ali'den ayrılan ve siyasi olaylara girmekten kaçınan kimselerin Mu'tezile'yi oluşturduklarını ifade eder. Hz. Ali'den ayrılan ve siyasi olaylara girmekten kaçınan bu kişiler; Sa'd b. Mâlik, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Abdullah b. Ömer b. Hattab, Muhammed b. Mesleme el-Ensârî, Üsâme b. Zeyd b. Hârise ve el-Kelbî gibi isimlerdir.¹⁴ Ahnef b. Kays et-Temîmî -bu olaydan sonra- kavmi olan Temîm oğullarının seçkin kişileri arasından ayrılarak onlara şöyle hitâb etmiştir: "Fitneyi terk ediniz (i'tizal ediniz), sizin için en uygunu budur."¹⁵ Yine bu kimseler de Hz. Ali tarafında veya karşısında yer almayı tercih etmedikleri için bu isimle anılır olmuşlardır.

¹¹ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1981, s. 170; Işık, a.g.e., s. 56 vd.

¹² Akoğlu, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul, 2006, s. 44.

¹³ Bkz., el-Malâfî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîhu ve'r-Red alâ ehlî'l-Ehvâ ve'l-Bid'a'*, thk., Saîdü'd-Dîn el-Meyâdînî, 1994, 49; Abdülhamid, a.g.e., 91. Mu'tezile isimlendirmesi hakkında geniş bilgi için bkz., Aydın, Osman, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları, *Marife Dergisi*, Konya, 2004, Yıl: 3, Sayı: 3, 28vd.

¹⁴ Nevbahti, *Firaku's-Şia*, İstanbul, 1931, s. 5.

¹⁵ Nevbahti, a.g.e., s. 5.

Taberi'nin verdiği bilgiye göre de, Hz. Ali'nin Mısır'a görevli olarak gönderdiği Kays b. Sa'd'ın Hz. Ali'ye yazdığı mektubunda; kendi karşısında Mu'tezilî kimselerin bulunduğunu kendilerinden bir istekte bulunmayıp, kendi halleri üzerine bırakılmayı talep ettiklerini ifade etmesi bu noktada dikkat çekicidir.¹⁶

Bağdâdî de, Haricilerle Hz. Ali arasında cereyan eden bir diyaloga yer vererek orada Hariciler için Hz. Ali'nin kullandığı bir cümleyi nakletmektedir. Buna göre Hz. Ali "Bugün benden i'tizal ediniz (ayrılınız)" demiştir.¹⁷

İbn Kesir de, Hz. Ali halife olduğunda Hz. Osman taraftarlarına katılmayan, yeni halifeye de biat etmek istemeyen ve gelişen olaylar karşısında tarafsız kalmayı tercih eden bazı kimselerin isimlerini zikreder, ayrıca bu kimseler hakkında da Mu'tezilî isimlendirmesinin yapıldığına da dikkat çeker.¹⁸

Bütün bu rivayetler daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, kişilerin kendi tercihleri sonucunda toplumsal ve siyasi olaylar karşısında sergiledikleri davranışlarının bir neticesi olarak Mu'tezile ve Mu'tezilî kavramlarının ilk dönemden itibaren çeşitli vesilelerle kullanıldığını, insanların bu kavramlara yabancı olmadıklarını göstermektedir. Fakat o dönemde Mu'tezile kavramının kullanılmış olması daha sonra içi doldurularak prensipleri olan, kendine göre bir düşünce sistemi oluşmuş, mantalitesi belirginleşmiş bir mezhebe ad olmaktan çok uzaktır.¹⁹

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslam Mezhepler Tarihi incelemelerinde kullanılan anahtar kavram fikir-hadise irtibatı²⁰ prensibi çerçevesinden mesele irdelendiğinde, Mu'tezilî tabakat kitaplarında belirtilenin aksine²¹ Mu'tezile kavramının ilk dönemde mezhep veya fırka anlamını içermediğini görmekteyiz. Bu açıdan ilk dönemde Mu'tezilî olarak isimlendirilen kimselerin Mu'tezile mezhebine nispet edilmesi ve Mu'tezile'nin doğuşunun bu kimselerle başlatılması tarihi realiteyle örtüşmeyen bir durum arz etmektedir.

¹⁶ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, c. IV, s. 554. Bkz., el-Eyyûbî, Ebu'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar*, İstanbul, 1286, s. 184.

¹⁷ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara, 1991, s. 58.

¹⁸ el-Eyyûbî, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer(Tarihu Ebi'l-Fidâ)*, I, 180; el-Gurabi, Ali Mustafa, *Tarihu'l-Fıraki'l-İslamiyye*, Mekke, 1958, s. 48-49.

¹⁹ Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000, s. 34; Ay, Mahmut, *Mu'tezile-Siyaset İlişkisi*, Ankara, 2000, s. 2.

²⁰ bkz., Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, s. 1-2.

²¹ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu'l-İtizal*, s. 214vd.; İbn Murtaza, *Kitabu Tabakati'l-Mu'tezile*, s. 9vd.

Mu'tezile'nin kavram olarak kullanımından da anlaşılabilceği gibi, henüz ilk dönemde mezhep olarak teşekkül etmemekle birlikte, ne zaman mezhep halini aldığı hususu önem kazanmaktadır. Bu konuda da değişik rivayetler bulunmaktadır.²² Genelde klasik kaynaklar Mu'tezile'nin doğuşunu Hasan Basrî ile Vâsıl b. Atâ' arasında cereyan eden bir diyaloga dayandırmaktadırlar. Buna göre; büyük günah meselesinde toplumda görülen farklı fikirlerden hangisinin doğru olduğunu öğrenmek isteyen bazı kimseler Hasan Basrî'nin meclisine gelerek, içinde yaşanılan dönemde yaygın olarak bulunan Haricilerin ve Mürcie'nin büyük günah işleyen kimselerin durumları ile ilgili görüşlerini nakleder ve konu ile ilgili itikadi hükmün nasıl olması gerektiğini kendisinden sorarlar. Bu soruya Hasan Basrî'nin cevap vermesine fırsat bırakmaksızın talebesi Vâsıl b. Atâ' kendi kanaatini ortaya koyar. Buna göre: "Büyük günah işleyen kimse ne mutlak kâfir, ne de mutlak mü'min'dir; böyle bir kişi ancak iki yer (el-Menzile beyne'l-Menzileteyn) arasında kalmış bir fâsıktır". Vâsıl b. Atâ'nın bu görüşü hocasının görüşü ile uyum arzetmemektedir. Vâsıl b. Atâ'nın hocası Hasan Basrî, talebesinin fikrî ayrılığına dikkat çekmek için "Kad İ'tezele anna Vâsıl" yani "Vâsıl bizden ayrıldı" demiştir. Bu olay ve ifadeden sonra Vâsıl b. Atâ' ve onun arkadaşı Amr b. Ubeyd, Hasan Basrî'nin meclisinden ayrılmışlar²³ ve ayrı meclis oluşturmuşlardır. Onların öncülüğünde meydana gelen bu oluşuma "Mu'tezile" ismi verilmiştir.

Mu'tezile ismi özellikle hicri ikinci asrın başlarından itibaren, büyük günah işleyen kimsenin durumu, Tevhid ve insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olması gibi konularda, akli ön planda tutarak toplumun diğer kesimlerinden biraz daha farklı görüşler ileri süren bir grup insana verilmeye başlanmıştır. Bu açıdan doğuş sürecinde entelektüel boyuta sahip olan, akli ön planda tutan, fikri tartışmalarla beslenen bir teşekkül olarak gündemdeki yerini alma temayülüne girmiştir. Böylece Mu'tezilîler adı altında, II./VIII. Asırda Basra'da oluşan Müslüman düşünürler

---

²² Krş., Carullah, *el-Mu'tezile*, s. 2vd; el-Umerracî, Ahmed Şevki İbrahim, *el-Mu'teziletü fi Bağdadi ve Eseruhum fi'l-Hayati'l-Fikriyyeti ve's-Siyasiyye*, Kahire, 2000, s. 26; Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s. 52 vd.; Hakyemez, Cemil, *Bişr b. El-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Doğuşu*, Ankara, 1998, s. 13-14. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

²³ bkz, Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s. 38; el-Hayyat, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed Osman, *Kitabu'l-İntisarve'r-Red ala' İbni'r-Ravendi*, Kahire, 1988, s. 237; eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk: Fehmi Muhammed, Beyrut, 1992, c. I, s. 40 vd; Bağdadi, *Mezhepler*, s. 86; el-İsferayini, Ebu Muzaffer, *et-Tabsir fi'd-Din*, (thk., Kemal, Yusuf, Beyrut, 1983), s. 65.

topluluğu ifade edilmeye başlanmıştır. Bu hareket hızla yayılmış ve Abbasiler döneminde Bağdad şehri de bu ekolün en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Ayrıca Vâsıl b. Atâ'nın öncüsü olduğu söylenen Mu'tezile mezhebinin şer'i ve aklî delillere önem vererek akla şeriattan sonra ikinci sırada önem verdikleri kabul edilirken, daha sonraki Mu'tezile'nin, felsefenin de etkisiyle insanlardan, Allah'tan, Resulden ve onun dini İslam'dan uzaklaştıklarına kanaat getirilmektedir.²⁴ Böyle bir yaklaşım da şüphesiz Mu'tezile kavramının farklı zamanlarda farklı anlamlar ihtiva ettiğini ortaya koyduğu gibi, Mu'tezilî olarak isimlendirilen kimselerin de yine farklı dönemlerde farklı entelektüel bakış açılarına sahip olduklarını göstermektedir. Zaten Mu'tezile'nin diğer fırka ve gruplardan ayırt edici özelliği daha sonra da üzerinde duracağımız beş temel prensibidir. Bu temel prensiplerin Vâsıl b. Atâ' ve Amr b. Ubeyd dönemlerinde henüz teşekkül etmemiş olmaları da Vâsıl b. Atâ' ve Amr b. Ubeyd'le birlikte yeni bir mezhep kurulduğu ve olgunlaştığı görüşünü pek destekler mahiyette değildir. Vâsıl ve Amr dönemlerinde beş esasın hepsi teşekkül etmemiş, birtakım kelâmî meselelerin dışında tartışmalar yapılmamıştır. Ayrıca genel ilkelerin bazı alt meselelerine değinilmemiş ve konular detaylandırılmamıştır. Nitekim Mu'tezile'nin kullandığı cedel ve mantık teknikleri ilk dönemdeki geleneğe uygun teknikler değildir.²⁵ Bu açıdan fikri sistemi netleşmiş bir teşekkül olarak Mu'tezile mezhebinin kurucuları olarak Vâsıl ve Amr'ın ifade edilebilmesi gerçeğe uzak bir ihtimal olsa bile, Vâsıl ve Amr'ın yaşadıkları dönem ve bu dönemin sosyal şartları, bu şartlar karşısında Vâsıl'ın ve arkadaşlarının yaklaşımları mezhebî açıdan Mu'tezile tarihi için önemli bir kırılma noktası olarak nitelendirilebilir. Fikri sistemi ve düşünce yapısı netleşerek tam bir mezhep olma hüviyeti kazanıncaya kadar geçen süre Mu'tezile için ancak bir olgunlaşma ve mayalanma dönemi olarak vasıflandırılabilir.

Tarihi realiteler göz önünde bulundurulduğunda Mu'tezile'nin diğer teşekküllerden ayrı, tam bir mezhep olarak takdim edilebilmesi, prensiplerinin oluşumuna ve belirginleşmesine büyük katkı sağlayan Ebu'l-Huzeyl'le birlikte belki mümkündür.²⁶ Ancak Ebu'l-Huzeyl'e kadar geçen dönem Mu'tezilî düşüncenin olgunlaşma ve mayalanma dönemidir.

---

²⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne Nebeyyeti fî Nakdi Kelâmü'ş-Şiati ve'l-Kaderiyye*, Mısır, 1322, c. III, s. 40.

²⁵ Subhi, *fî İlmi'l-Kelam*, c. I, s. 187; Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci*, s. 40.

²⁶ Aydınlı, *a.g.e.*, s. 40-41.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra İslam dini Arap yarımadasının dışına çıkmış, kısa bir müddet içinde bir çok yerler fethedilerek İslam dünyasına katılmıştır. Fethedilen bu yeni ülkeler çeşitli kültür ve inanışlara sahip bulunuyordu. İslam'ın kültür dairesine giren bu yeni kavimlerin Müslümanlığı kabul eden de etmeyen de eski inanış ve düşünüşünün tesirinden tamamen kurtulmuş değildi. Yahudi, Hristiyan, Zerdüş, Seneviye ve sair zümrelerin İslam dünyası içinde yaydıkları İslami esaslara aykırı düşüncelere karşı çıkabilmek için kuvvetli bir cedel kabiliyetinin yanında hasmın silahını kullanabilecek geniş bir kültüre de sahip olmak gerekiyordu. İşte bu sıkıntılı süreçte Mu'tezile mezhebi filizlendi.

İslam tarihinde önemli bir akâid mezhebi kabul edilen Mu'tezile, 8. Yüzyılda Arabistan, Basra'da, Hasan Basrî'nin öğrencilerinden Vâsıl bin Atâ' tarafından kurularak sonradan mezhep olan bir düşünce ve inanç şeklidir. Vâsıl bin Atâ', Hasan Basrî ile tevhid konusunda görüş ayrılığına düşmesi nedeni ile onun okulundan ayrılarak kendi düşüncelerini paylaşan arkadaşları ile Mu'tezile anlayışını geliştirmiştir.. Vâsıl bin Atâ'nın ayrılmasından sonra, Hasan Basrî'nin okulundan kendisi gibi düşünen arkadaşlarının da ayrılması ile başlattıkları düşünce şekline, ayrılmak anlamına gelen Mu'tezile denilmiştir. Hicri birinci yüzyılın sonlarında Basra'da doğan bu ekolün ikinci ve üçüncü yüzyılda İslam düşünce tarihinde çok büyük bir önemi bulunmaktadır.²⁷ Mu'tezile özellikle Büveyh Oğulları devrinde – dördüncü asırda- Irak, Horasan, Maveraünnehir taraflarında yayılmış ve zirve dönemlerini yaşamıştır. Bu geçiş döneminde ortaya çıkan Mu'tezile mezhebi Yahudi, Hristiyan, İran, Hind dinleri ve Yunan felsefesi ile temasta bulunmuş, bunların karşısında İslam'ı savunmaya çalışmıştır.

Mu'tezile kuvvetlendikten ve Bağdat'a, Horasan'a, diğer İslam beldelerine yayıldıktan sonra Şia ile temas kurmuş, başka bir deyişle Şia itizal akidesini benimsemiştir. İran, Irak, Suriye, Hindistan Şiası, Yemen'deki Zeydiyye Mu'tezile'nin akâid prensiplerini benimsemiştir.

3. Mu'tezile'nin Önemli Temsilcileri

3.1. Vâsıl b. Atâ' (80-131/698-748)

Mu'tezile mezhebi'nin kurucusu olan Vâsıl b. Atâ' Hicri 80 yılında Medine'de dünyaya geldi. Hasan Basrî'nin ders halkasından, büyük günah işleyen

²⁷ Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (terc. M. Saim Yeprem), s. 93.

kişinin durumu konusunda Hasan Basrî ile anlaşmazlığı sonucu ondan ayrılarak Mu'tezilî fikirleri savunmaya başlamıştır. Kolay ifadelerle Kelâm meselelerini anlatan beleğat sahibi meşhur bir hatip idi. Pek çok eser telif etmesine rağmen, hiçbiri bize kadar gelmemiştir. Hicri 131'de vefat eden Vâsıl b. Atâ' hakkında Kâdî Abdulcebbâr, *Tabakatu'l-Mu'tezile* adlı kitabında onu dördüncü tabakadan Mu'tezilîler arasında zikretmekte ve hakkında övücü ifadeler kullanmaktadır.²⁸ Şehristani Vâsıl b. Atâ'yı, Vâsiliyye fırkasının reisi olarak görmekte, sıfatları nefyetmede, kader, el-Menziletu beyne'l-Menziletayn ile Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanlardan bir tarafın hatalı olduğu görüşlerini benimsediğini bildirmektedir.²⁹

3.2. Amr b. Ubeyd (144/762)

Vâsıl b. Atâ'nın yakın arkadaşı olan Amr b. Ubeyd de Hasan Basrî'nin talebesi idi. Sonradan Vâsıl'ın itizal fikrini benimseyerek pek çok eser kaleme almıştır. Fakat bunlardan hiçbirine sahip değiliz. Amr b. Ubeyd'in zühd ve takva sahibi bir kimse olduğu rivayet edilir.³⁰ Hicri 144 yılında vefat etmiştir.

3.3. Ebû'l-Huzeyl el-Allâf (135-226/752-840)

Mu'tezile mezhebi'nin önde gelen simalarından ve tartışmacılarından olan Ebû'l-Huzeyl el-Allâf Basra'lı bir mevladır. Bağdat'ta bulunmuş, Mecusiler, Putperestler, Yahudiler ve diğer itikadi fırka mensuplarıyla yaptığı münazaralarla meşhur olmuştur. Rafızî ve tescim taraftarı Hişam b. El-Hakem'le münakaşalar yapmıştır. Ölüm tarihi hakkında çeşitli rivayetler varsa da İbnün-Nedim onun Hicri 226 yılında vefat ettiğini bildirmektedir.³¹ Kâdî Abdulcebbâr, Ebû'l-Huzeyl'i Mu'tezile tabakasının altıncı tabakasında zikretmektedir.³² Ebû'l-Huzeyl, Mu'tezile'nin diğer mensuplarından şu görüşleriyle ayrılmıştır:

Allah bir ilimle alimdir, O'nun ilmi zatıdır. O bir kudretle kadirdir. O'nun kudreti zatıdır. Allah'ın Kelâmının bazıları bir mahalde değildir, "kün" (ol) sözü gibi... Bazıları ise bir mahaldedir. Emir, nehiy ve haber gibi.

²⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, Tunus, 1974, s. 234.

²⁹ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 46.

³⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 242.

³¹ Bedevi, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 128.

³² Kâdî Abdulcebbâr, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 254.

Cennet ve cehennem ehlinin hareketleri sona erer, onlar daimi bir sükun halinde olurlar. Lezzetler ve acılar bu sükun halinde cennetlik ve cehennemlik için bir araya gelir. İstıtaa, güç, sağlıklı ve sağlam olmadan başka olan bir arazdır.

Mükellef, şeriat gelmeden önce bir hatırlatıcı olmaksızın Allah'ı bilmek zorundadır. Kişi öldürülmemiş olsaydı, öldürüldüğü vakitte ölecekti. Ömrün uzaması ve kısalması caiz değildir.

Eserleri bize kadar ulaşmayan Ebû'l-Huzeyl el-Allâf Mu'tezile'yi tam bir akîl itikâdî sistem haline getiren, bu mezhebin canlı, dinamik en güçlü düşünen simasıdır.

3.4. İbrahim en-Nazzâm (232/846)

İbrahim en-Nazzâm Mu'tezile mensupları üzerinde büyük etkisi olan bir düşünürdür. Felsefî eserleri fazlasıyla inceleyen İbrahim en-Nazzâm h. 232 yılında vefat ettiğinde arkasından uzun müddet münakaşası yapılan pek çok mesele bırakıp gitmiştir. Onun söz söylediği belli başlı hususlar şunlardır:

Hayır ve şer insandandır. Zira Allah şerre ve masiyetlere güçlü olmakla vasıflanmaz. Allah hakikatte irade ile vasıflanmaz. O'nun şer'i yönden irade ile vasıflanması fiilleri yaratması anlamındadır. İnsanların fiilleri hareketlerden ibarettir. İnsan gerçekte nefis ve ruhtan ibaret olup beden onun aletidir.

Parçalanmayan cüz (el-Cüzu'lalezi la yetecezza') yoktur. Ama tafra (sıçrama) vardır. Cevherler bir araya gelmiş aynlardan oluşmuştur. Allah bütün varlıkları bir defada yaratmıştır.

İcma Şeraitte delil olamaz. İmamet nassla belirlenir. Hz. Peygamber çeşitli durumlarda Hz. Ali'yi nassla imam tayin etmiştir.

Şiirde ve nesirde düzgün Kelâm söylediğinden Nazzâm lakabını alan İbrahim, mevaliden olup, ölüm tarihi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Eserleri bize kadar ulaşmayan Nazzâm, meşhur Mu'tezilî edip ve mütekellim Cahız'a hocalık yapmıştır.³³

3.5. Muhammed b. Abdulvehhab Ebû Ali el-Cübbâî (303/915)

Ebû Ali el-Cübbâî küçüklüğünden itibaren cedel ve Kelâm ilminde kendini gösteren, zamanının mütekellimi olarak gösterilen, özellikle Cebriye ile münazaralar

³³ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 53; Bedevi, *a.g.e.*, s. 198 vd.

yapan bir Mu'tezilî'dir. Ebû Ali el-Cübbâî'nin eserleri bize kadar ulaşmamıştır. Fakat onun hangi fikir ve inançların sahibi olduğunu kısmen biliyoruz.

O'na göre hâdis irade ve mahalde olmaksızın vardır. Allah böyle bir irade ile mevsuftur. Allah bir mahalde yarattığı Kelâm ile mütekellimdir.

Ebû Ali el-Cübbâî, ahirette Allah'ın görüleceğini kabul etmemiş, imanî hayırlı hasletlerden ibaret bir medh, övgü ismi olarak değerlendirmiştir.

Sünnet ve Cemaat ehlinin imamı Eş'arî'nin hocası olan Ebû Ali el-Cübbâî, salah aslah meselesinde talebesi Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin üç kardeş konusunda sorduğu soruları cevaplayamayınca Ebû'l-Hasan el-Eş'arî hocasından ve Mu'tezile'den ayrılmıştır. Kelâm tarihinde önemli bir yer işgal eden üç kardeş meselesinin özü şudur: Üç kardeşten birisi olgun çağında Allah'a itaat halindeyken, ikincisi olgun devrede masiyet halinde, üçüncüsü çocuk iken ölmüş olsun. Cübbâî'ye göre birincisi cennetlik, ikincisi cehennemlik, üçüncüsü ne mükafat ne ceza almıştır.

Eş'arî: "Eğer üçüncüsü, Allah'ım beni niçin çocukken öldürdün, sana itaat edip cennete girmem için beni yaşatmadın? derse Allah ne cevap verir?"

Cübbâî: "Ben biliyordum ki sen büyüseydin isyan edip cehenneme girecektin, senin için en iyisi çocukken ölmektir".

Eş'arî: İkincisi "Allah'ım niçin beni çocukken öldürmedin, cehenneme girmiş olmayacaktım" derse, Allah ne der?"

Bu soru karşısında susan Cübbâî'den ayrılan Eş'arî kendi mektebini kurarak Mu'tezile ile mücadeleye başlamıştır.³⁴

İmamet konusunda; Mu'tezile'nin tümü gibi rey ve akıl taraftarı olan Cübbâî iki imamın mevcudiyeti halinde kendisine önce akidde bulunulmanın imam olacağını söylemiştir. Ebû Ali el-Cübbâî fikirleri ve eserleriyle Mu'tezile'ye hizmet ettiği kadar oğlu Ebû Haşim de bu yolda yürümüştür.³⁵

3.6. Ebü'l Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâ'bî (319/931)

Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâ'bî meşhur âlimlerdendir. Ve Mu'tezile'nin Kâ'biyye fırkasının reisidir.³⁶ 273 (886) yılında

³⁴ Gölcük, Şerafettin, *Bâkallâni ve İnsanın Fiilleri*, Ankara, 1997, s. 304 vd.

³⁵ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 87 vd.; Bedevi, *a.g.e.*, s. 280 vd.

³⁶ İbn-i Hallikan, *a.g.e.*, c.III, s. 45.

Belh'te doğdu. Kabilesine nisbetle Kâ'bî, Horasan'ın şehirlerinden olan memleketi Belh'e nisbetle de kendisine Belhî denir.³⁷ İbn-i Hallikan Ebü'l Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'nin mütekellimînin büyüklerinden ve İlm-i Kelâm'ın en seçkin şahsiyetlerinden olduğunu söyler.³⁸

Kâ'bî ilim tahsili için gittiği Bağdat'ta uzun süre kalmış ve bu esnada Ebü'l Hüseyin el-Hayyât'tan kelim dersleri almıştır. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra da Hayyât'la mektuplaşarak görüş alışverişinde bulunmuştur. Gençliğinde Zeydiyye'nin Taberistan temsilcisi Muhammed b. Zeyd'in hizmetine girdi. Bir ara Samanilerin Horasan valisi Ahmet b. Sehl el-Mervezi'nin yardımcılığını yaptı. Ahmet b. Sehl'in ayaklanması sırasında bir süre hapsedildiyse de İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa'nın aracılığıyla hapisten kurtuldu. Çeşitli şehirleri dolaştıktan sonra Neced'te müderrislikle görevlendirildi. Kâ'bî kelam, Arap dili, hadis, fıkıh, tefsir gibi İslami ilimlerle Yunan Felsefesi konusunda eserler yazdı.

Kâ'bî çok mükemmel bir tefsir hazırlamıştır. Aynı zamanda İlm-i Kelam ve Fıkıhta da maharet sahibi ahlâken de zarif bir kişiliğe sahipti.³⁹

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, İbn Şihâb el-Belhî, Hâdi-ilel-hak Yahya b. Hüseyin ve Ebü'l-Hasan el-Ahdeb gibi âlimler yetiştiren Kâ'bî 1 Şaban 319 (19 Ağustos 931)'da Belh'te vefat etti.⁴⁰

Hakkında verilen bilgilerden de anlaşıldığına göre Kâ'bî, fıkıhta Hanefî olmakla birlikte Mu'tezile çevresinde insanlara önderlik yapan bilge bir kişi diye kabul edilmiş, Mâturîdî tarafından eleştirilmiş, Ebu İshak el-İsferâyînî gibi bazı Eş'arîlerce bilgisizlikle itham edilmiş, İbnü'r-Râvendî ve Muhammed b. Zekerîyya er-Râzî ile tartışmalar yapmıştır. Ancak Mâturîdî de görüldüğü gibi Kâ'bî'nin de zındıklıkla suçlanan İbnü'r-Râvendî'ye karşı hocası Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât kadar sert tenkitlerde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Mu'tezile âlimleriyle de görüş ayrılığı içinde olan Kâ'bî özellikle Ebu Ali el-Cubbâî'ye yönelik tenkitler yapmış, irade sıfatı ve aslah konularında müstakil reddiyeler kaleme almıştır.

Kâ'bî, Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne bağlı Kâ'biyye fırkasının reisi'dir. Cübbâî'nin Basra ekolü içindeki yeri ne ise Kâ'bî'nin Bağdat ekolündeki mevki de odur. Ancak Mâturîdî, Ebû Reşid en-Nisâbüri ve Kâdî Abdülcebbâr'ın günümüze

³⁷ a.mlf , *Vefâyâtü'l-â'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, c. III, s. 45.

³⁸ İbn Kesir , *el-Bidâye ve'n-Nihâye* , Beyrut, 1966 , c. II , s. 164.

³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tabakâtü'l Mutezile*, s. 297.

⁴⁰ İbn-i Hallikan, *a.g.e.*, c. III, s. 45.

ulaşan eserlerinde kendisinden yapılan nakiller bir araya getirilip görüşleri yeniden ortaya konulmadıkça onun düşünce sisteminin tam olarak anlaşılması mümkün değildir.

Kâ'bî Kulların fiilleri hakkında şöyle demiştir: Kendi fiilinde olan herkes o fiilinden dolayı elem duymak ve eziyet hissetmekte gayri iradi bir konumda bulunur. Yine Kâ'bî iman veya küfür, yahut da araz, hareket ve sukün konumunda oluşunu ayırt etmeksizin, kişinin, fiili tanıyabileceğini ileri sürmüş ve fiilin aslında sahip bulunduğu mahiyeti de koruduğunu söylemiştir.

3.7. Ebû Haşim el-Cübbâî (321/933)

Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu olup Basra'da doğmuş, Bağdat'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Kelâmı babası olan Ebû Ali el-Cübbâî'den öğrenmiş, hatta babasına eziyet verecek kadar ondan ilim öğrenme hırsına sahip olduğu rivayet edilmiştir. İbnün-Nedim onun eserlerinin bir listesini *el-Fihrist*'te vermektedir.⁴¹ Fakat bu eserlerden hiç birisine sahip değiliz. Bununla birlikte onun inançlarının yabancıları da sayılmayız. Zira Kelâm ve Milel kitapları Ebû Haşim'in görüşlerinden yeterince söz etmektedirler. O, pek çok konularda Mu'tezile ve babası Ebû Ali el-Cübbâî ile aynı fikirde olmakla birlikte, yalnız ilahi sıfatlar konusunda kendine özgü bir görüşün sahibidir. O, "Hal nazariyesi" ile temayüz etmiştir. Yani Allah'ın sıfatlarını ilahi zatın dışında birtakım haller olarak anlamaktadır. O, bu görüşüyle Kelâm tarihinde ayrı bir yer işgal eder.

3.8. Kâdî Abdulcebbâr (415/1025 '1024')

Abdulcebbâr b. Ahmed, Mu'tezile'nin kendisine " Kâdî'l-Kudât" ünvanını verdiği, başlangıçta usulde Eş'arî mezhebinde; furûda ise, Şafii mezhebinde idi. Sonradan Mu'tezile'ye intisab etti. İyi bir tahsil görerek devrinin büyük alimleri arasına katıldı. Rey'de " Kâdî'l-Kudât"lık yaptı. Bir müddet Bağdat'ta bulundu.

Kâdî Abdulcebbâr telifatı pek bol olan, ansiklopedik bilgiye sahip, eserlerinden bazılarının bize kadar ulaştığı Mu'tezilî bir âlimdir. Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât'ın *Kitabu'l-İntisar*'ından sonra, Mu'tezilî olan Abdulcebbâr'ın eserlerinden

⁴¹ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 87 vd.; Bedevi, *a.g.e.*, s. 280 vd.

bazılarına sahip olmakla bu mezhep hakkında bizzat müntesiplerinden kendi görüşlerini öğrenme imkanını elde etmiş bulunuyoruz.

Mu'tezile'nin riyaseti ve şeyhliği onda son bulmuştur. Bütün Mu'tezile ileri gelenlerinin görüşlerini onun bıraktığı kitaplardan öğrenmek bugün bizim için mümkün olmaktadır.

İslâm fikir hayatında önemli bir yeri bulunan Mu'tezile'nin ileri gelen şahsiyetlerinden ve imamlarından biri olan, Ebu'l-Hasan Abdü'l-Cebbâr b. Ahmed b. Abdulcebbâr Esedâbâd'da doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kaynaklar yeterli bilgi vermemektedir. Ancak O'nun uzun müddet yaşadığını ve 90 yaşını aştıktan sonra h. 415 (m.1025) yılının Zilkâde ayında Rey şehrinde vefat ettiğini kaydederler.⁴² Bu duruma göre O'nun yaklaşık h. 320 ile 325 yılları arasında doğmuş olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarihten çok sonra doğmuş olduğunu belirtmek ise, O'nun uzun müddet yaşadığı konusundaki rivayetlere ters düşmektedir. O'nun çocukluk ve gençlik yılları hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak hallaçlık yapan fakir bir ailenin çocuğu olduğu rivâyet olunmaktadır. O'nun bu fakirliği evlendikten sonra da bir süre devam etmiş olup, bu sıkıntılı hayatı resmi kadılık makamına atanması ile son bulmuştur.⁴³ Görebildiğimiz kadarıyla kaynakların hemen hemen hepsi, O'nun fakirliği ve kadılığı üzerinde durarak, diğer konularda fazla bir malûmat vermemektedir.

Kâdî Abdulcebbâr, ilk eğitimini fakir bir aileye mensup olması nedeni ile memleketi Hemedân çevresinde yapmıştır. Onun ilk tahsili Arap dili ve edebiyatı üzerinde olmuştur. Zira dinî tahsil yapacakların, Arap olsun veya olmasın, bu dili öğrenmeleri gerekli idi. Kâdî Abdulcebbâr, ilk tahsilinden sonra devrin önemli ilim merkezlerini ziyaret etmiştir. O'nun bu ziyaretlerinin ilk durağı Basra olmuştur.⁴⁴ Kâdî Abdulcebbâr daha sonra Abbasiler'in idare merkezi olan Bağdât'a geçmiştir. Burada Şeyh Ebu Abdullah'ın yanında, akranları arasında parmakla gösterilen birisi

---

⁴² Tacuddîn Sübkî, *Tabakâtü Şafiyyeti'l-Kübra*, Mısır, 1964, c. V, s. 97; Seyyid, Fuad, *Fadlî'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tunus, 1974, s. 121-127, Şemsüddin ed-Davûdî, *Tabakâtü'l-Müferrissirîn*, Mısır, 1972, c. I, s. 256-258; Hatip el-Bağdâdî, *Tarih-ü Bağdad*, Beyrut, trz., c. XI, s. 113; Şemsüddin Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1986, c. XVII, s. 244-245; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut, 1868, c. IX, s. 111; Zarzûr, Adnan, *Kâdî Abdülcebbâr'ın müteşâbihi'l-Kur'ân'ının Mukaddimesi*, Kahire, 1969, s. 7-9.

⁴³ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dimeşk, 1961, c. VII, s. 78; Zarzur, a.g.e., s. 7-9.

⁴⁴ Seyyid, a.g.e., s. 121.

oluncaya kadar, uzun müddet ikamet etmiş ve O'nun huzurunda pek çok kitap te'lif etmiştir.⁴⁵

Kâdî Abdulcebbâr, Bağdât'ta böylece kendisini akademik bir topluluk içerisinde bulmuş ve O'nu meşhur edecek çalışmaların içine girmiştir. O'nun Bağdât'ta en çok Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî (ö.369/970)'den istifade ettiği nakledilmektedir.⁴⁶ Kâdî Abdulcebbâr daha sonra Bağdât'tan ayrılmış ve Ramehürmüz şehrinde uzun süre kalmıştır. Bu süre içerisinde de te'lif hayatını sürdürmüştür. Sonra Emir Sahib İsmail b. Abbâd, ilmîni takdir edip o'nu kadı tayin ettiğini belirterek, Rey'e çağırmıştır. Kâdî Abdulcebbâr, burada ölümüne kadar tedrisle vazifeli olmuştur. Emir o'na bir defasında "Bu yeryüzünün en faziletlisidir", bir defasında ise "Bu yeryüzünün en büyük âlimidir" demiştir. Kâdî Abdülcebbâr'a farklı konularda yazdığı nisbet olunan 400 bin sahife atfedilmektedir.⁴⁷

Kâdî Abdulcebbâr, İslâm ilim aleminde seçkin yeri olan bir âlimdir. O, İslâmî ilimlerin pek çoğu ile ilgilenmiştir. Özellikle Kelâm, İslâm Hukuku, Hadis ve Tefsir sahalarında kendisini ispatlamıştır. O'nun meşgul olduğu ilimler ve bu ilimleri aldığı hocaları ise şunlardır:

Kâdî Abdulcebbâr, Kelâm ilmîni Basra'da Ebu İshâk b. Ayyaş'tan, Bağdat'ta ise Ebu Abdullâh Hüseyin b. Ali el-Basrî'den almıştır. İşte bu dönemde Kelâm ilmîni, bu hocalarından öğrenden Kâdî Abdulcebbâr, Mu'tezile'ye yeni bir ruh ve canlılık getirmiş, kendi asrında Mu'tezile'nin şeyhi ve vazgeçilmez bir âlemi olmuştur. Yine bu dönemde Kâdî Abdulcebbâr'ın eserleri son derece itibar görmüş ve ondan önceki Mu'tezile imamlarının eserleri ikinci plana itilmiştir. Kâdî Abdulcebbâr, böylece Kelâm ilminde büyük bir şöhrete ulaşmıştır.⁴⁸

4. Mu'tezile'nin Önemli Kaynakları

4.1. Resailü'l-Câhız

Mu'tezile düşüncesinin önemli isimlerinden olan Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız (255/869)'a ait olan, dört cüzden oluşan ve ikişer cilt halinde yayımlanmış olan eser, Abdusselam Muhammed Harun tarafından tahkik edilerek basıma hazır hale

---

⁴⁵ Seyyid, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁶ Sergis, Yusuf İlyan, *Mu'cemü'l-Matbûati'l-Arabiyyeti ve'l Muarrebe*, Mısır, 1928, c. I, s. 360.

⁴⁷ Seyyid, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁸ Sergis, *a.g.e.*, c. I, s. 360.

getirilmiştir. Eser 1979 yılında Mısır’da basılmıştır. Kırkbeş (45) risaleden oluşan eserin üçüncü ve dördüncü faslı “*el-Faslu’l-Muhtar Min kütübi’l-Câhız*” dan oluşmaktadır.

4.2. Kitabu’t-Tâc fi Ahlâki’l-Mülûk

Ahmet Zeki Paşa tarafından tahkik edilen bu eser de yine Câhız’a nisbet edilmektedir. Bu eserinde Câhız, halifelerin ve yöneticilerin çeşitli hallerinden bahsetmektedir. Eser 1914 yılında Kahire’de basılmıştır

4.3. el-Muğnî fî Ebvabi’t-Tevhid ve’l-Adl

Mu’tezile’nin son alimlerinden olan Kâdî Abdulcebbâr (415/1020)’a ait olan bu eser İbrahim el-Ebyârî tarafından tahkik edilerek basıma hazırlanmış ve 1961 yılında Beyrut’ta basılmıştır.⁴⁹ Bu eser de Halku’l-Kur’an problemini felsefî ve kelâmî bakış açısı ile irdelemiş, Mu’tezile’nin konu ile ilgili yaklaşımlarını sunmuş ve Kur’an’ın mahluk olduğu yönündeki görüşlerini yine kelâmî bazda ortaya koymuştur.

Kitabın taşıdığı isim itibariyle Kur’an’ın mahluk olup-olmadığı tartışmalarına fikrî bazda yer veren eser, konunun tarihi seyri ve devlet politikası haline gelişi ile ilgili her hangi bir mâlumata yer vermemiştir. Kâdî Abdulcebbâr’ın en önemli ve en hacimli eseridir.

4.4. el-Usulü’l-Hamse ve Şerhu’l-Usuli’l-Hamse

Yine Kâdî Abdulcebbâr (415/1020)’a ait olan bu eser Faysal Bedir Avn tarafından tahkik edilerek 1998 yılında Kuveyt’te yayımlanmıştır. Mu’tezilî Kâdî Abdulcebbâr’a nisbet edilen eser Mu’tezile’nin temel kaynak eserlerinden olması itibariyle özel bir öneme haizdir. Bu eserden ayrı olarak şerhi de Abdulkerim Osman tarafından tahkik edilmiştir. Eser 1998 yılında Kuveyt’te basılmıştır. Eserin Kâdî Abdulcebbâr’a ait olup olmadığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu eser yine Mu’tezile’den Cafer b. Harb’in “Kitabu Usuli’l-Hamse” adlı eserine Kâdî Abdulcebbâr’ın şerhi midir? Yoksa aslı itibariyle Kâdî Abdulcebbâr’a ait olmakla birlikte öğrencileri tarafından mı şerhedilmiştir.⁵⁰ Bu konuda farklı görüşler

⁴⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, (tsh., İbrahim Ebyârî), Beyrut, 1961.

⁵⁰ Abdulkerim, Osman, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, Mukaddime, Kahire, 1988, s. 27; Aydın, *a.g.e.*, s. 19.

mevcuttur. Bu eser Mu'tezile'nin beş temel esasını Kelâmî açıdan oldukça geniş bir tarzda ele alması itibariyle önemlidir.

4.5. el-Muhit bi't-Teklif

Yine Kâdî Abdulcebbâr'a nisbet edilen bu eser Ömer Seyyid Azmi tarafından tahkik edilerek hazırlanmış ve elimizdeki nushası Kahire'de yayımlanmıştır.⁵¹ Diğer eserlerde olduğu gibi, bu eserde de yine Kâdî Abdulcebbâr Halku'l-Kur'an ile ilgili konulara yer vermiş, halku'l-Kur'an konusunun Mu'tezilî perspektiften izahına çaba sarfetmiştir.

4.6. Fadlu'l-İ'tizal ve Tabakâtü'l-Mu'tezile

Fuad Seyyid tarafından tahkik edilerek Ebu'l-Kasım el-Belhî (319/931)'nin “*Babu Zikri'l-Mu'tezile min Kitabi Makâlâti'l-İslamiyyin*”, Kâdî Abdulcebbâr'a ait olan Mu'tezile'nin on tabakasını ortaya koyan “*Tabakatu'l-Mu'tezile*” ve buna Hakim el-Cüşemmî (494/1100)'nin Mu'tezilî tabakalardan onbir ve onikinci tabakalara yaptığı ilaveleriyle oluşan üç ayrı eserin bir araya getirilmesiyle düzenlenmiş bir eserdir. Elimizdeki baskısı 1974 yılında Tunus'ta yayımlanmıştır. Bu eser de yine Mu'tezile tabakaları ve bu tabakalardaki şahıslar hakkında bilgi vermesi bakımından önem arz etmektedir.

4.7. el-Makâlât

Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-K â'bî'ye ait bu esergünümüze ulaşmış olup Mu'tezile mezhebiyle ilgili kısmı Fuad Seyyid tarafından neşredilmiştir.⁵²

Kaynaklarda bunun dışında Tefsir, Hadis, Kelâm, Tarih, Tabakât, Felsefe, Ontoloji ve Cedel ilimlerine dair yazılmış kırka yakın eser ona nisbet edilmekte olup bunların başlıcaları şunlardır: *Evâ'i-lü'l-edille*, *Tehzibü'l-cedel el-İstidlâl bi's-şâhid'ale'l gâ'ib*, *Fi Hucciyyeti ahbâri'l-âhâd*, *Fi't-Tevellüd ve ef'âli't-tibâ*, *el-Esmâ' ve'l-ahkâm*, *en-Nâkz'ale'r-Râzi fi'l-ilmî'l ilâhi*, *en-Nihâye fi'l-aslâh alâ Ebi Ali*, *Nakzu Kitâbi Ebi Ali fi'l-irâde*, *Te'yidü Ebi'l Huzeyl fi'l-icaz*, *el-intikâd fi'l-*

⁵¹ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muhit bi't-Teklif*, (thk., Ömer Seyyid Azmi), Kahire, trz.

⁵² Kâdî Abdulcebbâr, *Fazlü'l-i'tizal ve Tabakâtü'l-Mutezile*, 63-119.

ulumi'l-ilâhiyye alâ Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzi, el-mesâ'ilü'l-vâride fi'l-acz, Islâhu galatı İbni'r-Râvendi, et-Tefsirü'l-kebir, Mütaşâbihü'l-Kur'ân, Tabakâtü'l-Mu'tezile, Kitâbü'l-Ahbâr fi ma'rifeti'r-ricâl, Târihu Belh, Târihu Nisâbur. Müellifin on iki ciltlik tefsirinin olduğu söylenir.⁵³

B. EŞ'ARİYYE MEZHEBİ

1. Eş'ariyye'nin Mezhebi ve Yayıldığı Yerler

Mu'tezile'nin fıkıh ve hadis alimlerine karşı giriştiği saldırılar şiddetlenmişti. Bu saldırılardan ne tanınmış bir fakih, ne de meşhur bir muhaddis kurtulamamıştı. Bunun üzerine, insanlarda Mu'tezile'ye karşı bir nefret uyanmış, isimleri bela ve sıkıntı ile anılır olmuştu. Bu düşmanlık, giderek öylesine artmıştı ki, Mu'tezile'nin iyilikleri de unutulmuştu. İslamı savunmaları, İslam uğruna katlandıkları eziyetler, zındıklara ve hevaları peşinde koşanlara karşı verdikleri mücadeleler... Tüm bunlar unutulmuştu. Artık Mutezilîler hakkında, sadece halifeleri kullanarak, takva sahibi imamları ve rehber durumunda olan muhaddisleri sorguya çekmeleri hatırlanıyordu.

Mütevekkil, başa geçtiğinde Mu'tezilîleri çevresinden uzaklaştırmış ve hasımlarını kendisine yakın tutmuştu. Bunun yanısıra, âlimlerin bağlarını da çözünce, fakihlerin ve akaid konularında sünnetin yolunda yürüyenlerin bir kısmı, Mu'tezilîler'e karşı koymaya giriştiler. Mu'tezile'nin mücadelede izlediği yolu iyi bilen bazı âlimler, görüşlerini bir kenara bırakıp onlarla sert bir dille mücadele etmeye başladılar. Arkalarından gelen halk da bunları desteklemeye başladı. Seçkinlerin bir kısmı da bunlara katıldı ve halifeler de bunlara yardımcı olmaya başladılar.

Hicri 3. yüzyılın sonlarında âlim kişilikleriyle tanınan iki adam ortaya çıktı. Bunlardan biri, Basra'da ortaya çıkan Ebü'l Hasan el-Eş'arî; diğeri de, Semerkand'da ortaya çıkan Ebû Mansûr el-Mâturîdî idi. Bu iki adam, Mu'tezile'ye yakınlık ve uzaklıkta birbirlerinden ayrılıyorlarsa da, Mu'tezile'ye karşı koymakta birleşiyorlardı.

Sünnet ve Cemaat Ehli'nin iki büyük kolundan birisi itikadda Eş'ariyye Mezhebi diğeri ise Mâturîdiyye Mezhebi'dir. Eş'ariyye mezhebinin ortaya çıkışı sırasında, akâîdin en önemli meselelerinden birini teşkil eden Allah'ın sıfatları için birbirine zıd iki görüş ileri sürülüyordu: Sıfatları kabul eden Selefiyye görüşü ile

⁵³ Bebek, Adil, "Kâ'bi", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 27.

onların bir kısmını inkâr eden Mu'tezile (veya Muattıla) görüşü. Selefiyyeye, sıfatları kabul etmesi sebebiyle "Sıfâtiyye" deniliyordu. İmam Eş'arî Mu'tezile'den ayrılıp Selefiyyeye geçtikten ve Eş'arîyye mezhebini kurduktan sonra, Selefiyye de dahil artık sıfât-ı ilâhiyyeyi kabul eden ehl-i sünnete "Eş'arîyye" denilmiştir. "Eş'arîyye" ehl-i bid'ate mukabil olarak kullanıldığı takdirde Mâturidiyye'yi de içine alır.⁵⁴ İnançta Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî'nin görüşlerini benimseyen Ehl-i Sünnet mezhebine Eş'arîyye denir. İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî hicrî 260/873 tarihinde Basra'da doğdu. İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî, meşhur Mu'tezilî alim Ebû Ali el-Cübbâî'nin hem talebesi hem de üvey oğlu idi. Bu sebeple kırk yaşına kadar Mu'tezile mezhebine bağlı kalmış, Mu'tezile'yi savunmuş, bu alanda eserler te'lif etmişti. İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî 324/936 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

Kelâm ilmini Mu'tezilîlerden öğrenen İmam Eş'arî, kendi dönemindeki Mutezilî hocası Ebû Ali el-Cübbâî'ye talebelik yaptı. İmam Eş'arî, fesahatinden ve yaşından dolayı bazen hocasının yerine tartışmaları da yönetirdi. Eş'arî, Mu'tezile sofrasından gıdalandığı ve onların düşünce ürünleriyle yetiştigi halde, kendinden fikri bakımdan Mu'tezilîlerde bir uzaklık hissetti, giderek fakihlerin ve muhaddislerin görüşlerine meyletmeye başladı. Oysa Eş'arî, onların meclislerinde bulunmamış ve akâid ilmini onların metoduyla öğrenmemişti.

Mu'tezile'nin seçkin âlimlerinden biri durumuna gelen İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî, hocasına sorduğu bazı suallere tatminkâr cevaplar alamayınca mezhebi hakkında şüpheye düşmeye başladı. Doğruyu bulma çabası içerisine giren İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî, Hz. Peygamber (S)'i de rüyasında görüp sünnetinin zaferi için çalışma tavsiyesi alır. Hocası Ebû Ali el-Cübbâî (303/916) ile son olarak Salah-Aslah konusundaki "ihve-i selâse (üç kardeş)" diye bilinen meşhur meseleden⁵⁵ sonra fikri ayrılığa düşer ve Mu'tezile'den koparak Eş'arîliği kurar. Mu'tezile ile arasında bir uzaklık olduğunu hisseden İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî, bu nedenle bir süre evine kapandı. Bu süre zarfında, iki grubun delillerini karşılaştırdı. Bu karşılaştırma sonucunda kendisinde "bir görüş" ağır bastı. Bunun üzerine evinden çıktı ve insanları kendisiyle bir araya gelmeye çağırdı. İmam Ebü'l-Hasan Alî b. İsmail el-Eş'arî Basra Ulu Camiinde bir Cuma günü namazda cemaatin

⁵⁴ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, 92-93.

⁵⁵ Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, s. 182.

önünde Mu'tezile'den ayrılıp Ehl-i Sünnet yoluna girdiğini beyan etmiş ve ondan itibaren hayatının sonuna kadar Mu'tezile'ye karşı mücadele vermiş, Sünnet ve Cemaat Ehli'nin görüşlerini teyid ve tasdik eden eserler vermiştir.⁵⁶ Eş'arî Basra Ulu Camiinde toplanan kalabalığa hitap edip yeni mezhebini tanıtmıştır.

Eş'ariyye mezhebi daha çok Mu'tezile'ye karşı bir tez olarak doğmuş ve felsefeye karşı tez olarak devam etmiştir. Eş'arî kelâm âlimleri, zamanla te'vile çok fazla yer vermişler, zaman zaman da kelâmda yenilikler yaparak kelâm ilmini felsefe ile rekabet edebilecek bir güce kavuşturmuşlardır.

Sünni Müslümanların % 13'ünü teşkil eden Mâlikilerin hemen hemen tamamı, Müslümanların % 33'ünü teşkil eden Şâfiilerin ¾'ü ve Hanefilerle Hanbelîlerin az bir kısmı itikada Eş'arîyye mezhebini benimsemişlerdir. Eş'arîlik, Endülüs, Hicaz, Kuzey Afrika, Mısır, Irak ve Suriye'de yayılmıştır.⁵⁷ İmam Eş'arî'den (324/936) sonra, Mâlikî mezhebine mensup bulunan Ebû Bekr İbnu'l-Bâkılânî (403/1013), Eş'ariyye mezhebini hem fikren geliştirmiş, hem de yayılmasına çok gayret sarfetmiştir. Onun devrinden itibaren Eş'ariyye mezhebi, Mağrib ülkelerine, Endülüs, Hicaz ve Şam topraklarına yayılmaya başlamıştır.

Tarihçi el-Makrîzî (845/1441), Eş'arî akidesini Mağrib beldelerine yerleştirenin İbn Tûmert (524/1130) olduğunu, kendisinden sonra bu mezhebi oralara hâkim kılma meyanında Muvahhidlerin çok gayret sarfettiğini, "sayılarını ancak Allah'ü Teâlâ'nın bildiği bir çok insanın kanını bu sebeple akıttıklarını" kaydeder ve Eş'arî mezhebinin şöhret bulmasının, diğer mezheplerin unutulup mechûl kalacak şekilde İslâm beldelerine yayılmasının sebebi bundan ibarettir" diye ilave eder.⁵⁸

Bâkılânî (403/1013), Cüveynî (478/1085), Gazzâlî (505/1111), Şehristânî (548/1153), Âmidî (631/1233), Fahreddin er-Râzî (606/1210), Kâdî Beydâvî (685/1286), Sa'duddîn Taftazânî (793/1390), Seyyid Şerif Cürcanî (816/1413), İbn Fûrek (406/1015), Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037) ve Ebû İshak el-İsferâyînî (418/1027) gibi meşhur âlimler tarafından temsil edilen Eş'arîlik, önce Irak ve Suriye'de yayılmıştır. Daha sonra Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün kurduğu medreselere Eş'arî âlimlerin müderris olarak tayin edilişiyle daha geniş bir alana yayılma imkânı bulan bu mezhep, Mısır ve Mağrib ülkelerine kadar yayılmıştır.

⁵⁶ İbn Asâkir, *Tebyin*, Dimeşk, 1348, s. 41 vd.

⁵⁷ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 149.

⁵⁸ el-Makrîzî, *el-Hutat*, II, 358-359; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, trz, c. III, s. 71.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Eş'ariyye mezhebinin pek çok taraftarı vardı. Eş'ariyye mezhebi, Irak'ta ve Irak'tan batıya doğru açılan bölgede, daha önce de değindiğimiz gibi, "Ehl-i Sünnet Vel-Cemaat" mezhebi olarak itibar görmüştü. Sonradan ortaya çıkan seçkin âlimler, Eş'arî'nin sonuçlandığı görüşlere destek verdiler. Öyle ki, bazı âlimler, sadece Eş'arî'nin vardığı sonuçlara değil, onun ortaya koyduğu mukaddime (öncül)'lere dahi taassupla bağlandılar. Bu taraftarlar, Eş'arî'ye hem mukaddime (öncül), hem de netice (sonuç) olarak tabi olunmasını bir gereklilik (vacib) saydılar.

2. Eş'ariyye'nin Önemli Temsilcileri

2.1. İmam Eş'arî (260-324) (873-936)

İsmi, Ebu'l-Hasen Ali bin İsmail el-Eş'arî'dir. Sekizinci dedesi ashaptan meşhur Ebû Musa Abdullah el- Eş'arîdir.⁵⁹ Ebu'l-Hasen künyesi ile tanınır. Ebu'l-Hasen Ali el-Eş'arî (260-873) yılında Basra'da doğmuş, (324-936) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eş'arî diye anılmasının sebebini saçlı olarak doğmasına bağlayanlar vardır. "Eş'ar" Arapça da, saçlı, saçı uzun ve gür olan insan anlamında kullanılır. Ancak böyle bir izah pek tutarlı görünmüyor. Eş'arî diye anılması büyük dedesi meşhur sahabe Ebu Musa el-Eş'arî'nin ailesine nispetledir. Bu zat Yemen'de oturuyordu. Hz. Peygamberin bi'setinden sonra, bir grup insan, başlarında Ebu Musa el Eş'arî (R) olmak üzere Habeşistan'a hicret edip Cafer bin Ebi Taliple beraber bir müddet orada yaşamış ve İslam dinini orada kabul etmişler. İslamiyet'i kabul eder etmez Hz. Rasulullah'ın (AS) huzuruna gelip ziyaret ederler. Rasulullah'a (AS) gelirken yolda çok sık tekrarladıkları bir söz var. "Dostlara, Muhammed ve sahabesine kavuşacağız". Bu söz, içlerinde olan peygamber aşkının bir alameti olmak, bu olay da, İmam Eş'arî'nin neslindeki asaleti göstermesi bakımından önemlidir. Eş'arî (R) dünya nimetleri açısından pek varlıklı bir çocukluk dönemi geçirmemiştir ama dini bakımdan şanslı bir dönem geçirmiştir. Babasının küçük yaşta vefatı onu üzmüştür, ama ehl-i sünnet inancındaki ellere teslim edilmenin dini mutluluğunu görmüştür. Sünni bir hadis âlimi olan babası kendine layık görüp yakıştırdığı sünnet inancını oğluna da vermeyi arzu etmiş ve oğlunu ehl-i sünnet âlimlerinin önemli simalarından

⁵⁹ Taşköprüzade, *Tabakatu'l-Fukaha*, s. 55.

biri olarak kabul edilen Saci'ye emanet etmiştir. Babası, Eş'arî'nin ilk Kur'an okuma, yazı öğrenme ve ezber yapma devresinde iken vefat etmiştir.

Eş'arî'nin akâid ilmiyle olan irtibatı pek iyi başlamamıştır. Babasının vefatından sonra annesi, Mu'tezile reisi Ebu Ali el-Cubbâî (300/915) ile evlenince ona evlatlık olarak kalmıştır.⁶⁰

Cubbâî'nin evinde kalınca onun tesirinde kalmış, onun önünde akâid ilmini öğrenmiştir. Çok zeki ve kabiliyetli olan Eş'arî, Cubbâî'nin mümtaz bir talebesi olmuş, Mu'tezile akâidini çok iyi öğrenmiştir. Hatta Mu'tezile akâidi konusunda imam kabul edilecek dereceye varmıştır. Hocası derse gelmediğinde yerine Eş'arî'yi tayin eder, o da hocasının yerine ders verirdi. İmam-ı Eş'arî'nin çocukluk ve gençlik döneminden sonra ikinci dönem olarak niteleyebileceğimiz süreçte Mu'tezile'nin pek mahir olduğu aklî metodu iyice öğrenmiş, davalarını aklî delillerle ispat etme yeteneğini kazanmıştır.

Hicri 300 yıllarında Eş'arî, hocası Cubbâî'ye Mu'tezile'nin meşhur "aslah alallah vacip" (Kul için en iyiyi yapma Allah'a zorunludur.) meselesinde sorduğu bir suale tatminkar bir cevap alamamıştır. Bu mesele ihve-i selase (üç kardeş) meselesi olarak bilinir.

Bir gün Eş'arî (R), Cubbâî'ye biri mü'min, biri kafir, üçüncüsü de çocuk yaşta olan üç kardeşin durumunu sorar. Cubbâî, mümin olanın cennete, kâfirin de cehenneme gideceğini üçüncünün de ne cennete ne cehenneme gitmeden sadece kendini kurtarabileceği cevabını verince Eş'arî, ikinci bir soru olarak, sabi iken öleni "Ya Rab! Beni niçin büyütmedin, ben de cennete girerdim?" derse ne olacak der? Cubbâî buna, Allah ben senin hakkında hayırlı olanı yaptım. Büyüseydin kafir olup cehenneme gidecektin der, diye cevap verir. Fakat bu sefer Eş'arî, o zaman kâfir olarak ölen niçin beni büyüttün? Ben de küçükken ölseydim cehenneme gitmezdim derse ne olacak, diye sorunca Cubbâî buna bir cevap bulamaz.⁶¹

Bu olayın sonucunda içindeki boşluk tam belirgin bir hale geliyor. İçinde bir tereddüt; Mu'tezile mi, Ehl-i Sünnet mi haklı? Bir süre her iki tarafın delillerini karşılaştırırken gördüğü bir rüya, kendine kesin kararı verdirmiştir. Hiç adeti olmadığı halde bir Ramazan günü uyuya kalır. Rüyasında Hz. Rasulullah teşrif eder ve "Ya Ali! Benden gelen mezhebe yardım et" buyurur. Bir telaşla uyanır. Olay aynı

⁶⁰ Taşköprüzade, *a.g.e.*, s. 55.

⁶¹ Taftâzânî, Saduddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, İstanbul, 1326, s. 16.

Ramazan ayının değişik günlerinde üç kere tekrar eder. Üçüncü rüyadan sonra on beş gün kadar evine kapanır. Daha sonra bir cuma günü evinden çıkar. İnsanların bir yerde toplanmalarını ister. Basra'da bulunan "el-Mescid el-Cami" minberine çıkıp insanlara yeni itikat prensiplerini ilan eder. Allah'ın kendisine doğru yolu gösterdiğini ve bu doğruları elindeki kitaba yazdığını söyleyen Eş'arî, yazdığı kitabı insanlara dağıtır.

İmam Eş'arî, Mu'tezile'nin içinden gelmesi itibariyle onların delillerini çok iyi biliyor ve onlara karşı iyi bir mücadele veriyordu. Buna ilaveten diğer fırkaların görüşlerini de tenkit ediyordu. Çeşitli fırkaların görüşlerini ret için yazdığı bir çok risale ve kitap vardır.

İmam Eş'arî'nin yazdığı kitapların sayısı yüzden fazla olarak sayılmaktadır. Bunlardan bir kısmını Mu'tezilî iken yazdıysa da çoğu ehl-i sünnet akidesi üzerinedir. Felsefe, tabiat, ilahiyat gibi çeşitli konularda yazmıştır. Ancak eserlerinin çoğu kelam ilmine aittir. Kitaplarında ya ehl-i sünnetin inançlarını açıklamış ya da fırak-ı dâllenin fikirlerini reddetmiştir. Bu eserlerden sadece bir kaçı bize ulaşmıştır.

Matbu olan altı (6) kitabı şunlardır:

1- Makalatu'l- İslamiyyin: İslami fırkaların fikirlerini objektif bir biçimde nakleder. Ehl-i Sünnet akîdesinin de esaslarını sayarak bunlara bağlılığını ifade eder. Eserin ikinci kısmı kelâm ilminin bazı ince meselelerine tahsis edilmiş olup bilhassa Mu'tezile'nin bu meseleler hakkındaki görüşleri sıralanır. Eserin ilave olunan kısmında Allah'ın (c) isim ve sıfatlarıyla Kur'an hakkındaki görüşlerinden söz eder.⁶²

2- el-İbane an Usuli'd-Diyane: Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra yazdığı ilk eser olduğu sanılmaktadır. Nübüvvet bahsi hariç bütün kelâmi konuları ele alır. Ehl-i Bid'atın görüşlerini çürütür.⁶³

3- el-Lüma' fi'r-Reddi ala ehli'z-Zeyği ve'l-Bida' : Kelâmullah, irade, kader, rû'yetullah, va'd ve vaîd ile imamet bahisleri ele alınmıştır. Kelâmi bir üslup taşır.⁶⁴

4- Risale fi İstihsani'l-Havdi Fi'l-Kelam: Nazar ve istidlâlin faydasını ele alan bir eserdir.

5- Risaletü'l-İman: İman konusunda bir eserdir.

⁶² Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmîyyîn*, Ritter neşri, İstanbul, 1928-1933.

⁶³ a. mlf., *El-İbane*, Haydarabat ve Kahire'de basılmıştır.

⁶⁴ a. mlf., *El-Lüma'*, R.J. Mccarthy neşri, Beyrut, 1953.

6- Risale Ketebe Biha ile Ehli's-Sağr bi Babi'l- Ebvab: Eş'arî'nin selef akidesini ele aldığı bir eserdir.

2.2. Ebûbekir el-Bâkılânî (403 h./1013)

Hicri 338 Miladi 950 tarihinde Basra'da doğduğu tahmin edilen Bâkılânî, Bağdat'ta ikamet edip tahsilini orada yapmış ve orada meşhur olmuştur. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin iki seçkin talebesi Ebû Abdullah Mücahid 370/980 ve Ebû'l-Hasan el-Bahili'ye talebelik edip onlardan ilim tahsil etti. Ders arkadaşları arasında Ebû İshak el-İsferayini 418/1027 ve İbn Fûrek (406/1015) vardır.

Bâkılânî'ye "Kadı" ünvanı kısa bir müddet yaptığı kadılıktan dolayı verilmekle birlikte bu ünvan, ilmi şahsiyetinin de bir yankısıdır. Fakat mezhebinin de muhtemelen Maliki olduğu kaydediliyor. Onun Şafii ve Hanbeli olduğunu da söyleyenler vardır. İtikatta kuvvetli bir şekilde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattan olan ve İmam Eş'arî'ye bağlı bulunan Bâkılânî'nin Büveyhilerin sarayında bulunması, meşhur eseri *Temhid*'i Adudu'd-Devle'ye takdim etmesi ve sultanın da oğlunun terbiyesini Bâkılânî'ye havale etmesi, üzerinde durulması gereken hususlardır.

Kelâm ilmini Kelâm ilmi yapan Bâkılânî'dir.⁶⁵ O, itikâdî konuları akıl yoluyla açıklama ihtiyacı duymuş, akılcı bir Kelâm sistemi kurmuştur. Muhaddis Ebû'l-Hasan ed-Darekutni Bâkılânî'yi takdir etmiş, onu Ehl-i Sünnetin müdafii ve Mu'tezile'nin tahripçisi olarak görmüştü.

Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin hiç şüphesiz en önemli eseri *Kitabu't-Temhid*'dir.

2.3. İbn Fûrek (330-406/941-1015)

İbn Fûrek Eş'arî'ye mezhebinin Nişabur ve civarında yayılmasını sağlayan Sünni bir kelâmcıdır.⁶⁶ O aynı zamanda usulcü, dilci, tefsirci ve hadiscidir.

İsfahan'da dünyaya gelen İbn Fûrek'in doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 330/941 tarihleri verilebilir.

İbn Fûrek İsfahan'da başladığı öğrenimine Basra ve Bağdat'ta devam etmiştir. İmam Eş'arî'nin öğrencisi olan el-Bahili'den 373/983 el-Bâkılânî ve Ebû İshak İsfarayini ile birlikte ders aldı. Sünni Kelâmı iyice tahsil ettiği Bağdat'tan sonra,

⁶⁵ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul, 1939, s. 80.

⁶⁶ Yavuz, Dr. Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul, 1989, s. 65 vd.

devrin önemli şehirleri olan Rey, Şiraz, Nişabur ve İsfahan'da Mu'tezile'ye karşı mücadelelerde bulundu. Hayatı boyunca dini ilimlerle meşgul olan, pek çok eser bırakıp, öğrenci yetiştiren İbn Fûrek ömrünün son yıllarını Gazneli Mahmut'un (421/1030) yanında Gazne'de geçirdi ve 406/1015 yılında vefat etti.

2.4. Abdu'l-Kâhir El-Bağdâdî (429/1037)

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî, Sünnet ve cemaat ehlinin Eş'arî koluna mensup, fıkhıta ise Şafii olup matematikçi bir Kelâmcıdır. O, tarih, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, matematik, ferâiz ve özellikle Kelâm ilmi ve mezhepler tarihi sahalarında eser vermiştir.

Bağdat'ta doğup büyüdüğünden el-Bağdâdî lakabıyla anılmıştır. O, ilmi, ilim dostu babasıyla birlikte Bağdat'ta edinmiştir. Onun matematik ve felsefe ile birlikte 17 çeşit ilim tahsil ettiği zikredilmektedir. Bağdâdî'nin yaşadığı dönem, siyasi açıdan karışık olmasına rağmen ilmi açıdan canlı ve verimlidir.

Bağdâdî'nin mevcut eserleri şunlardır:

el-Fark Beyne'l-Fırak: Muhtelif baskıları olan bu eser, İslam fırkalarından, özellikle Sünnet ve Cemaat Ehlinden söz eder. E.R. Fığlalı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (İstanbul, 1979)

Usulu'd-Din: 1928 yılında İstanbul Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesince neşredilmiştir. Eser, Kelâma dairdir.

en-Nasih ve'l-mensuh: Yazma, Berlin No. 478/9.

Tefsiru'l-Esmâ'l-Husna: Biritish Museum, No. 7547.

et-Tekmile fi'l-Hisab: İst., Laleli, 2708.

Te'vilu'l-Müteşabihat fi'l-Ahbar.

Bağdâdî eserlerinde mukayeseli anlatım kullanır. Bu metodu özellikle *Usulu'd-Din*'de görülür. *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ta, Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî bilhassa Sünnet ve Cemaat ehlini belirtmekle meşgul olur. Onun bu eserindeki gayesi Fırka-i naciye (kurtuluşa erenler) olan Ehl-i Sünnet'i ortaya çıkartmak sapıklıkta olan Şiilik, Mu'tezile, Haricilik, Kerramilik v.b. fırkaları Sünnet ehlinden ayrı olarak incelemektir.

2.5. İmamü'l-Harameyn E-Cüveynî (419-478 / 1028-1085)

Eserleri aracılığıyla Kadı Ebû Bekr el-Bâkılânî'ye talebelik eden, bizzat İmam Gazzâlî'nin hocası olan Ebû'l-Meâli el-Cüveynî 419/1028 yılında doğmuştur. Mütedeyyin bir babanın evladı olan el-Cüveynî bir ilim havası içinde çocukluk yıllarını geçirirken ilimle temasa geçmiştir. Babasından ilk fıkıh tahsilini yapan Ebû'l-Meâli hadis de okumuştur. İslâmî ilimler için gerekli olan arapçayı da iyice öğrenen el-Cüveynî, Kur'an'ı ezbere biliyordu. Az ve öz konuşan İmamü'l Harameyn hayatının ilk yıllarında İslâmî ilimlerden fıkıh, hadis ve bunların usulleriyle, tefsirde kendini kabul ettirdiğinden Rüknu'l- İslam, "İslamın Direği" ünvanını almıştır.⁶⁷

Cüveynî daha sonra hem ders okutmaya, hem de ilmi araştırmalara devam etmiştir. Bu sırada çıkan fitne Cüveynî'ye de bulaşmıştır. Ehl-i Sünnet'in açık savunucusu olan Cüveynî fitne yüzünden memleketi Nisabur'u terk etmek zorunda kalmış. O önce, Selçuklu Sultan Tuğrul Beyin Bağdat'a girdiği (447/1055) tarihte Bağdat'a gitmiş, orada ilmi faaliyetlerine devam etmiş, daha sonra Mekke ve Medine'ye geçmiştir. Mekke ve Medine'de kaldığı zaman zarfında ilmi sohbetlere katılıyor, ders halkaları düzenliyor, münazalarda üstünlüğü ortaya çıkıyor ve neticede kendisine Mekke ve Medine'nin imamı anlamına İmamü'l-Harameyn ünvanı verilmiştir.. Tasavvufda bazı derecelerin ve sırların sahibi olmuştur.

Mekke ve Medine'den Nisabur'a dönen İmamü'l Harameyn, orada yine dersler okutmaya başlamış, Nizamü'l Mülk'ün kurduğu Nizamiye medresesinin başına geçmiştir. Devrinde Ehl-i Sünnet'in imamı olan Cüveynî Kelâmın ve diğer İslâmî ilimlerin yanında felsefeyle de uğraşmıştır. O taklitle değil, tahkikle meşgul olmuştur. Hayatı boyunca inceleme ve araştırmalardan zevk almıştır, yorulmak bilmez bir azim ve gayretle ilmin peşinde koşmuştur.

Cüveynî Kelâm, Fıkıh, Fıkıh usulü v.b. alanlarda eserler vermiştir. Onun Kelâm ilminde kaleme aldığı en önemli iki eseri *Kitabu'l-İrşad* ve *eş-Şamil fi Usuli'din*'dir. *Kitabü'l İrşad* matbu olarak mevcuttur.⁶⁸ Cüveynî *eş-Şamil fi Usuli'd-Din*'i beş cilt olarak kaleme almıştır. Hacimli bir eser olan ilk cildi neşredilmiştir. (İskenderiyye 1969) Cüveynî bu eserinde Kadı Ebû Bekr el-Bakılânî'nin görüşlerinin adeta bir nakilcisi durumundadır. Cüveynî akaidle ilgili olarak vezir Nizamü'l Mülk'e

⁶⁷ es-Subki, *Tabakat*, c. III, s. 220.

⁶⁸ el-Cüveynî, *el-İrşad*, Kahire, 1369/1950.

bir risale takdim eder ki bunun adı el-Akidetü'n-Nizamiye'dir. Kahire'de 1948'de basılmıştır.

Akaid sahasındaki bir başka eseri, Lümaül-Edille, Dr. Fevkiye Hüseyin Mahmud tarafından, Cüveynî hakkında uzun bir takdim yazısıyla Kahire'de 1385/1965'de basılmıştır. Şifau'l-Galil, Tevrat ve İncil'in tahrif... edilmesini konu edinir. Fransızca ve asıl nüsha olarak baskıları mevcuttur.

2.6. Ebû Hamid Gazzâlî (450-505/1058-1111)

Ebû Hamid Gazzâlî (yün eğiren babasına nisbetle) veya Gazâlî (köyüne nisbetle) 450/1058 yılında Tus'da dünyaya geldi.⁶⁹ Fakir bir ailenin iki çocuğundan birisi olan Ebû Hamid Nisabur'a gitmeden Tus'da ve Curcan'da ilim tahsil etti. Gazzâlî'nin asıl öğrenim gördüğü yer Nisabur'dur ve orada İmamü'l-Harameyn'den 478/1085 Kelâm, mantık, cedel, fıkıh Usulü ve mezhep ilimlerini öğrenmiştir.

Gazzâlî, Nizamiye Medreselerinin kurucusu Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün 485/1092 güvenini kazanarak Bağdat Nizamiyye Medresesine müderris olmuştur. Kendisine Zeynu'd-Din ve Hucetü'l-İslam ünvanları verilmiştir. Bağdat'ta üçyüz öğrenciye ders verip hayatının en verimli ve canlı günlerini yaşarken kendisine şüphe arız olmuş, bunun neticesinde Bağdat'tan ve sahip olduğu mevki ve makamdan ayrılarak inzivaya çekilmiştir. İki sene kadar Şam'da kalmış sonra Kudüs'e gitmiş, oradan Hac görevini ifa için Hicaz'a geçmiştir. 11 yıllık inziva hayatından sonra devrin veziri Fahu'l-Mülk'ün 500/1106 emri üzerine Nisabur Nizamiyye Medresesinde öğretim hayatına tekrar dönen Gazzâlî iki yıl sonra memleketi Tus'a geçmiştir. O, Tus'da hayatının son günlerini tasavvufi bir hayat sürerek ve bazı öğrencilerle meşgul olarak geçirmiş, 505/1111 yılında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.⁷⁰

İmam Gazzâlî Kelâm tarihinde mümtaz bir yere sahiptir. O, eser ve görüşleriyle Kelâm'da bir dönüm noktası teşkil eder. Onunla Mütakaddimûn, öncekiler dönemi sona erer, Müteahhirûn, sonrakiler dönemi başlar.

⁶⁹ Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 165.

⁷⁰ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 165.

2.7. Ebû'l-Feth Abdu'l-Kerim Şehristânî (469-548/1076-1153)

Ebû'l-Feth Abdu'l-Kerim eş-Şehristânî, İslâm ilim dünyasının önde gelen isimlerinden olup Horasan'da Nisabur ile Harzem arasında bulunan Şehristan'da dünyaya gelmiştir. Dinler tarihi, Felsefe, Kelâm ve Edebiyat dallarında bıraktığı eserlerle haklı bir şöhretin sahibidir.⁷¹

Doğduğu şehre nisbetle Şehristânî ismiyle ün salan Ebû'l Feth'in çok iyi bir tahsil gördüğü verdiği eserlerden anlaşılmaktadır. Onun çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği coğrafi çevrenin fevkalade önemli bir ilim merkezi olduğu tarihen bilinmektedir. O önce Arap Dili ve Edebiyatını, Matematik ve Mantık gibi alet ilimlerini memleketinde öğrendikten sonra, devrinde geçerli olan diğer ilimleri tahsil etmek gayesiyle Nisabur'a gitmiş orada Hadis, Akâid, Kelâm ve Fıkıh ilimlerini zamanın seçkin bilginlerinden öğrenmiştir.

Nisaburda kaldığı süre kesin olarak bilinmeyen Şehristânî'nin ilmi seviyesinin burada yükselerek "kemal" derecesine ulaştığı anlaşılmaktadır. O'nun daha sonra gittiği Harizm'de "el-Efdal" lakabıyla anılışı bunun bir göstergesidir. Şehristânî Harizm'de bir süre eğitim-öğretim faaliyeti ile meşgul olmuş, daha sonra hac yapmak üzere gittiği Hicaz'dan dönüşünde Bağdat'a uğramıştır.

Bağdat'a geldiği sıralarda 40 yaşlarında olan Şehristânî, bu ünlü ilim merkezinde üç yıl kadar kalmıştır. Bağdat'ta Nizamiyye medresesinde dersler veren Şehristânî yaptığı vaazlarda halkın takdirini kazanmıştır.

Ebu'l-Feth Abdu'l-Kerim Şehristânî, 514/1120 yıllarında Selçuklu sultanı Sencer'in veziri Ebû'l-Kasım Muhammed b. El-Muzaffer'in yanında bulunmuş meşhur eseri *el-Milel ve'n-Nihal*'i O'na takdim ve ithaf etmiştir. 12 yıl kadar burada kalan Şehristânî, vezirin azlinden sonra (526/1131) Tirmiz'e geçerek ilim ve hikmet dostu Nakîbu'l-Eşrâf Ebû'l-Kasım Ali b. Cafer el-Musevi'nin hizmetine girerek ona da *el-Milel*'den bir nüsha sunmuştur.

Şehristânî'nin Ebû'l-Kasım el-Musevi'nin yanında ne kadar zaman kaldığı meçhul'dür. Ancak o'nun hayatının son yıllarını memleketi Şehristan'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim talebesi Sem'ani onun 548/ 1153'de vefat ettiğini kaydetmektedir. Şehristânî geriye talebeden ziyade sayıca az, ancak muhtevaca zengin eserler bırakmıştır.

---

⁷¹ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 191.

Şehristânî'nin en önemli iki eserinden biri *el-Milel ve'n-Nihal*, diğeri *Nihayetu'l-Akdam fi ilmi'l-Kelâm*'dır.

el-Milel ve'n-Nihal, Şehristânî'yi dünya çapında ün sahibi yapan, dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili bir eserdir.⁷² Şehristânî bu eserini kaleme alırken tamamen tarafsız bir yol takibetmiş, kitabına aldığı bilgilerin İslâm açısından bir değerlendirmesini yapmamıştır. Bu bakımdan tenkidlere ma'ruz kalan Şehristânî, *Nihayetu'l-Akdam fi ilmi'l Kelâm* ve diğer eserlerinde ayrıca şahsi yaşayış ve davranışlarında, kendisine yapılan Şiilik ve Batınlığe eğilim gösterme gibi suçlamaları, açıkça reddeden sünni Kelâmcı görünümündedir. *el-Milel ve'n-Nihal*'in çeşitli baskıları olup Osmanlılar döneminde Nuh b. Mustafa Konevi (1070/1659) tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.⁷³

2.8. Fahru'd-Din er-Râzî (543-606 / 1149-1210)

Adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali olan Fahru'd-Din er-Râzî Rey şehrinde doğmuş, Herat şehrinde ölmüştür. Kelâm ilminde büyük bir şöhretin sahibi ve imam olarak kabul edilen Râzî, aynı zamanda büyük bir müfessir, felsefe bilgini, edip ve şair olarak da ün yapmıştır. Babasına izafetle İbn-i Hatibi'r-Rey, rey hatibinin oğlu dendiği gibi ilminden ve şöhretinden dolayı "Fahru'd-Din er-Râzî", "el-Fahr b. el-Hatip" gibi lakaplarla anılmış, Fahreddin Râzî lakap ve nisbetiyle bilinmiş ve tanınmıştır.

Fahreddin Râzî, ilk öğrenimini babası Ziyaeddin Ömer'den yapmıştır. O, pek çok bilim dalıyla meşgul olmuştur. Özellikle Fıkıh, Fıkıh Usulü, Tefsir, Felsefe, Tıp, Edebiyat, Şiir, Mantık bilimleri ile ilgilenen Râzî, sözü edilen bilim dallarında ciddi eserler bırakmıştır. İlim ve fikir hayatı bakımından zengin ve verimli bir zaman ve mekan kesitinde hayat süren Râzî'nin memleketi Rey şehri daha başka Râzîlerin de yetişmesine şahid olmuş, onlara isim babalığı yapmıştır. Bunlar; Ebu Zekeriyya Yahya b. Muaz er-Râzî, Meşhur tabip Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî, İbn Ebi Hatim er-Râzî, Ebü Bekr er-Râzî el-Cessas, Kutbu'd-Din er-Râzî gibi bilginlerdir.

⁷² Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 193.

⁷³ Zirikli, *el-A'lam Kamusu Teracim*, Beyrut, 1969, VII, 83.

Fahreddin Râzî, önce babasından ilim tahsil etti, sonra el-Kemali's-Semnani'ye giderek orada öğrenimine devam etti. Rey'de ve Merağ'da tahsilini tamamlayan Râzî, bir Şafii ve Eş'arî olarak ilim dünyasına katıldı.

Harezm'de, Buhara'da, Semerkantta ve Serahs'ta bulundu. Buralarda Mu'tezile, Kerramiyye, Batınlık vb. bid'at ehli mezheplerle münazara ve münakaşalar yaptı. Gazne ve Hindistan'a seyahatta bulunan Râzî, Harzemşah sultanı Alaeddin'iri himayesinde Herat'a yerleşti. Burada Şeyhu'l-İslam lakabıyla kalabalık bir talebe kitlesine dersler verdi. Fahreddin Râzî, seyahatleri, münazara ve münakaşaları ile gerek halk gerekse devlet adamları ve seçkinler katında büyük bir şöhretin sahibi oldu. Kendisi "*Münazarat*" isimli eserini bu konulara tahsis etmiştir. Ancak şöhretiyle birlikte aralarında kardeşi Rükneddin'in de bulunduğu bazılarınım hased ve kıskançlığını da üzerine çeker. Râzî'nin ölümünün Kerramiler'in zehirlenmesiyle olduğu rivayet edilir.

Büyük bir servetin sahibi olarak zengin bir hayat süren Fahreddin Râzî, devlet adamları ve hükümdarların dostluğunu ve yakınlığını kazanmış, geriye pek çok talebe ve eser bırakmış, sünni büyük bir âlimdir. Hakkında Şiiliğe temayül olduğuna dair iddialar varsa da bunu eserleri ve görüşleri tekzip etmektedir.

2.9. Seyfu'd-Din Âmidî (551-631 / 1156-1233)

Hicri 551, Miladi 1156 yılında Âmid'de, Diyarbakır'da doğdu.⁷⁴ Buraya nisbetle Âmidî diye şöhret bulmuştur. Daha sonraları Hama ve Şam'da bulunduğu için Hamavi ve Dımaşki diye de anılmıştır. Sa'lebi ve Tağlibi olduğu söylenir. Fıkıhta önce Hanbeli sonra Şafii'dir. Kelâm'da ise Eş'arî mezhebinin güçlü ve önemli bir temsilcisidir. Lakabı Seyfu'd-din olan Âmidî'nin asıl adı Ali b. Ebi Ali b. Muhammed b. Salim'dir.

Âmidî, ilk öğrenimini Diyarbakır'da (Amid) yaptı. Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Hanbeli fıkını öğrendi. Devrinin ilim merkezi Bağdat'a giderek orada Hanbeli fıkı konusunda bilgisini derinleştirdi. Hadis okudu. Âmidî'nin Bağdat'ta ikametinden bir müddet sonra Şafii mezhebine geçtiği görülür. Bu konuda Şafii bilginlerden İbn Fadlan diye meşhur olan Ebû'l-Kasım Yahya b. Fadıl'ın Âmidî üzerinde etkili olduğu anlaşılıyor. İbn Fadlan Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Cedel, Kelâm ve

⁷⁴ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 231.

Mantık bilimlerinde derin vukufiyeti olan bir âlim olarak biliniyor.⁷⁵ İbn Fadlan'ın Âmidî üzerinde özellikle akli ilimlerde derinleşmesinde etkisinin büyük olduğu aşikardır.

Mısırda ilmi çalışmalarda dopdolu bir yirmi yıl geçiren Âmidî, bir yandan Nasırıyye medresesinde öğretimde bulunurken diğer yandan da eserlerini kaleme almıştır. Âmidî'nin şöhretinin artması, başarısı ve ilmi faaliyetleri, özellikle bazı fakihleri kıskandırdı. Âmidî, imanının bozukluğu suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Akidesinin bozukluğu ve felsefe ile uğraşması ileri sürülerek kanını helal kılan bir fetva sultana takdim edilmiştir. Ancak Sultan insafli bir başka bilginin görüşüne uyarak Âmidî'yi korudu. Fakat Seyfu'ddin Âmidî, aleyhindeki durumdan etkilenerek Mısır'dan gizlice tekrar Şam'a, oradan Hama'ya gidip yerleşti.⁷⁶

Hama'da Emir Melik el-Mansur, Âmidî'yi himaye etti, Mansuriyye medresesinde ders vermekle görevlendirdi. Onu mali bakımdan bol gelir ve maaşla destekledi. Âmidî, Hama'da hayatının belki en verimli ve istikrarlı dönemini yaşadı. En önemli eserlerini burada yazdı. Bu eserler arasında bilhassa Kelâm'da *Ebkaru'l-Efkar*, Mantıkta *Dekaiku'l-Hakaik*, Felsefede *el-Mübin fi Elfazi'l-Hukema ve'l Mütেকellimin* ve *Keşfu't-Temvihât fi şerhi'l-İşarat* zikredilmeye değerdir.

Yaşı epeyce ilerlemiş olan Âmidî hayatının son günlerinde evine çekildi. 631/1233 senesinde 80 yaşında iken Şam'da vefat etmiştir.⁷⁷

2.10. Kâdî Beyzâvî (585-685/ 1190-1286)

Mütেকellim, müfessir ve fakih olan Nasiruddin el-Beyzâvî Şiraz kadılığı yaptığı için Kâdî Beyzâvî olarak şöhret yapmıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmez, ancak yüzyıl yaşadığı rivayet edilir. Buna göre 585/1190 yıllarında doğmuş olabilir. Çocukluğu Beyza'da geçmiştir. Gençliğini babasının Fars Atabek'inin yanında Şirâz Kadılığı yapmasından dolayı bu şehirde geçirmiş, burada çok verimli bir ilmi çevre bularak fazlasıyla istifade etmiştir. Devrin geçerli akli ve nakli ilimlerini Şiraz'da tahsil eden Beyzâvî, daha sonra bu şehirde kadılık yapmıştır.

Kâdî Beyzâvî çeşitli ilim meclislerine katılmış, İbn Mutahhar el-Hillî (ö. 746/1345) ile münakaşalarda bulunmuştur. Görevinden bir ara alınan Beyzâvî, bu sırada Tebriz'de kalmış, daha sonra tekrar Siraz kadılığına tayin edilmiştir. Hayatının

⁷⁵ Sübkî, *Tabakat*, Beyrut, 1324, c. V, s. 129; İbn-i Hallikan, *Vefeyat*, Kahire, 1938, c. II, s. 455.

⁷⁶ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. II, s. 455; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13/41.

⁷⁷ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 233.

sonlarına doğru kadılığı bırakarak Tebriz'e yerleşen, ilimle ve eser yazmakla meşgul olan Kâdî Beyzâvî kendisini ibadete vermiş ve tasavvuf yoluna sülük etmiştir. Ölüm tarihi konusunda değişik tarihler verilmekle birlikte, genelde kabul edilen 685/1287 yılıdır. 0 Tebriz'de hayata gözlerini yummuştur.

2.11. Adudüddin el-Îcî (680-756 /1281-1355)

Adudüddin el-Îcî Abbasiler'in son zamanlarında İlhanlılar devrinde yaşamıştır. Bazısı Şii, bazısı Sünni olan hükümdarlarla münasebeti olan Îcî, huzurlu günlerini Ebû Said Bahadır zamanında geçirmiştir.

Asıl adı Abdurrahman b. Ahmed olan Adudüddin el-Îcî, Şafii mezhebinde Eş'arî Kelâm alimlerinin en meşhurlarındandır. el-Îcî, Şiraz şehrine bağlı Îc (ig) nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda Hz. Ebû Bekr'in neslinden olduğu zikredilir.⁷⁸

Hayatının ilk yıllarını Sultaniyye şehrinde geçiren Adudüddin, burada büyük bir itibar ve nüfuz sahibi olmuştur. Daha sonra Şiraz'da kadılık ve müderrislik yapmıştır. el-Mevakıf adlı eserini Şiraz'da telif edip hükümdar Ebû İshak'a ithaf etmiştir. Devrindeki siyasi şartlar Adudüddin el-Îcî'nin fazla seyahat etmesine imkan vermemiştir. 0, bulunduğu bölgedeki beylikler arasındaki savaşlarda Şiraz hükümdarı ile Muzafferiler arasında barış müzakerelerine katılmış, ancak daha sonra onun bir kaleye hapsedilmiş ve orada vefat etmiş olduğu bilinmektedir..

Onun vefatı ile ilgili bilgiler hapiste iken 756/1355 tarihinde olduğu şeklindedir.⁷⁹ Adudüddin el-Îcî, yaşadığı bölgede küçük hükümdarlar arasında kalmakla birlikte ilmiyle onlar nezdinde büyük bir itibarın sahibi olabilmıştır. Tesirli bir ifade gücüne sahip olan Îcî'nin, aynı zamanda büyük bir servetinin de olduğu rivayet edilir.⁸⁰ Vakarlı, olgun bir şahsiyet sahibi olan Îcî'ye zamanın bütün hükümdarları saygı göstermişlerdir.

2.12. Sa'duddin Taftâzânî (722-792/ 1322-1390)

Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer Taftâzânî 722/1322 yılında Horasan'da Nesa'ya bağlı büyük bir kasaba olan Taftazan'da dünyaya gelmiştir. 792/ 1390 yılında

⁷⁸ Sübkî, *Tabakâtü Şafiiyyeti'l-Kübra*, c. VI, s. 108.

⁷⁹ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 247.

⁸⁰ İbnu'l-İmad, *Şezerat*, c. VI, s. 175.

Semer kand'da vefat eden Taftâzânî'nin cenazesi Serahs'a nakledilmiştir.⁸¹ Gençliğinde iyi bir öğrenim görmüş olan Sa'duddin, Kadı Adududdin İcî ve Kutbuddin Râzî'ye (766/ 1364) talebelik etmiştir.

Genç yaşından itibaren eser vermeye başlayan Sa'duddin, aynı zamanda devrinin İslam ülkesinin de pek çok merkezini ziyaret etmiştir. Ancak o daha ziyade Serahs'da ikamet etmiştir. Daha onaltı yaşında iken *Şerhu Tasrîfi'l-Izzi*'yi yazan Taftâzânî Herat, Gücdüvan, Harizm, Semerkand gibi şehirlerde hayatını geçirmiş, bir ara Timurla birlikte (ö.807/ 1405) Anadolu'ya geçmiş, Osmanlı alimleriyle görüşmüştür. Onun eserlerinin Osmanlı ilim dünyasında tanınıp itibar kazanmasına bu ziyaretin ve Osmanlı ulemasıyla yaptığı görüşmelerin etkili olduğu açıktır.

Taftâzânî'nin mezhebi konusunda değişik görüşler vardır. Onun için Hanefî dendiği gibi Şafii de denilmektedir. Buna sebep, onun her iki fikhî çok iyi bilmesidir. Buna ilaveten, onun Mâtürîdî mi yoksa Eş'arî mi oldu konusunda da farklı görüşler vardır. Gerçek olan şudur ki, onda sanki itikâdî ve ameli mezhepler birleşmiştir. Taftâzânî, sözü edilen mezheplere dair verdiği eserlerle ilmini isbatlamış müdekkik ve muhakkik büyük bir İslam alimidir.

2.13. Seyyid Şerif Cürçânî (740-816 / 1340-1413)

Seyyid Şerif Cürçânî 740/1340 yılında İran'da Cürcan'ın Taku nahiyesinde Peygamberimizin soyuna mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Asıl adı Muhammed b. Ali olup, hem ana hem de baba tarafından Hz. Peygamber'in soyuna mensup olduğundan Seyyid Şerif ünvanı ile meşhur olmuştur. Onun aynı zamanda Hz. Peygamber'in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e dayanan bir soy kütüğüne sahip olduğu söylenir. Hz. Hasan'dan gelen kola şerif, Hz. Hüseyin'den gelen kola ise seyyid denilmekte olduğundan Cürçânî, her iki ünvanı taşımaktadır. Keskin bir zeka ve üstün bir yeteneğe sahip Muhammed b. Ali'nin ilk tahsilinden sonra yirmi yaşlarında iken akli ilimlerle meşgul olduğu kaydedilmektedir.⁸²

Herat'ta Kutbuddin Râzî'den, kendisine ait *Şerhu's-Şemsiyye* ve *Şerhu'l-Metali* adlı eserleri okuduktan sonra, Kutbuddin'in tavsiyesi üzerine Mısır'da Mübarek Şah el-Mantıkî'nin yanına gitti. Mısır'a giderken Anadolu'da Karaman'a uğradı. Anadolu'da Şemseddin Muhammed Fenârî (834 /1430) ile tanıştı, birlikte

⁸¹ a. mlf., a.g.e., c. VI, s. 319; Zirikli, *el-A'lam*, c. VIII, s. 113.

⁸² Leknevi, *el-Fevaid*, s. 125; Taşköprüzade, *Mevzuat*, İstanbul, 1313, c. I, s. 326.

Mısır'a gittiler. Mısır'da Mübarek Şah'tan akli, Ekmelüddin Bâbertî'den de şer'i ilimleri tahsil etti. On yıl Mısır'da kaldıktan sonra Anadolu üzerinden, Bursa'ya da uğrayarak ülkesine döndü ve Şiraz'da müderrisliğe başladı.

Sa'duddin Taftâzânî, Cürcânî'yi devrin hükümdarı Şah Şuca'a (1787/1385) takdim eder. Şiraz'da on yıllık tedris, talim ve telif hayatından sonra Timur'un (807/1405) daveti üzerinde Semerkant'a giden Cürcânî, Timur'un sarayında pek çok ilmi müzakere, mübahese ve münakaşalara katılmış, hepsinde üstünlüğünü, ilminin derinlik ve genişliğini ortaya koymuştur. Semerkant'ta onsekiz yıl kalan, yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebeler ile büyük şöhret sahibi olan Cürcânî, Timur'un büyük iltifatına mazhar olmuş, hatta Timur'un huzurunda yapılan bir ilmi münazarada Taftâzânî'ye üstün geldiği ilan edilmiştir. Timur, bu iki bilgin hakkında "Bu iki alimin fazilet ve irfanda eşit olduklarını kabul etsek bile, Seyyid'in nesep üstünlüğü vardır" diyerek Cürcânî'ye eğilim göstermiştir.

Cürcânî, Timur'un ölümünden sonra tekrar Şiraz'a dönmüş ve orada 816/1413 yılında vefat etmiştir.⁸³

3. Eş'ariyye'nin Önemli Kaynakları

3.1. el-Luma' fi'r-Redd 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida': Eş'arî'nin *el-Luma' fi'r-Redd 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'* adlı eseri mezhebin önemli kaynaklarından biridir ve Richard J. McCarthy S. J. tarafından Beyrut'ta 1952 tarihinde neşredilmiştir. On babdan oluşan kitapta Eş'arî, akli ve nakli delillerle Kelâmullah, irade, kader, ru'yet, va'd ve vaîd ile imamet konularına temas etmiştir. Muhtelif baskıları ve yerli-yabancı farklı dillerde baskıları mevcuttur.⁸⁴

3.2. Risâle fî İstihsâni'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm: *Risâle fî İstihsâni'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm* adlı bu risale *el-Luma' fi'r-Redd 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'* birlikte basılmış, ayrıca A. Ü. İlâhiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Talât Koçyiğit tarafından Türkçe'ye de tercüme edilmiştir; A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, c. 8, ss. 165-174. Ankara 1961. Eş'arî bu risalesinde nazar ve istidlâlin müdafasını yapar. Muhtelif baskıları vardır. El-Has ale'l-Bahs adını da taşır.⁸⁵

⁸³ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 268.

⁸⁴ Gölcük, *a.g.e.*, s. 106.

⁸⁵ Gölcük, *a.g.e.*, s. 106.

3.3. Kitâbü't-Temhîd: Bâkılânî'ye ait olan *Kitâbü't-Temhîd*'dir. Richard J. McCarthy S. J. tarafından Beyrut'ta 1957 tarihinde neşredilmiştir. Bir başka baskısı da Imâdüddîn Ahmed Haydar tarafından Beyrut'ta 1407/1987 tarihinde neşredilmiştir.⁸⁶

3.4. el-İnsâf: Bâkılânî'ye ait olan bir eserdir. Muhammed Zâhid Kevserî tarafından Mısır'da 1382/1928 tarihinde neşredilmiştir.⁸⁷

3.5. el-Fark Beyne'l-Fırak: Abdulkâhir el- Bağdâdî' ye ait olan bir eserdir. Muhtelif baskıları olan bu eser, İslâm fırkalarından, özellikle Sünnet ve Cemaat Ehlerinden söz eder. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd tarafından Kahire'de neşredilmiştir. Mezhepler tarihine dair olan bu eser Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı tarafından *Mezhepler Arasındaki Farklar* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. (İstanbul 1979)⁸⁸

3.6. Kitâbü'l-İrşâd: Cüveynî'ye ait olan bir eserdir. M. Yusuf Mûsâ-Ali Abdülmün'im Abdülhamîd tarafından Mısır'da 1369/1950 yılında neşredilmiştir.⁸⁹

3.7. el-Akîdetü'n-Nizâmiyye: Cüveynî'ye ait olan bir eserdir. M. Zâhid el-Kevserî tarafından 1948 yılında Kahire'de neşredilmiştir.⁹⁰

3.8. el-İktisâd fi'l-İ'tikâd: Gazzâlî'nin eseridir. İbrahim Âgâh Çubukçu-Hüseyin Atay tarafından Ankara 1962 ve Kahire 1385-1966 tarihlerinde neşredilmiştir. Bu eser Kemal Işık tarafından *İtikatta Orta Yol* adıyla tercüme edilmiştir; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1971.⁹¹

---

⁸⁶ Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul, 2006, s. 434.

⁸⁷ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 434.

⁸⁸ Gölcük, Şerafeddin, *a.g.e.*, s. 140.

⁸⁹ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 435.

⁹⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 435.

⁹¹ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 436.

3.9. Kitabü Kavâ'idi'l-Akâ'id: Gazzâlî'nin adlı eseridir. Gazzâlî'nin en meşhur eseri *İhyâu ulûmi'd-dîn*'in başında yer alan ve akaid konularına temas eden bir bölümdür. Kahire'de 1387/1967 yılında neşredilmiştir.⁹²

3.10. Tehâfütü'l-Felâsife: Gazzâlî'nin eseridir. Filozofların hatalarını ortaya koymak için yazdığı bir eserdir. Gazzâlî bu eserinde İslâm filozoflarından Fârâbî ve İbn Sînâ'ya cephe almıştır.⁹³ Süleyman Dünya tarafından Dâru'l-Maârif'te, Mısır 1961'de neşredilmiştir. Bekir Karlığa tarafından ilk defa *Filozofların Tutarsızlığı* adıyla Türkçe'ye çevrilen eser (Çağrı Yay., İstanbul 1981), aynı isimle Bekir Sadak tarafından da çevrilmiştir (Birey Yay., İstanbul 2002).

3.11. Fedâihu'l-Bâtınıyye: Gazzâlî'nin eseridir. Abdurrahman Bedevî tarafından Kahire'de 1383/1964 tarihinde neşredilmiştir. Eser Bâtınîliğin İçyüzü adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir; trc. Avni İlhan, TDV Yay., Ankara 1993.⁹⁴

3.12. Mefâtihu'l-Ğayb: Fahrüddîn Râzî'nin adlı eseridir. Kelâmî özellik taşıyan bir tefsirdir. Kelâm ve felsefe bahislerine oldukça fazla yer veren, çeşitli baskıları ve tercümeleleri olan bir tefsirdir. Tefsîr-i Kebîr adıyla meşhur olmuştur.⁹⁵ İstanbul'da 1307/1308 tarihlerinde neşredilmiştir.

3.13. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl: Kâdî Beyzâvî'ye ait olan bu eser Kelâmî nitelikli bir tefsirdir.⁹⁶

3.14. Tavâli'u'l-Envâr: Kâdî Beyzâvî'nin *Tavâli'u'l-Envâr* adlı eseri *Metâli'u'l-Enzâr* adlı şerhiyle birlikte basılmıştır; Kahire 1323 ve İstanbul 1311/1893, (Mevakıf Şerhi kenarında).⁹⁷

⁹² Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 436.

⁹³ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 2004, s. 29.

⁹⁴ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 437.

⁹⁵ Toprak-Gölcük, Süleyman-Şerafeddin, *Kelâm (Tarih, Ekoller, Problemler)*, Konya, 2001, s. 69.

⁹⁶ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 438.

⁹⁷ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 438.

3.15. el-Milel ve'n-Nihal: Şehristânî'nin eseridir. Şehristânî'yi dünya çapında ün sahibi yapan, dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili bir eserdir. Şehristânî bu eseri kaleme alırken tamamen tarafsız bir yol izlemiş, kitabına aldığı bilgilerin islâmî düşünceye uygunluk açısından bir değerlendirmesini yapmamıştır. Bu açıdan eleştirilere hedef olmuş olan Şehristânî diğer çalışmalarında bu eleştirileri dikkate alan bir kişilik sergilemiştir.

el-Milel ve'n-Nihal'in çeşitli baskıları olup Osmanlılar döneminde Nuh b. Mustafa Konevi (1070/1659) tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır.⁹⁸

3.16. Şerhu'l-Akâid: Taftâzânî'nin eseridir. Bu eser Nesefî'nin *el-Akâid* isimli eserinin şerhidir. Çeşitli baskıları mevcuttur. Süleyman Uludağ tarafından *Kelâm İlmî ve İslâm Akaidi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir; Dergah Yay., İstanbul 1980; İkinci baskı metin tercüme bir arada, İstanbul 1982.⁹⁹

3.17. Şerhu'l-Makâsid: Taftâzânî'nin eseridir. Taftâzânî'nin yine kendisine ait olan *el-Makâsid* isimli eserinin şerhidir; İstanbul 1277; Beyrut 1409/1989.¹⁰⁰

3.18. el-Mevâkîf fî 'İlmi'l-Kelâm: Adudüddîn İcî'nin eseridir. Çeşitli şerhleri vardır. Cürcânî'nin şerhi ile birlikte İstanbul'da (h. 1321) basılmıştır.¹⁰¹

3.19. Me'âlimü Usûli'd-Dîn: Fahrüddîn Râzî'nin, adlı eseridir. Beyrut'ta Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî'de 1922 tarihinde neşredilmiştir. Eser Nadim Macit tarafından İslâm İnancının Ana Konuları, adıyla çevrilmiştir; İhtar Yayıncılık, Erzurum 1996.¹⁰²

---

⁹⁸ Gölcük, Şerafeddin, *a.g.e.*, s. 193.

⁹⁹ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 438.

¹⁰⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 439.

¹⁰¹ Toprak-Gölcük, Süleyman-Şerafeddin, *Kelâm (Tarih, Ekoller, Problemler)*, Konya 2001, s. 70.

¹⁰² Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 438.

3.20. el-Metâlibü'l-‘Âliye Mine'l-‘İlmi'l-İlâhî: Fahrüddîn Râzî'nin, adlı eseridir. Ahmed Hicâzî es-Sakkâ tarafından Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî'de (Beyrut 1407/1987) neşredilmiştir.¹⁰³

---

¹⁰³ Kılavuz, Ahmet Saim, *a.g.e.*, s. 438.

II. BÖLÜM: VA'D VE VAİD'İN TANIMI

A. VA'D VE VA'İD

1. Va'd'in Tanımı

Va'd: Söz verme, uyarma, tehdit, geleceğe âit verilen söz gibi anlamlara gelir.¹⁰⁴

Va'd kelimesi genellikle hayırda, bazan da şer de kullanılır.¹⁰⁵ Meselâ, Cennet Allah'ü Teâlâ'nın va'di'dir.

Va'd kelimesi; Bir kimsenin bir işi yapacağına veya yapmayacağına dair söz verdiği husustur. Buna göre bir şeyi yapmak üzere söz ve güvence vermek va'd'dir.

Va'd ve aynı kökten gelen kelimeler; Allah'ın mükâfat va'di ve ceza va'di manasına olmak üzere toplam yüzden fazla âyette Kur'an'ın ayrı yerlerinde geçmektedir. Aynı kavram ile söz verdiği halde şeytanın va'dini yerine getirmediğine de dikkat çekilmekte ve bu husus üç ayrı âyette belirtilmektedir.

Kâdî Abdülcebâr'a göre Va'd; "Gelecekte birinden zararın uzaklaştırılması, ya da ona menfaat sağlanması ile ilgili her haberdir. İster bu kişi bunu hak etmiş olsun, ister olmasın, va'd edilen şey iyi olduğu gibi, kötü de olabilir. Meselâ birinin tam namaz vaktinin geçtiği bir sırada bir ziyafet va'detmesi, ya da kötü bir iş yapacağını va'd etmiş olması gibi.¹⁰⁶

2. Va'id'in Tanımı

Va'îd: Allah'ü Teâlâ'nın azâb yapacağına söz vermesidir. Şer işler için kullanılır.¹⁰⁷ Meselâ, Cehennem Allah'ü Teâlâ'nın va'ididir.

İyiliğe sevk etmek veya kötülükten kurtarmak için ilerde olacak kat'î hadiseleri haber vererek korkutmak veya bir azabı haber vermektir.

¹⁰⁴ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rîfât*, (terc. Arif Erkan, *Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1997), s. 248.

¹⁰⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁰⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, thk: Abdülkerim Osman, s. 134.

¹⁰⁷ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 248.

B. ALLAH TEÂLÂ VA'D ve VAİD'İNDEN DÖNER Mİ DÖNMEZ Mİ?

İnsanlığın atası olan Hz. Adem (a.s.)'ın ve eşi Hz. Havva validemizin cennetten yeryüzüne indirilmeleriyle birlikte hem yeni bir hayat hem de çetin bir imtihan süreci başlamıştır. Hz. Allah tarihin bütün safhalarında insanoğlunu peygambersiz bırakmamış, ilâhî emirler doğrultusunda insanlara doğru yolu göstermiştir. Ne var ki bu süreçte peygamberlere ve onların getirdiği kutsal emirlere sımsıkı sarılanlar olduğu gibi, peygamberleri yalanlayıp, küfürde ve azgınlıkta sınır tanımayanlar da olmuştur.

Allah Teâlâ bu sıkıntılı süreçte elçilerini korumuş, onları çeşitli mucizelerle donatarak yaşadıkları toplum içerisinde saygın bir konuma yükseltmiştir. Haddi aşan insanları ise şiddetli bir azapla tehdit etmiştir. Allah teâlâ ilk yaratıcının kendisi olduğunu, güzel işler yapanları ödüllendirmek, küfürde ısrar edenleri cezalandırmak için ölümden sonra tekrar bir yaratma gerçekleştireceğini;

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“Hepinizin dönüşü O’na’dır. Allah’ın va’di bir gerçektir. İlk yaratan, sonra da iman edip salih amel işleyenleri adaletiyle mükâfatlandırmak için yaratmayı tekrarlayacak olan şüphesiz O’dur. Küfürlerinde ısrar edenlere gelince; küfürleri dolayısıyla, onlar için kaynar sudan bir içki ve acı bir azap vardır”.¹⁰⁸

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

“Muttakilere va’dedilen cennetin misali; içinde bozulmayan sudan nehirler, tadı değişmeyen süttan nehirler, içenler için lezzet veren şaraptan nehirler ve süzme baldan nehirler vardır ve orda onlar için meyvelerin her türlüşünden ve Rablerinden bir mağfıret vardır. Hiç ateşin içinde daimi olarak kalan ve bağırsaklarını parça parça koparan kaynar sudan içirilen kimseler gibi olur mu?¹⁰⁹

¹⁰⁸ Yûnus, 10/4.

¹⁰⁹ Muhammed, 47/15.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ إِمَامًا
وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ
مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

“Böyle bir kimse, Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da onu yine kendisinden bir şahid takip eden, daha önce Musa’nın bir önder ve rahmet olan kitabı bulunan kimse gibi midir? İşte onlar buna iman ederler. Artık bu gruplardan kim onu küfür-inkâr ederse bilsin ki ona va’dedilen yer ateştir. Öyleyse, bundan kuşkuda olma. Çünkü o, Rabbinden gelen hakır. Fakat insanların çoğu iman etmezler.¹¹⁰ âyetleriyle insanlara bildirmektedir.

1. Allah Teâlâ’nın Va’d ve Va’id’inin Dünya Hayatında Tecelli Etmesi

Allah Teâlâ dünya hayatında insanlara bir takım nimetler ve imkanlar va’detmiş ve bu va’dettiği nimetleri de daha dünyadayken vermiş ve konuda da va’dinden dönmesinin söz konusu olmadığını, ahde vefa konusunda kendisinden daha ehil kimsenin olmadığını;

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ
اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını –onlara cenneti vermek karşılığında- satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürür ve öldürülürler. Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da yerine getirmeyi taahhüt ettiği hak bir vaaddir. Allah’tan daha çok ahbine vefa gösterecek olan kimdir? O halde yapmış olduğunuz bu alışverişe sevinin. İşte büyük kurtuluş ve mutluluk budur.¹¹¹

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا
يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

¹¹⁰ Hûd, 11/17.

¹¹¹ Tevbe, 9/111.

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır”.¹¹²

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ

“Sonra onlara (verdiğimiz) sözü yerine getirdik; böylece, hem onları hem de dilediğimiz (başka) kimseleri kurtuluşa erdirdik; müsrifleri de helâk ettik”.¹¹³

وَإِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ

“O zaman ki Allah size iki topluluktan birinin muhakkak sizin olacağını vâdetmişti de siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Allah ise kelimeleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin arkasını kesmek istiyordu”.¹¹⁴

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا

“Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde: İşte Allah ve Resûlü'nün bize vâdettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı”.¹¹⁵ âyetleriyle ortaya koymuştur.

Allah Teâlâ Vaîd konusunda da insanlara dünya sahnesinde ibretlik örnekler sunmuştur. Nitekim Hz. Nuh'un ailesi, evlatları ve kavmi küfürde haddi aşip azabın bir an önce gelmesi için Hz. Nuh'la alay edip şöyle demişlerdi:

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ

¹¹² Nûr, 24/55.

¹¹³ Enbiyâ, 21/9.

¹¹⁴ Enfâl, 8/7.

¹¹⁵ Ahzâb, 33/22.

“Dediler ki: “Ey Nuh, bizimle gerçekten mücadele ettin. Bizimle olan mücadeleni çok uzattın. Eğer doğru söylüyorsan, bize va’dettiğini getir.”¹¹⁶

Bunun üzerine Hz. Nuh Rabbine şöyle nida etti:

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ

“Nuh, Rabbine seslendi. Dedi ki: “Rabbim, şüphesiz benim oğlum ailemendendir ve senin va’din de doğrusu haktır. Sen hakimlerin hakimisin.”¹¹⁷

وَتِلْكَ الْفُرَىٰ أَهْلَكْنَا هُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا

“İşte şu ülkeler; zulmettikleri zaman onları helâk ettik. Onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik”.¹¹⁸

قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا

“Zülkarneyn: Bu, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vâdi gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vâdi haktır, dedi”.¹¹⁹

وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ

“Eyke halkı ve Tubba’ kavmi de. Hepsi rasulleri yalanladı; böylece benim tehdidim hak oldu”.¹²⁰

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ
لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ

“Artık sen sabret; rasullerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi. Onlar için de acele etme. Onlar, tehdit edildikleri şeyi gördükleri gün, sanki gündüzün yalnızca bir saati kadar yaşamışlardır. Bir tebliğdir. Artık fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi ki?”¹²¹

¹¹⁶ Hûd, 11/32.

¹¹⁷ Hûd, 11/45.

¹¹⁸ Kehf, 18/59.

¹¹⁹ Kehf, 18/98.

¹²⁰ Kaf, 50/14.

¹²¹ Ahkaf, 46/35.

Allah Teâlâ Nuh kavmini azgınlıklarından dolayı elim bir azapla ortadan kaldırdı. Allah Teâlâ ne Va'd'inden ne de Va'îd'inden dönmeyeceğini yine ilâhî kelâmıyla bize şöyle bildirmektedir:

وَعَدَ اللَّهُ لَأُخْلِفَ اللَّهُ وَعَدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“(Bu) Allah'ın vâdettiğidir. Allah vâdinden caymaz; fakat insanların çoğu bilmezler”.¹²²

2. Allah Teâlâ'nın Va'd ve Va'îd'inin Ahiret Hayatında Tecelli Etmesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٌ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ

“Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmassın”.¹²³

وَلَوْ أَنَّ فِرْعَانَ سِيرَتَ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلَّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلَّ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَبْسُ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا نُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةً أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

“Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı, yahut onunla ölümler konuşurulsaydı (o Kitap yine bu Kur'an olacaktı). Fakat bütün işler Allah'a aittir. İman edenler hâla bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi? Allah'ın vâdi gelinceye kadar inkâr edenlere, yaptıklarından dolayı ya ansızın büyük bir belâ gelmeye devam edecek veya o belâ evlerinin yakınına inecek. Allah, vâdinden asla dönmez”.¹²⁴

¹²² Rum, 30/6.

¹²³ Lokman, 31/33.

¹²⁴ Râd, 13/31.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ
وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا

“Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz. Artık diğer cezalandırma zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Süleyman Mâbedi'ne) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler (diye, başınıza yine düşmanlarınızı musallat kıldık)”.¹²⁵

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدِهِ رُسُلُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“O halde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Çünkü Allah mutlak üstündür, kimsenin yaptığına yanına bırakmaz”.¹²⁶

Hız. Allah insanların yaratılış gayesini;

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُوفُ

“O hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O güçlüdür, O'nun gücüne hiçbir güç erişemez ve tek bağışlayan da O'dur”.¹²⁷ ilâhî beyanıyla ortaya koyarken güzeli-çirkini, iyiyi-kötüyü, helali-haramı da belirtmiştir.

Allah Teâlâ'dan gelen bu kutsal mesaja iman etmiş olam mü'minlerin Allah Teâlâ'nın va'dinden dönmeyeceğine olan imanlarını yine şu âyetler bize göstermektedir:

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

“Rabbimiz bize rasullerine vadettiğin şeyi bize ver ve bizi kıyamet günü rüsvay etme, elbette ki sen vadinden dönmezsin!”¹²⁸

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا

“Ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vâdi mutlaka yerine getirilir”.¹²⁹

¹²⁵ İsrâ, 17/7.

¹²⁶ İbrâhim, 14/47.

¹²⁷ Mülk, 67/2.

¹²⁸ Âl-i İmran, 3/194.

¹²⁹ İsrâ, 17/108.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا
وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

“Cennetlikler de cehennemliklere: “Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk; siz de Rabbinizin vadettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenirler. Onlar da: “Evet.” Derler ve bir münadi: “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.” diye seslenir.¹³⁰

Hız. Allah’ın tekrar yaratma ile ilgili âyetleri insanlara tebliğ edildiğinde küfürlerinden dolayı ilâhî beyanları alaya alan kâfirlerin durumlarını ortaya koyan âyet-i kerimelerde Yüce Rabbimiz:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مِنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعَدَّا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar: "Allah ölen bir kimseyi diriltmez" diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisine karşı gerçek bir vâdidir. Fakat insanların çoğu bilmez”.¹³¹

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَانُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

“(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Derler”.¹³²

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا
فَاعِلِينَ

“(Düşün o) günü ki, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaad oldu. Biz, (vâdettiğimizi) yaparız”.¹³³

أَيَعِدْكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ

“Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak surette sizin çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?”¹³⁴

¹³⁰ Arâf, 7/44.

¹³¹ Nahl, 16/38.

¹³² Yâsîn, 36/52.

¹³³ Enbiyâ, 21/104.

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

“Bu size vâdedilen çok uzak!”¹³⁵

لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir”.¹³⁶

لَقَدْ وَعَدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Hakikaten, gerek bize, gerekse daha önce atalarımıza böyle bir vaadde bulunuldu; (fakat) bu geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir!”¹³⁷

Yaratıcımız olan Yüce Rabbimiz dünya hayatında kendisine kullukta adeta yarış edencesine güzel ameller işleyen salih kullarını dünyada üstün kıldığı gibi, âhret hayatında da çok güzel nimetlerle donatacağını:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
بَأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا
وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

“Mü’minlerden –özür sahibi olanlar müstesna- oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler bir değildir. Allah mallarıyla ve canları ile cihad edenleri derece bakımından oturanlardan çok üstün kıldı. Bununla beraber Allah hepsine de en güzeli vaad etmiştir; fakat yine de Allah cihad edenleri oturanlar üzerinde çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır”.¹³⁸

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي
التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ

¹³⁴ Mü’minûn, 23/35.

¹³⁵ Mü’minûn, 23/36.

¹³⁶ Neml, 27/68.

¹³⁷ Mü’minûn, 23/83.

¹³⁸ Nisâ, 4/95.

يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً
وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Muhammed, Allah’ın Rasulü’dür. Ve onunla birlikte olanlar da kafirlere karşı sert ve katı, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları, rüku edenler, secde edenler olarak görürsün; onlar, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk arayıp isterler. Belirtileri, secde izinden yüzlerindedir. İşte onların Tevrat’taki vasıfları budur; İncil’deki vasıfları ise: Sanki bir ekin; filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış, sonra sapları üzerinde doğrulup boy atmış, ekicilerin hoşuna gider. Onunla kafirleri öfkelenirmek içindir. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir mağfiret ve büyük bir ecir va’detmiştir”.¹³⁹

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سُدَّخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
أَبَدًا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا

“İman edip salih amel işleyenleri yakında altından nehirler akan Cennetlere koyacağız; orada ebedi kalıcıdır”.¹⁴⁰

وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

“Allah, iman eden ve salih amel işleyenlere vadetti ki onlar için bağışlanma ve çok büyük bir ecir vardır”.¹⁴¹

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَّ
الصَّدَقُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

“İşte bunlar yaptıklarını en güzeli ile kabul ettiğimiz, cennetlikler arasında kötülüklerini affettiğimiz kimselerdir. Onlara va’dolunan doğru bir vaaddir”.¹⁴²

جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَانُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا

¹³⁹ Fetih, 48/29.

¹⁴⁰ Nisâ, 4/122.

¹⁴¹ Mâide, 5/9.

¹⁴² Ahkaf, 46/16.

“O cennet, çok merhametli olan Allah'ın, kullarına gıyaben vâdettiği Adn cennetleridir. Şüphesiz O'nun vâdi yerini bulacaktır”.¹⁴³

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

“En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür”.¹⁴⁴

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ

“Allah erkek münafıklara da, kadın münafıklara da kâfirlere de, içinde daimi kalıcılar olmak üzere cehennem ateşini vadetti. Bu, onlara yeter. Allah onları lanetlemiştir ve onlar için bitip tükenmeyen bir azap vardır”.¹⁴⁵

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِينٍ
طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara içinde daimi kalmak üzere, altından nehirler akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetmiştir. Allah'ın rızası ise en büyüktür. En büyük kurtuluş işte budur!”¹⁴⁶

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَ
اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ

“Fakat Rablerinden sakınanlara, üstüste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah, verdiği sözden caymaz”.¹⁴⁷

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُونَ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ
أَجْرُ الْعَامِلِينَ

¹⁴³ Meryem, 19/61.

¹⁴⁴ Enbiyâ, 21/103.

¹⁴⁵ Tevbe, 9/68.

¹⁴⁶ Tevbe, 9/72.

¹⁴⁷ Zümer, 39/20.

“Onlar: Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş! Derler”.¹⁴⁸

رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنِ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vâdettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz azîz ve hakîm olan sensin!”¹⁴⁹

وَلَنَسْكُنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ

“Ve (ey inananlar!) Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. İşte bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimselere mahsustur”.¹⁵⁰

خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Orada ebedi kalacaklardır. Bu, Allah'ın verdiği gerçek sözdür. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir”.¹⁵¹

فَلْ أَدْلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا

“De ki: Bu mu daha iyi, yoksa takvâ sahiplerine vâdedilen ebedilik cenneti mi? Orası, onlar için bir mükâfat ve (huzura kavuşacakları) bir varış yeridir”.¹⁵²

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُومًا

“Onlar için orada ebedî kalmak üzere diledikleri her şey vardır. İşte bu, Rabbinin üzerine (aldığı ve yerine getirilmesi) istenen bir vaaddir”.¹⁵³ Âyetleriyle inanan insanlara müjdelemektedir.

¹⁴⁸ Zümer, 39/74.

¹⁴⁹ Mü'min, 40/8.

¹⁵⁰ İbrâhim, 14/14.

¹⁵¹ Lokman, 31/9.

¹⁵² Furkan, 25/15.

¹⁵³ Furkan, 25/16.

Yine insanların inatlarından dolayı tevhid inancına yönelmemeleri karşısında peygamberlerin üzüntü duymaları sebebiyle Hz. Allah elçilerine sükûnet, sabrı, kendisini tesbih etmelerini tavsiye etmiş ve vad edilen günün ve azabın geleceğini:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ

“(Resûlüm!) Sen şimdi sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. (Buna) iyice inanmamış olanlar, sakın seni gevşeklîğe sevketmesin!”¹⁵⁴

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

“Biz onların neler söylediklerini daha iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorba değilsin; şu halde, benim kesin tehdidimden korkanlara Kur'an ile öğüt ver”.¹⁵⁵

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“İyi bilin ki; göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Şunu da iyi bilin ki Allah'ın va'di haktır. Fakat onların çoğu bilmezler”.¹⁵⁶

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ

“Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!”¹⁵⁷

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

“(Resûlüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vâdi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et”.¹⁵⁸

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَمَا نُرِيكَ بِعُضِّ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنِّيَا يَرْجِعُونَ

“Onun için (Resûlüm), sen sabret! Şüphesiz Allah'ın vâdi gerçektir. Onlara söz verdiğimiz azabın bir kısmını ya sana gösteririz, yahut seni daha önce vefat ettiririz. Nasıl olsa onlar bize döneceklerdir”.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Rum, 30/60.

¹⁵⁵ Kaf, 50/45.

¹⁵⁶ Yûnus, 10/55.

¹⁵⁷ Fâtır, 35/5.

¹⁵⁸ Mü'min, 40/55.

¹⁵⁹ Mü'min, 40/77.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَدْرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ

“Dediler ki: “Sen bize yalnızca Allah’a ibadet etmemiz ve atalarımızın ibadet etmekte olduklarını terketmemiz için mi geldin? O halde doğru kimselerden isen bize vadettiğin şeyi getir!”¹⁶⁰

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيئِي مَا يُوعَدُونَ

“De ki: "Rabbim! Eğer onlara yöneltilen tehdidi mutlaka bana göstereceksen”¹⁶¹

وإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ

“Biz, onlara yönelttiğimiz tehdidi sana göstermeye elbette ki kadiriz”¹⁶²

وإِنْ مَا تُرِيئِكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ

“Biz, onlara vâdettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de veya (ondan önce) seni öldürürsek de sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer. Hesap yalnız bize aittir”¹⁶³

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَانُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا

“De ki: Kim sapıklıkta ise, çok merhametli olan Allah ona mühlet versin! Nihayet kendilerine vâdolunan şeyi -ya azabı veya kıyameti- gördükleri zaman, mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir”¹⁶⁴

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

¹⁶⁰ Arâf, 7/70.

¹⁶¹ Mü'minûn, 23/93.

¹⁶² Mü'minûn, 23/95.

¹⁶³ Râd, 13/40.

¹⁶⁴ Meryem, 19/75.

“Onlar: “Eğer, doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman (gerçekleşecek)? diyorlar”.¹⁶⁵

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ

“Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz”.¹⁶⁶

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلِيلَةً ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

“Gözleri düşük, yüzlerini de bir zillet kaplamıştır. İşte bu kendilerine vadedilmiş olan gündür”.¹⁶⁷

قَالَ لَّا تَخْتَصِمُوا لَدِيَِّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ

“Buyuracak ki: “Benim huzurumda çekişip durmayın. Çünkü ben size daha önce kesin bir uyarı göndermişim”.¹⁶⁸

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ وَإِنْ أُذِرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ

“Eğer yüz çevirirlerse de ki: (Bana emrolunanı) hepinize açıkladım. Artık size vâdolunan şey (mahşerde toplanma zamanınız) yakın mı uzak mı, bilmiyorum”.¹⁶⁹

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ

“(Resûlüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Muhakkak ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir”.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Enbiyâ, 21/38.

¹⁶⁶ Enbiyâ, 21/97.

¹⁶⁷ Meâric, 70/44.

¹⁶⁸ Kaf, 50/28.

¹⁶⁹ Enbiyâ, 21/109.

¹⁷⁰ Hac, 22/47.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا فُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَّ الْحَقُّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلْمُؤُنِي وَلِئِمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِي مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek olanı vâdetti, ben de size vâdettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koşunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim.” Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır”.¹⁷¹

وَرَبُّكَ الْعَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا

“Senin, bağışı bol olan Rabbin merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) muaheze edecek olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır”.¹⁷²

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ

“Sur’a da üfürülmüştür. İşte bu korkutulan gündür”.¹⁷³

وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ

“Ve vadedilen güne,”¹⁷⁴

إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَصَادِقٌ

“Size va’dedilmekte olan, hiç tartışmasız doğrudur”.¹⁷⁵

إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَوَاقِعٌ

“Şüphesiz tehdit edildiğiniz şey elbette meydana gelecektir”.¹⁷⁶

¹⁷¹ İbrâhim, 14/22.

¹⁷² Kehf, 18/58.

¹⁷³ Kaf, 50/20.

¹⁷⁴ Bürûc, 85/2.

¹⁷⁵ Zâriyât, 51/5.

السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا

“Gök bile bu sebeple yarılmıştır. O’nun va’di gerçekleştirilmiştir”.¹⁷⁷

هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ

“İşte, hesap günü için size vâdolunan şeyler bunlardır”.¹⁷⁸

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوْعَدُونَ

“Rızkınız da, size söz verilen azap da yukarıdan gelir”.¹⁷⁹

قَوِيلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ

“Uyarıldıkları günlerinden dolayı, vay o inkâr edenlerin hâline!”¹⁸⁰

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَىٰ وَآمْرٌ

“Asıl onlara vadedilen saattir. O saat daha büyük bir bela ve daha acıdır”.¹⁸¹

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا فَلْتُمَّ مَا نَدَّرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا

ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَيْقِينَ

“Gerçekten Allah’ın va’di hakır, kıyamet saatinde de şüphe yoktur.”

Denildiğinde siz: “Kıyamet saati de neymiş? Biz bilmiyoruz; biz sadece şüphe ve zan ediyoruz, biz kesin bilgiyle inananlardan değiliz, demiştiniz”.¹⁸²

فَدَرُّهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ

“Şu halde kendilerine vadedilen günlerine kavuşuncaya kadar onları bırak; dalıp oyalansınlar”.¹⁸³

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ

¹⁷⁶ Mürselât, 77/7.

¹⁷⁷ Müzzemmil, 73/18.

¹⁷⁸ Sâd, 38/53.

¹⁷⁹ Zâriyât, 51/22.

¹⁸⁰ Zâriyât, 51/60.

¹⁸¹ Kamer, 54/46.

¹⁸² Câsiye, 45/32.

¹⁸³ Meâric, 70/42.

“Muhakkak cehennem, onların hepsine vâdolunan yerdir”.¹⁸⁴

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

“İşte, bu size vâdedilen cehennemdir”.¹⁸⁵ âyetleriyle ifade etmektedir.

Hz. Allah kendisine güzel nimetler vaat edilen mü'min bir insan ile dünya hayatının geçici nimetleri içerisinde zevk ve sefa sürerek kıyamet günü azap için getirilen kimseyle aynı olmadığını;

أَقْمَنَ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ

“Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz ve ardından ona kavuşan kimse, (sırf) dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyamet gününde (azap için) huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?”¹⁸⁶ âyetiyle insanlara hatırlatmaktadır.

Yine kâfirlerin ve münafıkların âyetler karşısındaki tutumlarını da;

وَإِذَا نُتِلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ نَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ
بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا فُلْ أَفْأَنْبِيئِكُمْ بِشَرٍّ مِّنْ ذَلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبَشِّرِ
الْمَصِيرُ

“Âyetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine âyetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar. De ki: Size bundan (bu öfke ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi? Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. O, ne kötü sendur!”¹⁸⁷

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا

“Ve o zaman, münafıklar ile kalplerinde hastalık (iman zayıflığı) bulunanlar: Meğer Allah ve Resûlü bize sadece kuru vaadlerde bulunmuşlar! diyorlardı.”¹⁸⁸ İlahî beyanlarıyla açıklamaktadır.

¹⁸⁴ Hicr, 15/43.

¹⁸⁵ Yâsîn, 36/63.

¹⁸⁶ Kasas, 28/61.

¹⁸⁷ Hac, 22/72.

¹⁸⁸ Ahzâb, 33/12.

C. MU'TEZİLE'NİN VA'D ve VA'İD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. Mu'tezile'nin Va'd ve Va'îd Anlayışı

Va'd ve Va'îd, kelâm ilmi açısından Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet mensublarının üzerinde görüş ayrılığına düştükleri bir husustur. Zira Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen, tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Ona şefaata bile yapılmayacaktır. Çünkü büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirir. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları da affolunur. Ehl-i Sünnet ise, büyük günah konusunda daha mutedil bir görüşü benimseyerek bu tür insanların cezalarını çektikten sonra cennete girecekleri görüşünü savunmaktadır.

Mu'tezile el-Va'd ve'l-Va'îd prensibini kabul etmekle, cemiyet içindeki düzenin sağlanmasına yardım etmek istemiştir. Bu prensibe göre her insan, yaptığı iyi veya kötü amelin karşılığını ahirette muhakkak göreceği için hareketlerini kontrol etmek zorunda olduğunu göz önünde bulunduracaktır.

el-Va'd ve'l-Va'îd prensibinin bize anlattığı bir diğer anlam da, amelin imana dahil olmasıdır. Mu'tezile'ye göre ameli terk eden ve sadece iman sahibi olan bir kimsenin ahirette durumu kötü olacaktır. Bu sebeple onlar imanı, ikrar, bilgi ve amel diye tanımlamışlardır. Bu demektir ki, Mu'tezile'ye göre taklid yoluyla edinilen imanın da bir kıymeti yoktur. Mu'tezile kendi akılcı sistemi gereği imana bilgiyi de katmıştır. Demek oluyor ki insan, dil ile ikrar etmek, iyi amellerde bulunmak ve akli ile İslâmın temel prensipleri olan Allah ve peygamber fikrine ulaşmak suretiyle gerçek imanı bulmuş olur. Hattâ Mu'tezile'den bazı kollar, insanın, işlediği kötü fiillerden dolayı ahirette ceza göreceğini aklen bilmesi gerektiği tezini savunmuştur.¹⁸⁹

Va'd ve va'îd; fiillerle müstehak olma yönünden yerilme ve övülmeye, cezada ve mükafatta zemme ve medhe tabi olan şeydir.¹⁹⁰

Zem (yerme); başkasının durumunu kötülemeyi, mahvetmeyi bildiren bir sözdür.¹⁹¹ Yerme (kına) iki bölümdür:

¹⁸⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, c. I, s. 308.

¹⁹⁰ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 611.

¹⁹¹ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 611.

Birincisi, Allah'ü Teâlâ'nın ceza vermesini gerektiren kısımdır ki; bu ancak Allah'a isyan durumunda gerçekleşir. Ma'siyetin gerçek anlamı başkasının hoşlanmadığı fiildir. Ma'siyette isyan edilen bulunmaksızın âsinin var olmasıdır.

İkincisi Allah tarafından cezalandırmayı gerektirmeyen kısımdır. Övme (med-hetme) ise başkasının halini(durumunu) yüceltmeyi bildiren sözdür. Aynı şekilde Allah tarafından sevaba tabi olan ve sevaba tabi olmayan olmak üzere iki kısma ayrılır: Allah katından sevaba (mükafata) tabi olan şey ancak itaatle elde edilir.

Sevaba tabi olmayan şeye gelince; O, nimet karşılığındaki övgüdür.

Cezaya tabi olan şeyde, cezayı hak etmede iki şart vardır: Şartlardan birisi fiile döner, diğeri de faile döner. Fiile dönen şart; fiilin kötü olmasıdır. Faile dönen şart ise failin fiilin kötü olduğunu bilmesi veya fiilin kötü olduğunu kesin olarak bilmesinin mümkün olmasıdır. Mu'tezile âlimlerine göre, işlediği fiilin kötü olduğunu kesin olarak bilme imkanı olmadıkça veya fiilin kötülüğünden haberdar olmadığı sürece kötü bir fiil işlediği için çocuk kınamayı (zemmi) hak etmez.¹⁹² Harici birisi bir müslümanı öldürse kınamayı hak eder.Yaptığının güzel olduğuna inansa bile o fiilin kötü olduğunu öğrenme imkanı vardır.

Va'd ve Vaîd konusu "ödül ve ceza", "şefaaf", "büyük günah" meseleleriyle ilişkili olduğundan mezheplerin bu konudaki görüşlerini ifade ederken "ödül ve ceza", "şefaaf", "büyük günah" ile ilgili görüşlerinin de ortaya konulması konunun pekişmesi açısından yarar sağlayacaktır. Bu sebeple konunun hem daha iyi anlaşılması hem de yapılan çalışmanın verimliliği açısından Va'd ve Vaîd konusu yukarıda ifade edilen ilişkili meselelerle birlikte anlatılacaktır.

Mu'tezile mezhebi'nin beş temel esasından üçüncüsünü va'd ve vaîd oluşturmaktadır. Bu prensip özü itibariyle iyi işler yapanların ahirette mükafatlandırılması, kötü amelde bulunanların ise ceza görmesi anlamındadır. Bu anlayış bir anlamda Allah'ın adaletinin bir sonucudur. Hz. Allah zilzal sûresinde bu gerçeğe şu âyetleriyle işaret etmektedir.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür.”¹⁹³

“Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”¹⁹⁴ Çünkü iyi işlerde bulunanın

¹⁹² Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 612.

¹⁹³ Zilzal 99/7.

¹⁹⁴ Zilzal 99/8.

ahirette sevap görmemesi, Allah'ın âyetlerine ters düşmektedir. Yüce Allah Kur'an'da yapılması iyi ve kötü olan hususları açıklamıştır. Kulların vazifesi de Allah'ın yapılmasını hoş gördüğü işleri yapmak, buna mukabil Allah'ın yasakladığı fiillerden de kaçınmaktır.

Mu'tezile âlimleri, Allah'ü Teâlâ'nın kesinlikle öldürdükten sonra diriltmekten söz edişinden hareketle, bir delille sevabı hak edenler üzerine sevabın ulaşmasının ancak Allah'ü Teâlâ'nın tekrar diriltmesiyle onlara ulaşacağını savunurlar.¹⁹⁵

Allah kendisine itaat edenlere sevabı vaat etti, asi olanlara ise cezayı vaat etti. Ceza Allah'tan cezayı hak edene gelen bir zarardır. Başkasına zarar vermek, intikamını almak için uygun olur, ya da cezalandırmanın veya cezalandırılanın menfaati için olur. Kötülüğün cezasının Allah tarafından yerine getirilmesi vaciptir.¹⁹⁶

Şer'i örfte büyük günah; işleyen kimseye takdiren veya gerçekten ceza uygulanan şeydir.¹⁹⁷

Hariciler, günahlarda büyük-küçük ayrımına gitmemişlerdir. Ve günahların hepsinin büyük olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁹⁸ Bu konuda Mu'tezile âlimleri Haricilerden ayrılmışlardır. Ebu Ali ve Ebu Haşim günahların küçük-büyük diye sınıflandırılabilirliklerini vurgulamışlardır.¹⁹⁹

Ebû Ali günahların küçük mü veya büyük mü olduğunun şer'an bilineceğini belirtmiştir. Şayet sadece akılla bilineceği hükmü verildiğinde günahların hepsinin büyük diye nitelenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Mu'tezile mezhebine göre kulların fiillerinin küçük veya büyük diye sınıflandırılması ümmetin ittifakı ileler. Bu konuda Hz. Allah Kur'an-ı Kerim'de

وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا "Eyvah bize! Bu nasıl kitapmış ki, büyük küçük hiçbir şey bırakmadan hepsini saymış dökmüş"²⁰⁰ ve

¹⁹⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 616.

¹⁹⁶ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 622.

¹⁹⁷ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 632.

¹⁹⁸ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 632.

¹⁹⁹ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 632.

²⁰⁰ Kehf 18/49.

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ”²⁰¹, “Küçük-büyük hepsi satır satır yazılmıştır”.²⁰¹,
وَكْرَهُ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ”²⁰² “Size küfrü, fıska ve isyanı çirkin gösterdi.”²⁰² İlahi hükümleri delil getirerek günahların bu tertiple sıralandıklarını ortaya koymuşlardır. Âyette küfür sözcüğünün önce ifade edildiğini belirterek küfrü günahların en büyüğü kabul etmişlerdir. Yine âyetin fıska devam ettiğini ve isyan ifadesiyle sürdürüldüğüne temas ederek buradaki isyanın küçük günahlara işaret ettiğini savunmuşlardır.

Yine Mu'tezile âlimleri إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Her kim de Allah'a şirk koşarsa muhakkak ki o çok uzak bir sapıklıkla sapmıştır.”²⁰³ Âyetini müfessirlerin de ifade ettiği gibi burada affedileceği söylenen günahlar küçük günahlardır. Günahlarda büyük olduğu gibi küçüğe vardır. Eğer biz sadece günahların bilinebilirliğini akla bıraksaydık zikrettiğimiz gibi onların hepsinin büyük olduğunu kesinleştirmiş olurduk.

Cafer b. Harb'in “bilerek yapılan her şey büyük günahdır” sözüne karşılık Mu'tezile âlimleri bu konuda kesin delillerinin bulunmadığını ifade ederek bilerek yapılan günahın, büyük günah olmasının da, küçük günah olmasının da caiz olduğu kanaatini taşırlar. Büyük günah işlendiğinde kasıt olmasa bile günahın büyük oluşunun değişmeyeceğini söylerler.²⁰⁴

Mu'tezile âlimleri, övülme ve sevabın taat üzerine hak edildiği gibi, kötülüğü yapmama üzerine de hak edilir demişlerdir. Yine ceza ve yerilme günah olan bir fiili işlemle elde edildiği gibi bazende vacipleri ihlal üzerinden hak edilir.

Mu'tezile âlimleri ceza konusunda cezanın hususiyetle Allah'ın hakkı olduğuna temas ederek, cezanın düşürülmesinde ona tabi olmayanların hakkının düşürülmesinin olmadığı kanaatindedirler. Ceza Allah'ın hakkı olunca Allah'ü Teâla'nın günahları affedeceğine de delalet eder, onları cezalandıracağına da delalet eder.²⁰⁵

²⁰¹ Kamer 54/53.

²⁰² Hucurat 49/7.

²⁰³ Nisâ 4/116.

²⁰⁴ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 634.

²⁰⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 645.

Mu'tezilîler, Allah'ı Teâlâ'nın va'dettiği "sevap" ve korkuttuğu "ceza" va'd'in mutlaka gerçekleşeceğini savunurlar. Kişi mü'min ve mutî olarak ahirete intikal ederse sevap ve mükâfata (va'd), buna mukabil imansız olarak veya büyük günah (kebire) işleyip tevbe etmeden ölürse azaba ve ebedî olarak cehennemde kalmaya (va'd) lâıyk olur.

Mu'tezile'ye göre, Va'd, iyilik ve iyi işler yapan kişilerin Allah tarafından mükafatlandırılıp, ödüllendirilmesi; va'd ise, bunun karşılığı olarak kötülük yapan kişilerin Allah tarafından cezalandırılması veya Allah'ın bu tür kişileri cehennemle tehdit edip bu tehdidinden de dönmemesi anlamına gelmektedir.²⁰⁶ Adalet prensibinin bir sonucu olan Va'd, mükafatı gerektirmesi itibariyle cenneti; va'd ise mücazâtı gerektirmesi itibariyle cehennemi ifade etmektedir.²⁰⁷ Allah hem Va'd'i, hem de Va'd'i hususunda sadıktır.²⁰⁸ Mu'tezile'ye göre Allah, büyük günahları ancak tevbe edildikten sonra bağışlar. Mü'min olan kişi dünyayı tevbe etmiş olarak Allah'a itaat içerisinde terk ederse bağışlanmaya, sevaba ve va'd'e hak kazanır. Eğer işlemiş olduğu büyük günahlardan tevbe etmeden dünyayı terk ederse cehennemde ebedi olarak kalır, fakat azabı kafirlerin azabına göre daha hafif olur.²⁰⁹

Yüce Allah'ın büyük günah işleyenleri, tevbe etmedikleri takdirde affetmeyeceği hususunda Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden, Muhammed b. Şebib el-Basrî, es-Salihî ve el-Hâldî kararsız kalmaktadırlar. Yine bu Mu'tezile âlimleri bu gibi günahların Yüce Allah tarafından tevbe etmeksizin de bağışlanacağını savunmuşlardır.

Hz. Allah, büyük günahı, tevbe olmaksızın hiçbir şekilde (kendi lütfuyla veya şefaitle bile olsa) affetmez. Bu günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirir. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları ise affolur. Bununla birlikte, mü'min cehenneme –muvakkat bir zaman için de olsa- girmez. Cehenneme bir defa giren bir daha çıkamaz. Aynı şekilde, Hz. Allah'ın sağlam bir tevbeyi kabul edeceği şeklindeki va'di'nin de gerçekleşeceğini benimsemişlerdir.

²⁰⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l- Usuli'l-Hamse*, s. 134; Atvan, *el-Fıraku'l-İslamiyye fi Biladi's-Şâmi fi'l-Asri'l-Umevîyye*, Amman 1986, s. 39; Subhi, *fi ilmi'l-Kelam*, c. I, s. 157.

²⁰⁷ Kâdî Abdulcebbar, *el-Usuli'l-Hamse*, s. 70; *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 134vd.

²⁰⁸ Mes'udî, *Müruc*, c. III, s. 222; Kâdî Abdulcebbar, *el-Usuli'l-Hamse*, s. 70

²⁰⁹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 270vd.; Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 39.; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l- Usuli'l-Hamse*, s. 134vd.

Mu'tezile, bu görüşüyle Mürcie'ye karşı çıkmış ve ameli imandan cüz' saymış, şefaati kısmen inkâr etmiş olmaktadır. Buna göre, iyilik yapan, iyiliğine karşılık iyilikle mükafatlandırılacak; kötülük yapan da, kötülüğüne karşılık acıklı bir azap ile cezalandırılacaktır. Tevbe olmadan büyük günahlar affedilmeyeceği gibi, iyi amel işleyen de sevaptan mahrum bırakılmayacaktır.

Mu'tezilîlerin bu görüşü, "Küfürle beraber itaat fayda vermediği gibi, imanla beraber günah da zarar vermez" iddiasında bulunan Mürcie'ye karşı bir reddiyedir. Çünkü, Mürcie'nin bu iddiası doğru kabul edilecek olursa, Allah'ü Teâlâ'nın korkutması (vâid'i) anlamsız olur. Allah ise, onların (bu) dediğinden, büyük bir yücelikle uzaktır.²¹⁰

Mu'tezile Mezhebi'nin önemli âlimlerinden olan Kâdî Abdulcebbar va'd ve vâid hakkında âhirette mükâfat ve cezanın devamlı olacağı görüşündedir. Övme ve yerme, yüceltme ve tahkir etmenin hak edilişi gibi mükâfat ve ceza da hak edilmişlerdir. Sevap ve ikâbı hak edenlerin bunları devamlı olacak şekilde hak ettiklerini bilmekteyiz. Günahlardan vazgeçilmedikçe azabı ebedîdir. Mükâfat ve ceza da böyledir. Nitekim Allah'u Teâlâ Kitâb'ında pek çok yerde böyle olduğunu belirtmiştir.²¹¹

Kâdî Abdulcebbar kişinin hem mükâfat hem de cezayı hak etmeyeceğini söyleyerek, mükâfatın acılarla karışmamış olarak devamlı olduğunu ve tâzim açısından vuku bulduğunu ifade etmiştir. Cezanın ise, lezzetin kesinlikle girmediği bir devamlılık olduğunu hak etme sonucunda ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu durumda onların birlikte hak edilmeleri imkânsızdır. Birinin, hem ödüllendirmeyi hem de cezalandırmayı aynı anda yapmasının imkânsız olması gibi.

Kâdî Abdulcebbar cezanın bütün günahlarla mı yoksa sadece bir kısmıyla mı hak edileceği konusunda, her bir günahla cezaya müstehak olunacağını ifade ederek günahla cezayı hak ediş, günahın kötü olmasındandır demektedir. Kişi ondan sakınması mümkün olduğu halde onu işlemiştir. Bu konuda küçük günah, büyük günah gibidir. Fakat insan, bir engel bulunmadığında cezaya müstehak olur. Engel ise

---

²¹⁰ Ebu Zehra, *İslamda Siyasi Ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 139.

²¹¹ Âhiretteki azabın ebediliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ehl-i Sünnetin çoğunluğu, Mu'tezile, Şia, ve Hâricîlere göre cehennemde uygulanacak azap ebedîdir, son bulmayacaktır. Bununla birlikte selef âlimlerinin bir kısmı âhiretteki azabın uzun sürse de bir gün son bulacağını kabul etmektedirler. Memiş, Murat, *Mu'tezile'de Din Usûlü*, İstanbul, 2006, s. 120.

tevbe ve sevap açısından itaatin daha fazla olmasıdır. Bu ikisinden birisi bulunduğunda cezaya müstehak olmaz, aksi takdirde cezayı hak eder.²¹²

Kâdî Abdulcebbâr günahlar ile, itaatin ulaşmadığı bir noktaya varılabileceğini belirterek, büyük günahların küfür ve fiske türünden olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan bazılarını işleyen cezasının ancak tevbeyle ortadan kalkacağını söylemiştir.

Kâdî Abdulcebbâr fiske için; zina iftirası, hırsızlık ve zina gibi had uygulamasını gerektiren veya büyük günahlardan olduğuna dair Hz. Peygamberden sahih olarak bildirilen veya hakkında icmâ bulunan her günahdır, demektedir. Bunun dışında kalanların küçük günah olması câizdir.

Yine Müslümanların işlediği her türlü günahın kebâir olmadığını söyleyerek, bazı büyük günahlar bilinebilir, geriye kalanlar hakkında hüküm verilmez,²¹³ demektedir. Geriye kalanların (küçük günahların) bilinmemesinde maslahat vardır. Eğer bunları, onları işlemeye gücümüz ve arzumuz olmasının yanı sıra, “bize zararları dokunmaz” şeklinde bilseydik, bu onları işlemeye sevk ve teşvik ederdi. Yüce Allah günah ve kötülüğe teşvik etmez.

Kâdî Abdulcebbâr küfrü, sahibine büyük cezayı hak ettiren şey olarak tanımlamış ve böyle olan bir kimsenin kabirlerimize gömülmemesi, cenaze namazının kılınmaması, cizye vermesinin yanı sıra, kendisiyle savaşılmaması onun küfrünün alâmetlerindedir, demiştir. Küfür, iman etmesinden sonra ortaya çıkarsa tevbe

---

²¹² Mu'tezile'ye göre kişinin cennet veya cehennemdeki durumları değişmez. Kâdî Abdulcebbâr'a göre cehenneme girenler bir daha oradan çıkamayacaklardır. Mü'minlerin cezası gerektiren amelleri, onların sevaplarından düşülerek cennetteki mertebelerinin daha aşağı olması ile karşılık bulacaktır. Oysa Ehl-i Sünnet'e göre, günahkâr mü'minler, bir müddet cehennemde azap gördükten sonra cennete döndürüleceklerdir. Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 260.

²¹³ Büyük günahların hangileri olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur. Büyük günah/kebîrenin nasıl tanımlanacağı konusunda ortak bir görüş yoktur. Bazılarına göre Allah ve Rasûlünün tehdit ettiği ve karşılığında ceza koyduğu günahlardır. Bazılarına göre ise, insanın üzerinde ısrar ettiği günahlardır. Kebîreyi, büyük zarar veren günahlar olarak tasnif edenler de vardır. Allah'a şirk koşma, haksız yere adam öldürme, iftira, yetim malı yeme, zina, hırsızlık gibi eylemler büyük günah olarak zikredilmektedir. Kâdî Abdulcebbâr, kişi tarafından işlenen büyük günahın, elde ettiği sevabı ortadan kaldıracığını ve tevbe etmeyecek olursa ebedî azaba uğrayacağını söyleyerek, iman-amel arasındaki zorunlu ilişkiyi tekrar hatırlatmaktadır. (Memiş, *Mu'tezile'de Din Usûlü*, s. 122.)

etmesi istenir, tevbe etmediği takdirde öldürülür.²¹⁴ Bütün kâfirler, dinde müşriktir; küfrünü gizleyip imanı izhar ettiğinde ona münâfık denir. Fıskını gizleyip namuslu görünene mürâî/ ikiyüzlü dendiği gibi.

Kâdî Abdulcebbar'a cezayı kaldıran tevbe nedir diye sorulduğunda: İşlediği günaha, kötülüğünden dolayı pişmanlık duyma ve benzerini bir daha işlememeye azmetmektir. Zira işlediği günaha duyulan pişmanlık, onun kötülüğünden değil de, kendine zarar vermesi sebebiyle olsaydı, tevbe etmiş olmazdı. Tevbe, başkasına kötülük eden birisinin bu kötülüğü ancak özür dilemekle telâfi etmesi gibidir. Böylece gelecekte onu terk etmeye kesin karar vermekle kötülükten pişmanlık duyulur. İnsanlar arasındaki özür dileme gibi tevbe de bizimle Allah arasındadır.

Kâdî Abdulcebbar böyle bir tevbenin gerçekleşmesi halinde cezanın ortadan kalkacağını ifade ediyor. Kötülük yapılan kimseden özür dilendiğinde bu hatanın düzeltilmiş olması örnek gösterilmiştir.. Allah'ü Teâlâ pek çok âyette;

“Ettiği” *فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظَلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ* zulumden sonra tevbe edip düzelen kimse, bilsin ki Allah onun tevbesini kabul eder. Allah şüphesiz Bağışlayan'dır, merhametli olandır”²¹⁵.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ
عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ عَفُورٌ رَحِيمٌ
Ayetlerimize inananlar sana gelince: "Size selam olsun" de. Rabbiniz, sizden kim bilmeyerek fenalık işler de

²¹⁴ Kişinin iman ettikten sonra imanını terk ederek küfre geri dönmesi veya başka bir dine girmesi “irtidat” olarak isimlendirilir ve bu kimseye de “mürted” denir. Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de “Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemlikler ve orada devamlı kalırlar” (Bakara 2/217) buyurulmaktadır. Dinden dönen şahsın öldürülmesinin vacip olduğunda âlimler ittifak halindedir (bkz. Zuheyli, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1991, VII, 465). Mürtedin öldürülme sebebinin dinî değil, sosyal gerekçelere dayandığı görüşünde olanlar da vardır. Bunlara göre, “dinden çıkan kimseler, genellikle dinin karşısında yer alır, düşmanla işbirliği yapar ve Müslümanlara karşı savaşanlar safına katılır. Mürtedin idam edilmesinin sebebi budur” (bkz. Karaman, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yayınları, İstanbul 1992, c. III, s. 188.)

²¹⁵ Mâide 5/39

arkasından tövbe eder ve nefsinı düzeltirse, ona rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır. O, bağışlar ve merhamet eder”²¹⁶.

“Ancak tevbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete, girecekler. Ve hiç bir haksıglağa uğratılmayacaklardır”²¹⁷.

“Şu da muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.”²¹⁸

“İLA مَنْ تَابَ وَأَمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا” “Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allahı onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir”²¹⁹.

“فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَأَمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ” “Fakat tevbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur”²²⁰. “tevbe edenler hâriç”²²¹ demiş ve bununla kişiden ceza ve vâdin kalkacağını açıklamıştır.

Yine Kâdî Abdulcebbâr, Allah’ın, cezaya müstehak olan kişiye affını ihsan etmesi câiz midir, yoksa sevaptaki gibi vâcip midir?²²² şeklindeki soruya: Sevap, itaatkâr kullarına karşı Allah’ın görevidir. Eğer Allah’ü Teâlâ onu yerine getirmeseydi, gerekliliğinden dolayı, kınanırdı. Dolayısıyla böyle yapması zorunludur, aksi takdirde zâlim hükmünü alır. Ceza ise, günahkârın hakkıdır. Allah, ona hak ettiğini verebileceği gibi, onu bağışlayabilir de. Bu, bize borcu olan birine karşı, alacaktan vazgeçme veya borcunu ödemesini isteme hakkımızın olmasına benzer.

²¹⁶ En’am, 6/54.

²¹⁷ Meryem 19/60.

²¹⁸ Tâhâ 20/82.

²¹⁹ Furkan 25/70.

²²⁰ Kasas 28/67.

²²¹ Mâide 5/39; En’am 6/54; Meryem 19/60; Tâhâ 20/82; Furkân 25/70; Kasas 28/67.

²²² Memiş, Murat, *Mu’tezile’de Din Usûlü*, s. 124.

2. Mu'tezile'nin Büyük Günah Görüşü

Âlimler büyük günah işleyen Müslümanlar hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Aslında kişiyi büyük günah işlemeye sevkeden şey aşağı arzuların baskısı, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik yahut da tevbe edip bağışlanacağı umududur. Bunun yanında işlediği günahı meşrû saymamak, emir ve yasak şeklindeki dinî vecibeleri koyan zâta karşı saygısızlık hissetmemek de vazgeçilmez bir şart konumundadır. Büyük günah işleyen bir mü'mini bazıları kâfir, bazıları müşrik, bazıları ne mü'min ne kâfir, bazıları münafık kabul etmiş, bir kısım âlimler de onun mü'min vasfını koruduğunu benimsemekle birlikte işlediği günah sebebiyle âsi ve fâsık konumunda bulunduğunu söylemiş fakat kendisine fisk ve fücûr vasfını da nisbet etmemiştir. Fısk ve fücûr ile nitelendirilebilecek günah işleyen kimseler bunun dışında tutulmuştur.²²³

Bu sonuçlara göre Allah'ı Teâlâ'nın böylesini, günahı miktarınca cezalandırması mümkün olduğu gibi kulluk samimiyeti ve diğer iyiliklerinin mevcudiyeti sebebiyle doğrudan affetmesi de ihtimal dahilindedir. Kimi âlimler de büyük günaha mukabil cezalandırmayı gerekli görmekle birlikte bu konuda vârit olan cezalandırma beyanlarıyla günahı helâl görenin mi başka bir şeyin mi kastedildiği noktasında tereddüt etmişlerdir. Âlimlerin küçük günahlarla büyük günahlar arasında –küçük günahlarda af imkanının mevcudiyeti yahut da iman vasfının devam etmesi açısından- ayırım yapması ceza ve azap (va'îd) kavramının büyük günahlara tahsis edilmesini gerekli hale getirmiştir. Bir de küfür, şirk ve benzeri suçlara ait cezaların zikredilmesi bir grubun görüşüne göre şirk isminin, diğerine göre de küfür vasfının nisbet edilmesini icap ettirmiştir.

Büyük günah meselesinin ilk tartışmaları aslında Hz. Ali (r.a.) döneminde yaşanan “hakem olayına” kadar dayanmaktadır. Hz. Ali'nin “hakem olayına” karışması münasebetiyle Hariciler Hz. Ali'yi ve taraftarlarını büyük günah işlemiş addederek tekfir etmişlerdi.

Bu durum, büyük günah işleyeninin durumu hakkında bazı tartışmalara yol açtı: Büyük günah işleyen mü'min midir, değil midir? Ahirette ebedi olarak cehennemde mi kalacaktır, yoksa Allah'ın rahmeti her şeyi kapsayacak derecede geniş olduğu için,

---

²²³ Nasslarda fisk ve fücûr diye nitelendirilen günahları işleyen kimselere o günahın fâili olarak “fâsık” veya “fâcîr” demeyi mümkün görmüştür. Meselâ Kur'an-ı Kerim'de Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanın etini yemek fisk olarak nitelendirilmiştir. (En'âm 6/121, 145).

affedilmesi umulabilir mi? Bu konudaki tartışmalar o kadar çoğaldı ki, alimler bu konuda büyük bir ayrılığa düştüler.²²⁴

Hatta, bazı alimler bu konunun Mu'tezile'nin en çok değer verdiği konuların başında geldiğini ve "Mu'tezile" ismini almalarına sebep olduğunu, söylemişlerdir.

Mu'tezile ve onlar gibi düşünen kelâmcılar, Hz. Allah'ın vaîd şeklindeki haberleri hilâf-ı hakikat durumuna düşer endişesiyle, büyük günah işleyenler için azabın ve cehennemde ebedî kalışın kaçınılmaz olduğunu kabul etmişlerdir.²²⁵

Mu'tezile küfre ait bütün cezâî sonuçları öngörmekle birlikte büyük günah işleyenlere küfür vasfını nisbet etmemiştir.

Mu'tezile kebîre işleyen kimseyi fâsık diye vasıflandırırken, Kur'an-ı Kerim'de bu günahı işleyen güzel olmayan isim ve sıfatlarla anılmasını delil göstermiştir. Bir de naslarda iman vasfına va'd nisbet edilmiştir, va'din ise şarta bağlanıp hususileştirilmesi mümkün değildir. Kebîre işleyene ise vaîd izafe edilmiştir. Buna göre kişinin imanla vasıflandırılmadığı halde mü'min, küfürle vasıflandırılmadığı halde kâfir olması isabetli görülmemiş, bu sebeple de onun haliyle örtüştüğü noktada fikir birliğine varılan fîsk, fücûr ve zulümle nitelendirilmiştir.

Mu'tezile vaîd konusunda iki delile dayanmaktadır: Biri ona dair haberlerin umum ifade etmesi; ikincisi Cenab-ı Hakk'ın

“*انْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا نُهَوْنَ عَنْهُ نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا*”, “Yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız (küçük) günahlarınızı örteriz”²²⁶ meâlindeki beyanıdır. Eğer Allah'ın yasakladığı, yapana had uygulattığı, ceza verdiği veya lanet ettiği büyük günahlardan kaçınır ve Allah'ın farz kıldığı şeyleri yaparsanız umulur ki küçük günahlarınızı, ufak tefek kusurlarınızı affeder, günah işlemeye olan meylinizi ve sevginizi azaltır, günahlar üzerinde ısrar etmekten sizi kurtarır, güzel ve şerefli bir yer olan Cennete yerleştiririz.

Günahlar küfrün postasıdır. Günahlara karşı laubalilik, küçümseme, ısrar kişiyi küfre kadar götürür. Elbette bazı günahlar diğer günahlara nazaran daha büyüktür. Fakat işlenen günahın büyük veya küçük oluşuna değil kime karşı günah işlediğimize bakmak gerekir.

²²⁴ Ebu Zehra, *İslamda Siyasi Ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 105.

²²⁵ Meselâ, Allah'u Teâlâ'nın kasten adam öldüren kimsenin cehennemlik olduğu hususunu te'kitli bir şekilde haber vermesi gibi. (Nisâ 4/93).

²²⁶ Nisâ 4/31.

Bu beyan bağışlanmayacak ve bağışlanacak günahları açıklamıştır. Bir de cehennemde ebedî kalış cezası gûnahtan alıkoyma konusunda daha büyük bir etkinliğe sahiptir, sakındırma açısından daha kesin bir sonuç doğurmaktadır. Bu sebeple de bu yöntem tercihe şayan olmuştur. Zaten bir davranışa cezaî müeyyide terettüp edince cehenneme giriş gerekli hale gelir. Cehenneme girenlerin oradan çıkacakları konusunda ise herhangi bir beyan vârit olmamıştır.

Mu'tezile vaîd âyetlerinin umûm konumunda tutulmasının münasip olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu, kişileri kötülüklerden sakındırmada ve etkili öğüt vermede daha başarılı bir yöntemdir.

Vâsıl b. Atâ', Hasan el-Basrî'nin meclisinde bulunduğu bir sırada "büyük günah işleyenin durumu" meselesi sorulunca; Vâsıl b. Atâ', Hocası Hasan el-Basrî'ye karşı çıkararak, "Ben büyük günah işleyenin kesinlikle mü'min olmadığına inanıyorum. O iki menzil (iman-küfür) arasında bir yerdedir." diyerek hocasından ayrılıp kendi önderliğinde yeni bir meclis oluşturmuştur.

Vâsıl b. Atâ' büyük günah meselesiyle ilgili şu görüşleri belirtmektedir: İman, iyi hasletlerden ibarettir. Bu hasletler, kimde toplanırsa, ona "mü'min" denir. Bu, bir övgü ismidir. Fasık ise, bu iyi hasletleri yeterince toplamamış ve övgü ismine hak kazanmamıştır. Dolayısıyla, mü'min diye isimlendirilemez. Ancak, ona "kafir" ismi de verilmez. Çünkü, fasıkta da kelime-i şehadet ve bazı hayırlı ameller vardır. Bu yaptıkları, inkar edilemez.²²⁷

Ancak, fasık, büyük bir günahdan dolayı tevbe etmeden dünyadan ayrılırsa, ebedi olarak ateşte yanacaktır. Çünkü ahirette sadece iki grup insan vardır: Graplardan birisi cennetlikler, diğeri ise cehennemliklerdir. Fakat, fasık'ın ateşi hafif tutulur.

Mu'tezilîler, ehl-i kible'den olan bir asinin bu dünyada küfürle iman arasında bir konumda olduğuna inanmakla birlikte, övgü ve ikram için değil, sadece onu zimmilerden ayırmak için "Müslüman" adı altında anılmasını uygun görürler. Böyle bir kişiye, dünyada iken Müslüman muamelesi yapılır, Çünkü, her an için tevbe etmesi beklenir, hidayeti umulur.

Mu'tezile'nin büyüklerinden de sayılan İbnu Ebi'l-Hadîd, bu konuda şöyle der: "Biz her ne kadar, büyük günah işleyenin mü'min veya Müslüman sayılmayacağına inanıyorsak da, onu zimmilerden veya putperestlerden ayırmak

²²⁷ Ebu Zehra, *İslamda Siyasi Ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 139.

maksadıyla “Müslüman” adı altında anılmasını caiz görürüz. Onun bu isim altında anılması, ona Müslüman adının saygı veya övgü için takılmadığını gösteren bir karine veya bir kelime ile beraber mümkündür.”

Mu'tezile'nin kurucusu olan Vâsıl b. Atâ' (131/748) ve Amr b. Ubeyd (144/762), büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedi olarak cezalandırılacağı hususunda, böyle bir kişinin müşrik ve kafir olmayıp muvahhid (Allah'ın birliğine inanan) olduğunu söyleyerek Hâricîlerin görüşüne katılmışlardır. Bu sebepten dolayı Mu'tezile'ye Havâric'e benzer bir düşünce akımı denilmiştir. Çünkü Havâric, günah işleyenlerin cehennemde temelli kalacaklarına inandıkları için, onlara “kâfir” demiş ve onlarla savaşmış olduğu halde; Mu'tezile, onların cehennemde temelli kalacaklarına inanmasına rağmen, onlara ne kâfir denmesine, ne de kendilerinden olan fırka mensupları kadar, muhaliflerinin çoğunluğu ile çarpışmaya cesâret edebilmiştir. Bu yüzden İshâk b. Süveyd el-Adevî, Vâsıl b. Atâ' ve Amr b. Ubeyd'in günah işleyen kimsenin cezasının ebedîliği hususundaki ittifakları sebebiyle, Havâric'e mensub oldukları ileri sürülmüştür.

Mu'tezile mezhebi'nin önemli temsilcilerinden olan İbrahim en-Nazzâm vaîd (cezalandırma) bir kimsenin zorla 199 dirhem alması veya çalması konusunda, aldığı veya çaldığı miktar 200 dirhem oluncaya kadar bu fiilinden dolayı fiske düşmez,²²⁸ demektedir.

Yine İbrahim en-Nazzâm, imân'ın, büyük günahlardan ve öyle kabul edilenlerden sakınmak olduğunu savunur. Ona göre sözler ve fiiller imân değildir. Namaz ve namazın kılınması ne imân'dır ne de imândandır. Buradaki imân ancak büyük günahların terk edilmesidir.

Kâ'bî büyük günah hakkındaki görüşü: Kâ'bî büyük günah işleyenin övgüye değer fiilleri olabileceğini söylüyor , bununla birlikte kendisine mümin vasfının verilemeyeceğini kabul etmiştir. Kâ'bî küçük günahları terk etmenin iman kapsamına girdiğini iddia etmiş, çünkü büyüklerinden sakınmadığı takdirde bunlardan ötürü azaba maruz bırakılacağını söylemiştir.²²⁹

Kâ'bî büyük günah işleyenlerin kafir olmadıklarına kafirlerle savaşmayı, cizye almayı ve benzeri şeyleri emreden âyetlerle, mümin sayılmadıklarına da beşaret,

---

²²⁸ Bağdadî, (429/1037) *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut 1990, (terc: Fırlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara, 2005), s.105.

²²⁹ Mâturîdî, *a.g.e.* , s. 450.

velayet ve benzeri âyetlerle istidlal etmiştir. O bu istidlâleriyle Müslüman âlimlerin genel kabullerinden ayrılmış bulunmaktadır.

Kâ'bî, Fâsık için “mü'min değildir” demeyiz, fakat onu mü'min diye de isimlendirmeyiz, demektedir.

Kâ'bî bütün taatleri iman diye ismlendirirken, bunların bütün Müslümanlarca dinden sayılmasıyla ve bir de şu âyetle istidlal etmiştir:

“İslâm'dan başka bir din aramaya kalkışan kimseden bulacağı herhangi bir din asla kabul edilmeyecektir.”²³⁰

Yine Kâ'bî **وَيَشْرُ الْمُؤْمِنِينَ بَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا** “Mü'minlere Allah'tan büyük bir lütfâ erecekleri müjdesini ilet”²³¹ meâlindeki ilâhi beyanla ve ayrıca mutlak adıyla “mü'minler”e yönelik benzer va'd âyetleriyle de istidlâlde bulunmaktadır. Bilinen o ki bu va'd günah irtikâp eden için söz konusu değildir.

Bir de vaîdin umûm ifade edişinde farklı görüşler ileri sürülmüşse de va'din umûm özelliği noktasında ittifak edilmiştir.

Mu'tezilîler imanla vasıflanma olayında da farklı düşüncelere sahiptirler. Mu'tezilîlere göre küçük ve büyük günahları birbirinden ayıran sınır açık değildir. Bunun sebebi de kişinin daima Allah'ın azabından korkan fakat rahmetini de uman bir çizgide seyretmesi ve azaptan emin olmamakla birlikte rahmetten de ümit kesmemesidir.

3. Mu'tezile'nin Şefaât Görüşü

Sözlükte bir kişinin bağışlanması için af dileme, yardımcı olma ve aracılık yapma gibi anlamlara gelen şefaât terim olarak ahirette günahı olan mü'minlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin ve Allah katında dereceleri yüksek olanların O'na yalvarmaları, dua etmeleri, bağışlanmalarını istemeleri demektir.

Şefaât konusu mezheplerin muhtelif deliller ileri sürerek savunduğu veya reddettiği önemli konulardan biridir. Şefaât konusunda Kur'ânî beyanlar ve Rasulullah'tan nakledilen hadisler vardır. Yaygın kanaate ve ve intikal eden bilgilere göre şefaât ilâhî gazap ve cezaya sebep teşkil eden küçük günahlar (zellât) için söz

²³⁰ Âl-i İmrân 3/85.

²³¹ Ahzâb 33/47.

konusudur. Bu tür günahları işleyen kimse iyilerin ve Hakk'ın rızâsına mahzar olanların şefaatiyle bağışlanır.

İlâhî adalete aykırı olduğu gerekçesiyle Mu'tezile şefaati kabul etmemekte ve şefaatin sadece cennete girecek mü'minlerin derecelerinin yükseltilmesi anlamında olduğunu kabul etmektedir.

İslâm fırkalarından Mu'tezile şefaati reddederken, Şîiler kabul ederler.²³² Mu'tezile'ye göre şefaet tahakkuk etmez. Çünkü onlara göre, büyük günah temelli ateşte kalma sebebidir, küçük günah ise bağışlanmıştır.²³³ Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in şefaatin varlığına delil olarak zikrettiği âyetleri, kendi va'd ve vaîd anlayışına bağlı kalarak te'vil etmektedirler.

Büyük günahların işlenmesi sebebiyle cehennemde ebedî kalınacağı fikrini kabul edenlere göre küçük günahlardan ötürü azap gerçekleşmez, kâfirlerin ise şefaetle affedilmesi mümkün değildir. Buna göre Kur'an'la hadislerin ilâhî lutuf çerçevesinde beyan ettiği birçok bağışlama müjdeleri ortadan kalkmakta, ilim ehlinin Allah'a ve rahmetine yönelik fitrî ümitleri suya düşmekte, ayrıca Peygamber'in şefaatine ümit bağlamış Müslümanların duası geçersiz hale gelmektedir.

Mu'tezile âlimlerinden Ebû Bekir el-Esam²³⁴, Cenab-ı Hakk'ın

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا

عَظِيمًا “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar”²³⁵ meâlindeki beyanı hakkında şöyle demiştir: Allah dilediği kimseyi bağışlayacağını va'detmiş, sonra bunu küçük günahlar hakkında şu âyetiyle açıklığa kavuşturmuştur:

“Eğer

ان تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا نُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz.”²³⁶ İlâhî azap haberi büyük günahlar hakkında sabit olduğuna göre O'na ait va'd artık küçük günaha münhasır kalmıştır. Şu halde zikredilen hususa bağlı olarak küçük günahın affedilme statüsü devam etmektedir.

²³² Gölpinarlı, Abdulbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul, 1979, s.548.

²³³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İstanbul, 1980, s. 234.

²³⁴ Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 225/756 civarında) Mu'tezilî fakih ve müfessirdir. Tefsir ve kelâm alanında eserleri vardır; Ebû'l Huzeyl el-Allâf'la münazaralar yapmıştır. (Bağdadî, (429/1037) *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 95; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, c. III, s. 427).

²³⁵ Nisâ 4/48.

²³⁶ Nisâ 4/31.

Mu'tezile âlimleri "Küçük günah işleyen kimsenin, günahında ısrar etmesi durumunda büyük günah işleyen kimse konumuna gireceğini"²³⁷ söylemişlerdir.

Mu'tezilîler Peygamber Efendimizin şefaati konusunda ümmetin hilafının olmadığını belirterek, ihtilafın şefaatin kime yapılacağı konusunda olduğunu vurgulamışlardır. Mu'tezile mensupları bu bağlamda Peygamber Efendimizin şefaatinin mü'minlerden tevbe edenler için olduğunu ifade etmektedirler.²³⁸ Mürcie ise Peygamber Efendimizin şefaatinin namaz ehlerinden olan fâsıklar için olacağı görüşünü benimsemiştir. Mu'tezile âlimleri Peygamber Efendimizin şefaatinin namaz ehlerinden olan fâsıklar için değil, mü'minler için olduğu görüşünü sahiplenirler. Mürcie Peygamber Efendimizin şefaatinin namaz ehlerinden olan fâsıklar için olacağı görüşünü Peygamberimizden rivayet edilen "Benim şefaetim, benim ümmetinden olan büyük günah ehlidir" hadisine dayandırmaktadır. Mu'tezilîler ise bu hadisin sıhhatinin sabit olmadığını belirterek Peygamber Efendimizin şefaati konusunda Mürcie ile ihtilaf ettiler.²³⁹

Yine Mu'tezile âlimleri Mürcie'nin bu görüşünün Peygamber Efendimizden gelen diğer haberlerle çelişkili olduğuna da işaret ederek, Peygamberimizin "Koğuculuk yapan, devamlı içki içen ve zalim kimse cennete giremez"²⁴⁰ hadisiyle örtüşmediği kanaatini taşırlar.

Mu'tezile âlimleri Peygamber Efendimizin hadisinin "Benim şefaetim, tevbe ettikleri zaman ümmetinden büyük günah işleyenler içindir" şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade ederler. Mu'tezile âlimleri tevbe eden kimsenin mukafattan hak ettiği şeyin kişinin büyük günah işlemesiyle boşa gittiğini, ancak tevbe ile hak ettiği kadar sevaba ulaşacağını ve günahkar kimsenin şefaate ve lutfu ihtiyacı olduğunu belirtirler.²⁴¹

Ebu'l Huzeyl el-Allâf, Şefatin küçük günah sahipleri için gerçekleşeceğinin doğru olmadığını ifade ederek, küçük günahlarda taatin yanında kefarete de meydana gelir demektedir.²⁴²

---

²³⁷ Mâturîdi, *Kitâbu't- Tevhid*, s. 479.

²³⁸ Kâdî Abdulcebâr, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 688.

²³⁹ Kâdî Abdulcebâr, *a.g.e.*, s. 690.

²⁴⁰ Nesâî, *Zekat* 69; İbn Hanbel 1:272.

²⁴¹ Kâdî Abdulcebâr, *a.g.e.*, s. 691.

²⁴² Kâdî Abdulcebâr, *a.g.e.*, s. 691.

Mu'tezile âlimleri, Allah Rasülü şefaata etmezse, büyük günah işeyen kişiyi Allah'ü Teâlâ'nın cezalandırır demektedirler.

4. Mu'tezile'nin Fasık'ın Cezayı Haketmesi Konusundaki

Görüşü

Fâsık: Kelime-i şehâdeti söylemiş, itikâd etmiş, fakat amel etmemiş kişidir.²⁴³

Fasık ona cezayı hak ettirecek fiili işlediğinde cezaya çarptırılır.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Güçlü'dür, Hakim'dir.”²⁴⁴ Âyeti fasık kimsenin cezayı hak edeceğine delâlet eder. Bu âyetle delil getirme yönü sakındırma ve cezalandırma açısından hırsızlık konusunda itibar edilen şartlar gerçekleştiğinde Allah'ü Teâlâ'nın hırsızın elinin kesilmesini emretmiş olmasıdır. Bu açıdan fasık cezaya müstehak olmalıdır.

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُم مَّا جَلَدُوْا لَوْنًا ۚ وَارْتَدَّ عَلٰى اَعْقَابِهِمُ الْمَوْلٰتُ وَالْمُؤْمِنٰتُ ۚ فَاُولٰٓئِكَ يَحْسَبُوْنَ اَنَّهِنَّ كُنَّ حُرًّا ۚ وَاللّٰهُ يَخْبُرُ اَلْمُؤْمِنِيْنَ ۗ

Yine “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, inananlardan bir topluluk da şahit olsun.”²⁴⁵ Âyeti zina yapan kimsenin bu cezayı hak ettiğine delâlet eder.

Fasık kimsenin cezalandırılmasıyla ilgili akli delili dikkate alırsak, Fasık kimse cezalandırılmayacağını bildiği büyük günah işler. Onu kötülüğe teşvik etmiş olunur. Fasık kimseye “sen dilediğini yap sana bir beis yok” denilmiş olur.²⁴⁶

Şer'i delile gelince: Muhakkakki ümmet, müşriklerin ateş katmanları arasında azap göreceği üzerinde ittifak etti.

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ

مُهِينٌ “Kim Allah'a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasalarını aşarsa, onu, temelli

²⁴³ Cürcânî, a.g.e., s. 170.

²⁴⁴ Maide 5/38.

²⁴⁵ Nûr 24/2.

²⁴⁶ Kâdî Abdulcebbâr, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 645.

kalacağı cehenneme sokar. Alçaltıcı azab onadır.”²⁴⁷ Âyeti ile âsilerin cehennemde cezalandırılacaklarını, orada kalıcı olduklarını haber vermektedir. Âsi sözcüğü kâfir ve fâsık kişileri içine alan bir isimdir. Âsi isminin kâfir ve fâsığa taşınması ve hamledilmesi gerekir. Çünkü Allah’ü Teâla diğeri olmaksızın onların birini işaret etseydi onu açıklardı.

Allah’ü Teâla’nın De ki: *فَلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا* “Sapıklıkta olanı Rahman ne kadar ertelese bile, sonunda tehdit edildikleri azabı ya da kıyamet gününü gördükleri zaman onlar kimin yerinin daha kötü ve taraftarlarının daha güçsüz olduğunu bilecektir.”²⁴⁸ Âyeti ile *وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا* “Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lanetlemiş ve büyük azab hazırlamıştır.”²⁴⁹ Âyeti Hz. Allah’ın vaad ve vaîdinin gerçekleşeceğinin ve fâsık, günahkar kimselerin cezalandırılacağı delilidir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ “Doğrusu suçlular, temelli kalacakları cehennemin azabı içindedirler.”²⁵⁰ Âyeti ve âyetin delâlet yönü “mücrim” ifadesinin kâfir ve fâsığı kapsayan bir söz olduğudur. Âyetle murad edilenin o ikisi (kâfir ve fâsık) olması gerekir. Ateşle onlar hedeflenmiştir. Çünkü Allah’ü Teâla öbürü olmaksızın onlardan birini murad etseydi onu açıklardı. Onu da açıklamadığına göre delâlet etmiştir ki, Allah’ü Teâla beraberce o ikisini birden kastetmiştir. Şeriat ve lügat yönünden birlikte kullanıldıklarından şüphe yoktur.²⁵¹

Lügat bilimciler müznip ve mücrim sözcüklerinin arasını ayırmamışlardır. Şer’i yönden ise, din âlimleri onlar (mücrim ve fâsık) zina ettiklerinde aralarında fark görmemişlerdir.

Ümmetin ittifakına göre eğer; mükellef cennete girerse onun durumunun mecnunların, çocukların ve cennette ebedi kalıcıların durumundan ayrı olması gerekir. Âsinin mükafat olarak cennete girmesi caiz değildir. Çünkü âsi (günahkar) cenneti

²⁴⁷ Nisa 4/14.

²⁴⁸ Meryem 19/75.

²⁴⁹ Nisa 4/93.

²⁵⁰ Zuhruf 43/74.

²⁵¹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 660.

hak etmedi. Sevabı hak etmeyene mükafat vermek çirkindir. Allah'ü Teâla çirkin olanı yapmaz.

5. Mu'tezile'nin Tevbe Görüşü

Tevbe: Kalpten (günahda) ısrar düğümünü çözmekle Allah'a yönelme, sonra Rabb'in bütün emir ve nehiyelerini yerine getirir.²⁵²

Şer'iate tevbe: Kötülenen fiillerden, övülen fiillere dönüşür. Âlinlerin çoğuna göre bu, ertelemeyen hemen yapılmalıdır (fevren vâciptir).²⁵³ Vacip olması, Yüce Allah'ın şu sözünden dolayıdır: *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* "Ey Mü'minler! Hepiniz Allah'a tevbe edin".²⁵⁴ Kâdî Abdulcebbar tevbe konusunda mükellefin halini şöyle ifade ediyor; Ya iyilikleri (sevapları) ma'siyetinden (günahlarından) çok olur, veya ma'siyeti (günahları) iyiliklerinden (sevaplarından) çok olur, Ya da ikisi de eşit olur. Eğer kişinin iyilikleri (sevapları) günahlarından daha çok olursa onun günahları küçüktür, alken ondan tevbe etmesi gerekmez demektir.²⁵⁵

Eğer mükellefin günahı sevabından daha fazla ise, o büyük günah sahibidir. Hak ettiği cezanın mükelleften düşürülmesi için mükellefin günahlarına tevbe etmesi gerekir. Yapacağı tevbenin şekli de; yaptığı kötülükten dolayı o kötülük üzerine pişmanlık duyacak (pişman olacak), kötülükte onun benzerlerine dönmemeye azmedecektir.²⁵⁶

Mu'tezile mezhebine göre kişiden cezayı düşüren şey tevbedir. Bunun üzerine delâlet eden şey; Tevbenin şahitteki özre benzemesidir. Şüphesiz ki; Suçu işleyen kimse zarar verdiği kişiden sahih bir özürle özür dilese, bundan dolayı zarar gören kimse- nin suçluyu yerme hakkı yoktur. Bu da delâlet ediyor ki; özür dilemek işlenen suçdan dolayı hak edilen zemmi düşürücüdür. Özür dilemede sabit olan şey tevbede de böyledir.²⁵⁷

Tevbe: Mükellefin kendisinden meydana gelen suçu telafi etmek için çaba sarfetmesidir. Bu tevbe sadece bazı günahlara has kılınmaz. Eğer tevbe vacipleri ihlal

²⁵² Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rîfât*, s. 67.

²⁵³ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 68.

²⁵⁴ Nûr 24/31.

²⁵⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 789.

²⁵⁶ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 789.

²⁵⁷ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 790.

etmekten dolayı olursa, o tevbenin şekli, bu ihlale pişman olmak ve vacielerin ihlalinde onun benzerlerine dönmek üzere kesin karar vermektir.²⁵⁸

Tevbenin sahih bir tevbe olabilmesi için, pişmanlığa ve azme birlikte yönelmek gerekir. Kişi pişman olsa, azmetmese (kesin karar vermese) veya azmetse ve pişman olmasa nasuh bir tevbe etmiş olmaz. Azme ve pişmanlığa birlikte birlikte itibar edildiği gibi, pişmanlığın, kötü olduğu için kötülük üzerine olması gerekir Aynı şekilde azmin de, kötülükte onun benzerlerine dönmek üzere olması gerekir. Çünkü kötülük üzerine, onun kötü olmasından dolayı değilde, bilakis başka bir yönden dolayı pişman olsa veya kötü olduğu için değilde, başka sebepten dolayı onun benzerlerine dönmemeye azmetse tevbe etmiş olmaz.²⁵⁹

Tevbe asıl olan pişmanlıktır. Azmetmek (kesin karar vermek) ise şarttır. Çünkü tevbe geçmiş bir şey üzerine gerekir. O ikisindeki aslın mazi ile ilgili bir iş olması gerekir. Bu iki işten mazi ile alakalı olan ancak pişmanlıktır. Azmetmek ise mazi ile alakalı değildir. Çünkü onunla özel bir iradeye dönülür.

Ebu Ali'ye göre kişi, içki içmekten dolayı tevbe etse ve zinaya devam etse, onun ilk öncesi için (içki içmekten olan) tevbesi gerçekten samimi bir tevbe olur. Fakat aynı cinsten bir şey üzerine devam etse (ısrarlı olsa) onun tevbesi sahih olmaz.²⁶⁰

Kişinin bazı fiilleri bir yönden terk etmesi, sonra yine bu yönden o fiillerin dışında olanı terk etmemesi doğru değildir. Bu şuna benziyor: Yırtıcı hayvanın bulunduğu yolda yürümekten sakınmıyor, sonra yine yırtıcı hayvanların bulunduğu başka bir yoldan yürümekten uzak kalmıyor. Yine içinde zehir olduğu için bir yemeği yemekten uzak duruyor, fakat bir başka içinde zehir olan yemeği de yemeği tercih ediyor. Bütün akıllı insanların kabul edeceği gerçek şudur ki; yırtıcı hayvan olduğu için bu yoldan yürümekten sakınan kişi yırtıcı hayvanların olduğu diğer yollardan da sakınmalıdır. Aynı şekilde zehirli olduğu için bazı yemekleri yemeyen kişinin içinde zehir bulunan bütün yemeklerden uzak kalması gerekir.²⁶¹

Eğer bir kişiye tevbe lazım olursa bu ya Allah ile o kulun arasında olur. Ya da bu tevbe işi ademoğlu ile alakalı olur. Eğer bu şey Allah ile kulun arasında olursa ya

---

²⁵⁸ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 791.

²⁵⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 791.

²⁶⁰ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 794.

²⁶¹ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s. 795.

itikadi sebeplerle ya da fiiller nedeniyle olur. Hangi sebepten olursa olsun kulun fiilin kötülüğünden veya vacipleri ihlal etmesinden dolayı pişman olması ve kötülükte onun benzerlerine dönmemesi, vacipleri ihlal etmemek üzerine azmetmesi gerekir. Özet olarak mükellefin üzerine düşen şey; hükmünde yapmış olduğu şeyleri yapmamış, girişmiş olduğu şeylere girişmemiş hükmünde olana dek ondan meydana gelen şeyi telafi etmede gücünü harcamasıdır.²⁶²

Eğer mükellefle ademoğlu arasındaki işlerden dolayı ona tevbe gerekirse; mükellefin üzerine düşen görev; pişmanlık duyarak samimi bir şekilde yaptığı hatayı telafi etmeye azmetmektir. Mükelleften vâki olan şeyi telafi etmekte farklı şekillerde olur: Eğer ondan öldürme vâki olduysa, onu telafisi; şayet öldürülenin velisi kendisini affetmeyip, teslim olmasını istiyorsa teslim olmasıdır. Eğer ondan gasp olayı vâki olduysa onun telafisi; Eğer mal baki ise (telef olmadıysa) malın aynısını, eğer mal yok ise ve misli olan şeylerden ise mislini, o da yoksa kıymet biçilen şeylerdense kıymetini, eğer sahibi hayatta ise sahibine, eğer sahibi yoksa mal sahibinin veresesine (mirasçısına), eğer vereseleri de yoksa yöneticilere, o da yoksa fakirlere geri verilmesidir.²⁶³

Eğer ondan vâki olan (meydana çıkan şey) başkasını üzen bir söz ise; bu sözü kastettiği kişiye ulaşmış olur veya ulaşmamış olur, onun bu sözü o kişiye ulaştıysa pişmanlıktan ve azimden sonra o kişiden samimi bir şekilde özür dilemesi gerekir. Eğer o söz kastettiği kişiye ulaşmadıysa, o söz üzerine pişman olması ve azmetmesi ona yeter. Bunu ona ulştırması ve bildirmesi gerekmez.²⁶⁴

Kâdî Abdulcebbâr'a göre büyük günah sahibi büyük günah işlemekle bütün sınırları zorlarsa, kafirlerin hükümlerinin onun üzerine uygulanması caiz değildir.²⁶⁵

---

²⁶² Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 795.

²⁶³ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 799.

²⁶⁴ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 799.

²⁶⁵ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 800.

D. EŞ'ARIYYE'NİN VA'D ve VA'İD HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. Eş'ariyye'nin Va'd ve Va'id Görüşü

Eş'ariyye mezhebi va'd, va'id, büyük günah ve şefa'at konularında Mu'tezile'ye muhaliftir. Hz. Allah'ın büyük günah işleyenlerin azab edileceğine dair ilâhî tehdid haberi (va'id) mutlak olarak (istisnâsız) vârid olmuştur. Allah'ü Teâlâ'nın ne va'dinden (ödül) ne de va'idinden (ceza) vazgeçmesi mümkün değildir.

Hz. Allah **مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدِيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ** “Benim nezdimde söz değiştirilemez....”²⁶⁶ buyurmuştur. Hem de Allah'ü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, va'id (tehdidi) va'd ile ifade buyurmuş ve onda hulf olamayacağını beyan etmiştir:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

“Senden azabın çabuk gelmesini isterler. Allah va'dinden (tehdidinden) asla, caymaz”²⁶⁷

Büyük günah işleyen kimse, tevbe etmeden bu dünyadan ayrıldığında, onun hükmü Allah'a kalmıştır. Allah'ü Teâlâ ya rahmetiyle affeder veya “Şefa'atim ümmetinden büyük günah işleyenlerdir”²⁶⁸ hadisi gereğince Hz. Peygamber'in şefa'atine nail olur, yahut da işlediği suç miktarınca azap görür. Sonra Allah onu rahmetiyle cennetine dahil eder. O kimsenin cehennemde kâfirlerle birlikte ebedî kalması câiz değildir. Zira kalbinde zerre miktarı imân bulunan bir kimsenin cehennemden çıkarılacağına dâir naklî deliller vârid olmuştur. Çünkü Hz. Allah:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً “Allah inanan erkeklere ve kadınlara içinde yerleşip kalacakları, içlerinde derelerin, ırmakların çağıldadığı cennetleri vaadetmiştir. Ayrıca Adn cennetlerinde güzel, gönül çekici konaklar da vaadetmiştir. O gün orada Allah'ın razı olması ise hepsinden büyük bir nimet. İşte budur en büyük ve en yüce bahtiyarlık.”²⁶⁹ buyuruyor. Cennet ehlinden olunca da cehennemde ebedî kalması düşünülemez. Zira hem cennete girmek, hem de cehennemde ebedî kalmak aklın tasavvur edebileceği bir şey değildir. Şu da var ki

²⁶⁶ Kâf, 50/29.

²⁶⁷ Hacc, 22/47.

²⁶⁸ Ebu Dâvud, *Sünne*, 21.

²⁶⁹ Tevbe, 9/72.

cehennemde ebedî kalış kâfir için kesilen bir ceza olduğuna ve bu, cezaların en ağır, küfür de suçların en büyüğü olduğuna göre cehennemde ebedî kalış küfür suçuna denk bir ceza teşkil etmiş olur. Eğer küfrün dışındaki bir suçta mukabil, cehennemde ebedî kalış gibi bir ceza verilerek azab edilecek olursa işlenen suçun ötesinde bir ceza verilmiş olur, bu ise adalete sığmaz.

Eğer tevbe etmişse; aklın hükmü sonucu Allah'ın bu tevbe kabul etmesi gibi bir zorunluluğu yoktur. Dilerse kabul eder dilerse kabul etmez. Bu meyanda Allah'ın tevbe edenlerin tevbelerini kabul edeceği, zor durumda kalanların dualarına icabet edeceği naklî delillerde belirtilmiştir. O mahlukatının mâlikidir, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. Yarattıklarının hepsini cennete veya hepsini cehenneme koysa, bu hiçbir şekilde zulüm olmaz. Zira zulüm, tasarruf edenin mâlik bulunmadığı konudaki tasarruftur. Ya da bir şeyin konulması gereken yerden başka bir yere konulmasıdır. O mutlak mâliktir, zulüm işlemesi tasavvur olunamaz, ona cevr ve zulüm isnad edilemez.

Hz. Allah'ın kullarını affetme isteğini en güzel şekilde peygamberimizden aktarılan şu hadis-i şerif ifade etmektedir: Hâris İbnu Süveyd anlatıyor: "Abdullah İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) bize iki hadis rivayet etti. Bunlardan biri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)' dendi, diğeri de kendisinden. Dedi ki: "Mü'min günahını şöyle görür: "O, sanki üzerine her an düşme tehlikesi olan bir dağın dibinde oturmaktadır. Dağ düşer mi diye korkar durur. Fâcir ise, günahı burnunun üzerinden geçen bir sinek gibi görür" İbnu Mes'ud bunu söyledikten sonra eliyle, Şöyle diyerek, burnundan sinek kovalar gibi yapmıştır. Sonra dedi ki: "Ben Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini duydum: "Allah, mü'min kulunun tevbesinden, tıpkı şu kimse gibi sevinir: "Bir adam hiç bitki bulunmayan, ıssız, tehlikeli bir çölde, beraberinde yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu bineği ile birlikte seyahat etmektedir. Bir ara (yorgunluktan) başını yere koyup uyur. Uyandığı zaman görür ki, hayvanı başını alıp gitmiştir. Her tarafta arar ve fakat bulamaz. Sonunda aç, susuz, yorgun ve bitap düşüp: "Hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım" der. Gelip ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Bir de ne görsün! Baş ucunda hayvanı durmaktadır, üzerinde de yiyecek ve içecekleri. İşte Allah'ın, mü'min kulunun

tevbesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden fazladır”²⁷⁰

Nimetleri ihsan edene şükretmek, itaatkâr kimseye sevap verilmesi, âsinin cezalandırılması akılla değil, dinin gelmesiyle vâcip olur. Sevap, nimetler ve lütuf Allah’ın fazlı ve ihsanıdır. Azap ve ceza ise adaletinin sonucudur.

“O yaptıklarından sorumlu değil, onlar ise sorumludurlar.”²⁷¹

Eş’arîlere göre, ahirette (gelecekte) cereyan edeceği belirtilen olaylar, kabir suali, sevap, ceza görmek, mizan, hesap, sırat, bir kısmı cennette ve bir kısmı cehennemde olmak üzere insanların ikiye ayrılması gibi hususlar haktır. Bunların itirafı ve zâhirleri üzere benimsenip kabul edilmesi gerekir. Bunların olacağı hususunda bir şüphe yoktur.²⁷²

2. Eş’ariyye’nin Büyük Günah Görüşü

Dini terim olarak “el-Kebîre” denilen büyük günah Eş’arîlerce; şeriâtın hakkında tehdit edici bir nass, bir vaîd, ceza tahsis ettiği suç şeklinde tarif edilmiştir. Ayrıca kulun üzerinde ısrar ettiği her günah kebîredir, İstiğfar ettiği günah da sağıredir, diyenler de olmuştur. Hz. Allah bu konuda Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا “Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındaki (günahları) dilediğine affeder.”²⁷³

Büyük ve küçük günahlar arasında zâtî bir ayırım yapmayanlar bu âyeti delil kabul ederler. Ancak bununla birlikte büyük günahların bilinmesi ve sayılarının tesbiti önem kazanmıştır. Zira büyük günah işleyenin imanî durumunun ne olduğu, küfre düşüp düşmediği ve hangi suçların büyük günah olduğu konuları tartışmalara yol açmıştır. Büyük günahların dokuz, on, oniki olduğu hadislere dayanılarak

²⁷⁰ Buharî, *Da’avât*, 4; Müslim 3, (2744); Tirmizî, *Kıyâmet*, 50, (2499, 2500).

²⁷¹ Enbiyâ 21/23.

²⁷² Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, c. I, s. 106.

²⁷³ Nisâ 4/116.

zikredilirken, bazıları tarafından bu sayı yetmiş, hatta dörtyüz altmış yedi'ye kadar çıkarılmıştır.²⁷⁴

Günah, Farsça bir kelimedir. Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dinî suç mânâsına gelir. Yasak olanı yapmak, emrin zıddını yapmak, hakkında itib veya azap olan her fiil için kullanılır. Günah kelimesinin arapçada karşılıkları çoktur: Zenb (rezil ve alçak olan), ism (helâl ve mubah olmayan, kalbi inciten, başkalarının bilmesinden hoşlanılmayan), ma'siyet (itaatsız ve âsi olmak), hata (kasten veya kasıtsız günahlar), seyyie (ayıp, kusur), fâhişe (gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz), kabiha (çirkin, kötü şey), zelle (ayak sürçme, söz ve fiilde hata), fisk (kabuktan çıkmak, din hadlerini çiğnemek), fücûr (başkalarının bilmesi istenmeyen), cürüm (en ağır günah), sağire (küçük günah), kebîre (büyük günah) gibi.

Kebîre; Kabirde ve mahşerde azabı gerektiren, yükselmeye engel, fıtrata aykırı olan şeylerdir. Haram olduğu nass ile sâbit olan veya Allah'ın işleyeni ateş azabıyla tehdit ettiği, yahut işleyene had cezası gereken, ya da işleyeni kâfir adını alan günahlar kebîredir, diyenler olduğu gibi, Allah'ın yasak ettiği her şey büyük günahdır, diyenler de vardır.

Hadislerde on iki olarak zikredilen büyük günahlar (kebair) şunlardır:

1. Allah'a şirk koşmak.
2. Haksız yere adam öldürmek.
3. İffetli, temiz bir kadına zina etti diye iftira etmek.
4. Zina yapmak.
5. Düşmana hücum esnasında savaştan kaçmak.
6. Sihir ve büyü yapmak.
7. Yetim malı yemek.
8. Müslüman ana-babaya âsî olmak.
9. Emirleri yapmamak ve yasakları yapmak suretiyle aileye karşı istikameti terk etmek.
10. Faiz yemek.
11. Hırsızlık yapmak.
12. İçki içmek.

İslâm kelâm mektepleri, mü'minin büyük günahlarla münasebetini, şer'i iman konusundaki anlayışlarına bağlı kalarak açıklamaktadırlar:

²⁷⁴ Heytemî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-Kebâ'ir*, Mısır, 1390/1970.

Mu'tezile, günahkâr mü'minin (fasık) ne mü'min kalabileceğini ne de kâfir olduğunu kabul eder. Bu nedenle onlara göre bu kişiler ne cennete gider ne de cehenneme giderler. Bu ikisi arasında bir yerde kalırlar. Büyük günah sahibi, imanın rükünlerinden biri olan ameli terk ettiğinden mü'min değildir. Ancak kâfir de değildir, zira onda imanın bir diğer rükünü olan tasdik vardır. Fakat o fâsıktır, tevbesiz ölürse ebedî cehennem'de kalır. Böyle biri dünyada iken ise mürted hükmünde olmayıp müslümandır ve kendisine İslâm ahkâmı uygulanır.

Ama Eş'arî'ye göre bir mü'min günahkâr ise o kişi hâlâ mü'mindir. Belki cehennem azabı görür ama sonunda mü'min olarak cennete gider. Büyük günah işleyen kimse imandan çıkmaz ve küfre düşmez. Kebîre sahibi mü'mindir, kâfir değildir. Çünkü iman tasdikten ibarettir ve amel imandan bir cüz değildir.

Eş'ariyye âlimleri, ehl-i kible'den birinin zina, hırsızlık, şarap içme günahlarını işleyince bu eylemlerle kâfir olacaklarını kabul etmezler. Ancak zina, hırsızlık ve benzeri büyük günahlardan birini helal sayarak, onun haram olduğuna inanmadan işlerse onun kâfir olduğunu kabul ederler. Yine İslâm'ın imandan daha geniş olduğu ve her İslâm'ın iman olmadığı görüşündedirler.

Eş'arîler, Rasûlüllah'ın cennet ile müjdelediği kişilerden başka tevhid ehlinden ve imana sarılanlardan birini cennete veya cehenneme mal etmezler. Günahkâr için cenneti ümit eder, cehennem ile cezalandırılacağından da korkarlar. Eş'arîler, Allah'ın, bir topluluğu cehennemde yandıktan sonra Peygamberin şefaatiyle cehennemden çıkaracağına yine Rasûlüllah'tan gelen rivayetleri onaylayarak kabul ederler.

Ehl-i Sünnet mensupları bu konuda şu âyetleri ve benzerlerini delil getiriler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى
بِالْأُنثَى فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
بِالْأُنثَى فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Siz ey iman edenler! Öldürme olaylarında adil
karşılık olan kısas, size farz kılındı. Hüre karşı hür, köle için köle, kadın için kadın
öldürülür. Bununla beraber kim öldürülenin kardeşi veya velileri tarafından
affedilirse, o zaman affedenin dinin öngördüğü diyeti istemesi, affedilenin de onu
güzelce ödemesi gerekir. Bu Rabbinizin cezayı bir hafifletmesi ve acımasıdır. Buna
rağmen bir kimse bilerek ve isteyerek hak ve adalet sınırlarını aşarsa pek acıklı bir
azap vardır.”²⁷⁵

²⁷⁵ Bakara 2/178.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
iman edenler, yürekten, halis bir tevbe ile tevbe ederek Allah’a dönün ki, Rabbiniz
kötülüklerinizi (günahlarınızı) örtsün.”²⁷⁶

أَقْمَنَ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ “Eğer mü’minlerden iki zümre
birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını bulup barıştırın.”²⁷⁷

Bu âyetlerde Allah, âsî olan büyük günah sahiplerini mü’min olarak
vasıflandırmıştır. İkinci âyette tevbeden bahsedilmektedir. Tevbe ise ancak işlenen
günah için yapılır.

Mu’tezile’nin delil olarak kabul ettiği: لَا يَسْتَوُونَ: “Mü’min olan hiç fâsık olan gibi olur mu? Bunlar bir olmazlar.”²⁷⁸ âyetinde söz
konusu olan fâsık kâfirdir. Âyette geçen mü’minin mukabili, kebîre sahibi değil,
küfür sahibi fâsıktır.

Büyük günah meselesi, imanın hakikati bahsine bağlı olduğu için, itikadî
mezheplerin büyük günaha bakışları, onların iman anlayışlarının bir uzantısı
şeklinde dir.

3. Eş’ariyye’nin Şefaât Görüşü

Sözlükte bir kişinin bağışlanması için af dileme, yardımcı olma ve aracılık
yapma gibi anlamlara gelen şefaât terim olarak ahirette günahı olan mü’minlerin
günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için
peygamberlerin ve Allah katında dereceleri yüksek olanların Allah’a yalvarmaları,
dua etmeleri, bağışlanmalarını istemeleri demektir.²⁷⁹

Eş’ariyye mezhebini de kapsayan Ehl-i Sünnet mensupları Rasûlüllah’ın
şefaât yetkisi olduğu konusunda icma’ ettiler. Şefaâtın büyük günah işleyenler ve
günahkârlar için olduğunu kabul ederler. Şefaâtin samimi mü’minler için olmadığını,
zaten samimi mü’minlerin Allah’ın va’dedilen cenneti ile müjdelendiğini belirtirler.
Allah’ü Teâlâ’nın zerre kadar zulüm yapmayacağı inancına sahip olan Eş’arîler,
samimi mü’minlerin cennete girmek için geciktirilmeyeceğini ve olası gecikmenin
Allah’ü Teâlâ’nın adalet sıfatına ters düşeceğini savunurlar.

²⁷⁶ Tahrîm 66/8.

²⁷⁷ Hucurât 32/18.

²⁷⁸ Secde 32/18.

²⁷⁹ Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul, 2006, s. 366.

Şefaatin cennete girecek mü'minler için ihtiyaç olmadığını savunan Eş'arîler, Allah'ın "inanıp iyi işler yapanların karşılığını eksiksiz olarak verecek ve lütfundan onlara fazlasını da verecektir," âyetini delil getirerek va'din gerçekleşeceğini dile getirmişlerdir. Çünkü Allah va'dinden dönmez. Şefaatte makul olan, cezayı hak edenden cezanın kaldırılması veya birine va'detmediği bir şeyi ona fazladan vermesidir. Madem ki va'd fazlasını lutfetmek olarak yapılmıştır o zaman buna gerek yoktur.

İmam Eş'arî, ahiretin vuku bulacağını, cennetin iyilerin, cehennemin ise kötülerin yurdu olacağını söylemiştir.²⁸⁰ Mu'tezile inkar etse de kabir azabının hak olduğunu ve şefaatin Muhammed ümmetinden büyük günah işleyenlere yapılacağını ifade etmektedir.²⁸¹

Ancak Allah'ın izni olmadan hiç kimse şefaate edemeyeceği gibi, Allah'ın izin vermediği hiç kimse için de şefaate edilemez. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ

"Hiçbir şefaateçi yoktur ki, O'nun izni olmadan şefaate edebilsin."²⁸²

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ

"O'nun izni olmadıkça nezdinde şefaate edecek kimmiş?"²⁸³

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشِيَّتِهِ مُتَّقُونَ

"Bunlar, O'nun (Allah'ın) rızasına ermiş olandan başka kimseye şefaate etmezler."²⁸⁴

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا

"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."²⁸⁵

Peygamber Efendimiz de bir hadisinde: "Şefaatem, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."²⁸⁶ Buyurarak büyük günah işlemiş olan mü'minlerden bazalarına şefaate edeceğini haber vermiştir. Peygamberimiz bir başka hadis-i şeriflerinde de şöyle

²⁸⁰ Eş'arî, *el-Luma*, s. 128-129.

²⁸¹ Eş'arî, *el-İbane*, s. 74-75.

²⁸² Yûnus 10/3.

²⁸³ Bakara 2/255.

²⁸⁴ Enbiyâ 21/28.

²⁸⁵ Tâhâ 20/109.

²⁸⁶ Toprak, Süleyman-Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm (Tarih, Ekoller, Problemler)*, Konya, 2001, s. 479.

buyurmuşlardır: “Her peygamberin kendisine has, kabul olunan bir duası vardır, ve onunla dua edegelmişlerdir. Fakat ben duamı ahirette ümmetime şefaati için saklıyorum.”²⁸⁷

Bunun yanında peygamberimizin bir de genel ve kapsamlı şefaati olacaktır. ‘Şefaati-ı Uzma’, adı verilen bu şefaati Peygamber Efendimizin mahşerde toplanan ve o günün sıkıntıları içinde bulunan insanlığın bir an önce hesaba çekilmesi için bütün insanlığa şefaati etmesidir. Peygamberimizin bu büyük şefaati Kur’an’da makâm-ı mahmûd adıyla anılır: “Gecenin bir kısmında da uyanıp teheccüd namazı kıl, bu sadece sana mahsustur ve farz namazlardan fazlaca kılınan bir namazdır. Umulur ki, Rabbin belki ahirette seni, övgüye değer bir konuma yükseltir”.²⁸⁸

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

Peygamber Efendimiz bir başka hadislerinde bu tip şefaatten şöyle bahseder: “Kıyamet gününde güneş (insanlara) o kadar yaklaşacak ki, (sıcaklığın tesiriyle) dökülen ter, insanın (boyuna yükselir de) kulak ortasına erişir. İşte insanlar bu acıklı durumda buldukları sırada, Âdem’den (a.s.) şefaati dilerler. O ‘ben bu yardıma sahip değilim’ der. Sonra Musa’dan (a.s.) yardım isterler. O da aynı şeyi söyler. Sonra Muhammed’den (a.s.) şefaati dilerler. O da şefaati eder. Sonra halk arasında hükmü yerine getirmek için ilerler, hattâ cennet kapısının halkasını tutar. İşte o gün Allah’ü Teâlâ elçisine övülen makamı (makâm-ı mahmûd’u, şefaati) ihsan eder. Mahşer halkının hepsi de Muhammed’i (s.a.v.) övgü ile anarlar.”²⁸⁹

Peygamber Efendimizin Yapacağı Şefaati Sekiz Grup Şunlardır:

1. Onun en büyük şefaati, insanların mahşer gününün şiddet ve sıkıntılarında kurtulmaları içindir. Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların bir an önce hesaba çekilmeleri için o gün Allah’a yalvaracaklardır. Buna Şefaati-ı uzma, Makâm-ı Mahmûd da denilir.

2. Mü’minlerden bir topluluğun sorgusuz-sualsiz cennet’e girmesi için yapacağı şefaati.

3. Cehennem’e girmeyi hak ettikleri halde oraya girmemeleri için bir kısım günahkârlar hakkında yapacağı şefaati.

4. Cehenneme giren mü’minlerin oradan çıkmaları için yapacağı şefaati.

²⁸⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 367.

²⁸⁸ İsrâ, 17/79.

²⁸⁹ Kılavuz, a.g.e., s. 367.

5. Cennetliklerin derecelerinin artması için şefaati.
6. Ümmetinden günahları sevaplarından çok olan bir topluluk için olan şefaati.
7. Cehennem’de ebedî olarak kalan kâfirlerin azaplarının hafifletilmesi için şefaati.
8. Müşrik çocuklarının azap görmemeleri için yapacağı şefaati.²⁹⁰

Şefaata haktır ve şefaati uman kimseler için kurtuluş vesilesidir. Ancak kâfir ve münafık olanlar için, onları kurtuluşa erdirecek her hangi bir şefaata söz konusu değildir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de:

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

“Onlara (kâfirlere) şefaathçuların şefaati fayda vermez.”²⁹¹ buyurularak bu hususa işaret edilmiştir.

---

²⁹⁰ Şa’rânî, *el-Yevâkîr ve’l-Cevâhîr*, Kahire, 1959, s. 170.

²⁹¹ Müddessir 74/48.

SONUÇ

İslâm mezhepler tarihinde geçmişte çok aktif rol almış, akılcı düşünce sistemini kelâm sahasına getirerek bu alanda farklı bir çizginin oluşmasına zemin hazırlamış olan Mu'tezile mezhebi ile Ehl-i Sünnet inancının önemli temsilcilerinden biri olan Eş'ariyye mezhebi'nin va'd, vaîd, şefaât, büyük günah, tevbe konularındaki düşüncelerini aktardık.

Bu çalışmada Mu'tezile mezhebinin va'd ve vaîd, büyük günah, şefaât, tevbe konularında Eş'ariyye mezhebine göre daha sert bir duruş sergilediğini gördük. Yine Mu'tezile mensuplarının kendi mezhep imamı içerisinde de bazı konularda farklı düşündüklerine şahit olduk. Hem Mu'tezile mensuplarının hem de Eş'ariyye mensuplarının üzerinde fikir birliği ettiği va'd ve vaîd gerçekleşecektir. Bu konuda şüphe yoktur. Zaten Hz. Allah bu gerçeği ilâhî keliminde defalarca ifade etmektedir.

Mu'tezile mensuplarının günah işleyen mü'min'i fâsık olarak nitelendirdikten sonra, tevbe etmeden ölmesi durumunda sürekli cehennemde kalır görüşü günahkar mü'minler için şartların zorluğunu ortaya koymaktadır.

Mu'tezile mezhebi şefaâtı reddederek "her koyun kendi bacağından asılır" felsefesi doğrultusunda zaten fitrî olarak günah işlemeye meyilli olan insanoğlunu iman nimeti üzerinde sağlam durmaya sevk etmektedir. Mu'tezile'nin şefaât görüşü iman ile isyanın bir arada bulunmaması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Genel anlamıyla Mu'tezile mezhebi mükemmel insan modeli, günahsız mü'min profili çizmenin gayretinde bir izlenim uyandırmaktadır.

Hz. Allah'ın "şeytan işi bir pislik" diye nitelendirdiği büyük günahlara Mu'tezile âlimleri farklı bir hassasiyetle yaklaşmışlar ve büyük günahı temelli ateşte kalma sebebi olarak görmüşlerdir. Mu'tezilîler'e göre küçük günah ise bağışlanmıştır. Fakat Mu'tezile âlimleri küçük günah işleyen kimsenin, günahında ısrar etmesi durumunda büyük günah işleyen kimse konumuna gireceğini savunmaktadırlar.

Eş'ariyye âlimleri ise insanoğlunun Hz. Adem'den günümüze kadar bünyesinde taşımış olduğu günaha meyiletme özelliğini iyi idrak etmişler ve bu doğrultuda mü'min'in günah işlemekle mü'minlik vasfını kaybetmeyeceğini ifade ederek günahkar sıfatına bürüneceğini belirtmişlerdir. Yine cehenneme giren mü'min bir kimsenin orada ebediyen kalmayıp, işlemiş olduğu çirkin fiillerin cezasını çektikten sonra mü'min olarak cennete gideceği görüşünü benimsemişlerdir. Eş'ariyye âlimleri büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkmayacağını, küfre

düşmeyeceğini ancak kebîre sahibi mü'min olarak vasıflanacağını ifade etmişlerdir. Çünkü, Mu'tezilîler imanı tasdikten ibaret görmüşler ve ameli imandan bir parça olarak saymamışlardır.

Eş'ariyye âlimleri, mü'minlerin büyük günah işledikleri takdirde kâfir konumuna düşmeyeceklerini ancak zina, hırsızlık ve benzeri büyük günahlardan herhangi birini helal sayarak, onun haram olduğunu kabul etmeyerek o fiilleri işlemeleri durumunda kâfir olacaklarını kabul ederler.

Eş'ariyye âlimleri günahkâr için cenneti ümit ederek, cehennem ile cezalan dırılacağından da korkarlar. Eş'arîler, Allah'ın, bir topluluğu cehennemde yandıktan sonra Peygamberin şefaatiyle cehennemden çıkaracağına, yine Rasûlüllah'tan gelen rivayetleri dikkate alarak şefaate olan inançlarını ortaya koyarlar.

Şunu samimiyetle ifade etmeliyim ki Mu'tezilî bir inanç yapısıyla hayatı devam ettirmenin çok zor olduğu gerçektir. Tarihsel süreçte kısa bir dönem siyasi iradeyi elinde bulunduracak kadar güçlenen fakat genel olarak bakıldığında kendi içinde bile bir bütünlük oluşturamamış bu oluşumun son dönemlerde müntesiplerinin çok az olması da bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Eş'ariyye ise yeryüzünde yaşayan birçok insanın bugün sahiplendiği bir yaklaşımla olaylara yaklaşmış bir izlenim oluşturmaktadır. Peygamberlerin bile hata yapma ihtimali varken, hata yaptıklarında Hz. Allah tarafından ikaz edildikleri bilinirken, ismet sıfatından uzak mü'minlerin günah olan fiilleri işlemesi muhtemeldir. Zaten Yüce Rabbimiz bu bağlamda kullarının özelliklerini en iyi bildiği için şirk dışında bütün günahları affedeceğini mü'minlere müjdelemiştir.

Hz. Allah'a karşı şirk günahı işlenmediği sürece ve günahlardan nasuh bir tevbe ile arınma gayretinde olundukça Allah Teâlâ'nın mü'minlere rahmet nazarıyla bakacağı ümidini taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkerim**, Osman, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Mukaddime, Kahire, 1988.
- Abdülhamid**, İrfan, *Dirâsâtü'n fi'l-Fıraki ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Bağdad, 1967, (çev.Yeprem, M. Saim, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, İstanbul, 1994).
- Ahmed Emin**, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, trz.
- Akoğlu**, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul, 2006.
- Aliyyü'l-Kari**, *Şerhu'l-Fıkh'l-Ekber*, Kahire, 1955.
- Atvan**, Hüseyin, *el-Fıraku'l-İslamiyye fi Biladi's-Şâmi fi'l-Asri'l-Umevi*, Amman, 1986.
- Ay**, Mahmut, *Mu'tezile-Siyaset İlişkisi*, Ankara, 2000, (Basılmamış doktora tezi).
- Aydınlı**, Osman, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları, *Marife Dergisi*, Konya, 2004, Yıl: 3, Sayı: 3, 28vd.
- _____, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara, 2001.
- Bağdâdî**, Ebu Mansur Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut, 1990, terc:Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara, 1991.
- el-Bağdâdî**, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib, *Tarih-ü Bağdad*, Beyrut, trz.
- Bebek**, Adil, "Kâ'bi", *DİA*, XXIV, İst., 2001.
- Bedevi**, Abdurrahman, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1983.
- Cürcânî**, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rîfât*, (terc. Arif Erkan, Terimler Sözlüğü, İstanbul, 1997).
- el-Cüveynî**, İmamı'l-Haremeyn, *el-İrşâd*, Kahire, 1369/1950.
- Davûdî**, Şemsüddin Muhammed İbn Ali İbn Ahmed el-Malikî *Tabakâtü'l-Müferrissirîn*, Mısır, 1972.
- Ebu Zehra**, Muhammed *İslamda Siyasi Ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 1983.
- Eş'arî**, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*, thk: Helmut Ritter, İstanbul, 1928-1933.
- _____, *el-Lûma' fi'r-Redd 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*; nşr. R. J. Mccarthy S. J., Beyrut, 1952.
- _____, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*; Medine, 1975.
- Eyyûbî**, Ebu'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (Tarihi Ebi'l-Fidâ), İstanbul, h. 1286.
- Gölcük**, Şerafeddin, *Bâkillânî ve İnsanın Fülleri*, Ankara, 1997.
- Gölpınarlı**, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şûlik*, İstanbul, 1979.

- Gurabi**, Ali Mustafa, *Tarihu'l-Fırakı'l-İslamiyye*, Mekke, 1958.
- Hakyemez**, Cemil, *Bişr b. El-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Doğuşu*, Ankara, 1998, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hayyât**, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed Osman, *Kitabu'l-İntisâr ve'r-Red âlâ' İbni'r-Ravendi*, Kahire, 1988.
- Heytemî**, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-Kebâ'ir*, Mısır, 1390/1970.
- Heravî**, Muînüd-dîn Muhammed Emin, *Mearicu'n-nubuvve*, (A. Faruk Meyan *Peygamberler Tarihi*), İstanbul, 1978.
- Işık**, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî fi mâ Nusibe ile'l- İmam Ebi'l-Hasan el-Eş'ar'i*, nşr. M. Zahid Kevseri, Beyrut, 1979.
- İbnu'l-Esir**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1868.
- İbn Hacer el-Askalânî**, Ebü'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânu'l-M'izân*, Haydarâbâd, 1329.
- _____, *ed-Düreru'l-Kamine*, Beyrut, trz.
- İbn Hallikan**, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Ebi Bekir, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z- Zaman*, Beyrut, 1972.
- _____, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, Kahire, 1938.
- İbn Hazm**, *el-Fasl*, Kahire, 1384/1964.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1966.
- İbn Manzur**, Ebu'l-Fazl Cemaluddin b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1968.
- İbn Murtaza**, Ahmed b. Yahya, *Kitabu Tabakati'l-Mu'tezile*, thk:(S. D. Wilzer), Beyrut, 1960.
- İbn Teymiyye**, Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam b. Abdullah, *Mecmu'u Fetavayı Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, h. 1398.
- _____, *Minhâcu's-Sünne Nebviyyeti fi Nakdi Kelâmî's-Şîati ve'l-Kaderiyye*, Mısır, h.1322.
- _____, *Muvâfakatu Sarîhi'l-Ma'kûl li Sahîhi'l-Menkûl*, Bulak, 1321-1322.
- İbnu'l-İmâd**, Ebü'l-Felâh Abdulhayy b. El-Hanbeli, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbûru Men Zeheb*, I-VIII, Beyrut (Mektebetu't-Ticârîyye.)
- İsferâyînî**, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-Din*, thk., Kemal Yusuf, Beyrut, 1983.
- İzmirli**, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981.

- Kâdı Abdulcebbar**, Abdullah b. Ahmed, Ebu'l-Hüseyin el-Hemedânî, *Fazlu'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk: Fuad es-Seyyid, Tunus, 1974.
- _____, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, (thk: Abdülkerim Osman), Kahire, 1988.
- _____, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (tsh. İbrahim Ebyarî), Beyrut, 1961.
- _____, *el-Muhît bi't-Teklif*, thk., Ömer Seyyid Azmi, Kahire trz.
- _____, *el-Usûlü'l-Hamse*, thk: Faysal Bedir Avn, Kuveyt 1998.
- Karaman**, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yay., İstanbul, 1992.
- Kehhale**, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dimeşk, 1961.
- Kılavuz**, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul, 2006.
- Kutlu**, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000.
- _____, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2000.
- Kutluay**, Yaşar, *İslamiyette İtikâdi Mezheplerin Doğuşu*, İstanbul, 2003.
- Malâtî**, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîhu ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida*, thk., Saîdü'd-Dîn el-Meydânî, Riyad, 1994.
- Mâturidi**, *Kitâbu't- Tevhîd*, (terc. Topaloğlu, Bekir), Ankara, 2005.
- el-Makrîzî**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali Takıyyuddîn, *el-Hutat*, Dâru Sâdır ofset baskısı, Beyrut, trz.
- Mes'udi**, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürücü'z-Zeheb*, Beyrut, trz.
- Neubahtî**, Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şia*, İstanbul, 1931.
- Onat**, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1993.
- Pezdevî**, Ebû Yusr Muhammed, (çev. Şerafeddin Gölcük), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İstanbul, 1980.
- Es-Sâbûnî**, Nüreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, (terc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2005.
- Sergis**, Yusuf İlyan, *Mu'cemü'l-Matbuati'l-Arabiyye ve'l Muarreb*, Mısır, 1928.
- Seyyid**, Fuâd, *Fadlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tunus, 1974.
- Subhi**, Ahmed Mahmud, *Fi İlmi'l-Kelâm Dirase Felsefiyye li A'râi'l-Fıraki'l-İslamiyye fî Usuli'd-Dîn*, Beyrut, 1985.
- Sübkî**, Tâcuddîn Ebu Nasr Abdulvehhab Ali b. Abdilkafi, *Tabakâtü Şafiyyeti'l-Küb-râ*, thk: Abdulfettah Muhammed el-Hulv, M. Muhammed et-Tenâhî, Kahire, 1964.
- Şa'rânî**, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, Kahire, 1959.
- eş-Şehristânî**, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975.

- _____, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk: Fehmi Muhammed, Beyrut, 1992.
- Taberî**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, thk: M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1962.
- et-Taftâzânî**, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, İstanbul, 1326.
- _____, *Şerhu'l-Makasid*, İst. 1277; Beyrut, 1409/1989.
- Taşköprüzâde**, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Musul, 1954.
- _____, *Mevzû'âtü'l-'ulûm*, (Mecdi Mehmed Efendi Tercümesi, Hada'iku'ş-Şakayık, İstanbul 1989.) İst., 1315.
- Topaloğlu**, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1981.
- Toprak**, Süleyman-Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm (Tarih, Ekoller, Problemler)*, Konya, 2001.
- Umerracî**, Ahmed Şevki İbrahim, *el-Mu'teziletü fî Bağdâd ve Eseruhum fî'l-Hayati'l-Fikriyyeti ve's-Siyasiyye*, Kahire, 2000.
- Yavuz**, Dr. Yusuf Şevki, *İslam Akaidi'nin Üç Şahsiyeti*, İstanbul, 1989.
- Zarzur**, Adnan, *Kâdî Abdülcebbâr'ın Müteşâbihu'l-Kur'ân'ının Mukaddimesi*, Kahire, 1969.
- ez-Zebîdî**, Seyyid Muhammed Murtaza b. Muhammed el-Hüseynî (1205/1790), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Beyrut, 1966.
- ez-Zehbî**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Beyrut, 1986.
- Zirikli**, Hayrüddin, *el-A'lam Kamusu Terâcim*, Beyrut, 1969.
- Zuheylî**, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1991.
- Zühdî**, Cârullah, *el-Mu'tezile*, Kahire, 1947.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	İsa ÖNER			
Doğum Yeri:	DOMANIÇ			
Doğum Tarihi:	27.08.1979			
Medeni Durumu:	EVLİ			
Öğrenim Durumu	YÜKSEK LİSANS MEZUNU			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Yüzüncü Yıl İlkokulu		Domaniç	1986-1990
Ortaöğretim	Kütahya İmam Hatip Lisesi		Kütahya	1992-1995
Lise	Kütahya İmam Hatip Lisesi		Kütahya	1995-1999
Lisans	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	İLAHİYAT	Konya	2000-2004
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü		Konya	2005-2008
Becerileri:	Futbol oynama			
İlgi Alanları:	Futbol-satranç- kitap okuma-seyahat etme			
İş Deneyimi:	Kamu Personeli			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
Tel:	0 555 574 61 70			
E-Posta:	İsaoner79@mynet.com			
Adres	Zığra Mahallesi Camii Lojmanı Merkez/Kütahya			